

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

TÁRSADALOMBÍRÁLAT

DEFOE MŰVEIBEN

TÖRKÖS BÉLA

SZEGED

1979

T a r t a l o m

I. <u>Defoe életútja, közéleti tevékenysége, élete és a kor összefonódása</u>	5
II. Defoe, mint polgári író	32
III. <u>A társadalom bírálata Defoe műveiben:</u>	
a. Egyéni és társadalmi erkölcs; vallás és babona	44
b. A társadalmi intézmények bírálata	106
c./Defoe /mint társadalmi reformer/ javaslatai...	152
IV. <u>Defoe társadalembírálatának módszerei:</u>	
formulák, "témák" alkalmazása	158
V. <u>Defoe jelentősége, helye az angol irodalomban</u>	183
Felhasznált irodalom	188

I.

DEFOE ÉLETUTJA ÉS KORA; KÜZÉLETI TEVÉKENYSÉGE,
ÉLETE ÉS A KOR ÖSSZEFONÓDÁSA

Defoe-t szerte a világon egyszerűen csak mint a Robinson Crusoe szerzőjét tartják nyilván. Pedig a fürgetollú író közel hatszáz kisebb-nagyobb művet írt; a Robinson Crusoe a négyszáztizenkettedik helyet foglalja el a hosszú sorban.

Életéből megismerjük korát, melyet az ismert történész Trevelyan "Defoe Angliájá"-nak nevez, s a kor segít mélyrehatóan megismerni Defoe jellemét, minden hibájával ellentmondásosságával.

Daniel Defoe zaklatott élete bővelkedett "különös, meglepő kalandokban". Nem élt még egy író a korban, akinek életében a siker és a kudarc oly sűrűn váltották volna egymást.

A kor, melybe beleszületett, olyan volt, mint élete. Lezajlott a polgárháború, megbukott a protektorátus, a tábornoki kar a Stuart dinasztia restaurációja mellett döntött. II. Stuart Károly személyében 1660. május 30-án ismét királyt kapott Anglia.

Defoe is ebben az évben született London Cripplegate nevű negyedében. Születésének pontos időpontja nem ismert. Életrajzírói feltételezik, hogy ősszel született, pontosabb adat azonban nem áll rendelkezésünkre.

Angliában VIII. Henrik király óta - aki szakított a római katolikus vallással - az anglikán vallás volt az uralkodó, az államegyház feje pedig mindenkor a király, vagy királynő. Az anglikán vallás követőit konformistáknak hívták, minthogy azok alkalmazkodtak az államegyházhoz. Hamarosan kiderült azonban, hogy a vallás papjai éppoly birtokharcosok, zsarnokok, mint a pápisták. Velük szemben léptek fel a puritánok, a disszenterok, s a presbiteriánusok, akiket összefoglaló néven nonkonformistáknak hívtak, mivel szembeszegültek az "Ur felkentjével".

Defoe izig-vérig disszenter családból származott, s származása egész életét meghatározta. Apja gyertyaöntő, később mészáros. Foglalkozásából - osztályhelyzetéből - majdnem természetesen következett vallása, hiszen a disszenterok és a puritánok tömegeit a kereskedők, kézművesek, polgárok alkották, míg az anglikánizmus a felső osztályok vallása lett.

1662-ben megszületett a hírhedt Egyenlőség Törvény, mely radikálisan megváltoztatta a Foe család életét - a flamand származású Defoe eredeti neve ugyanis Daniel Foe volt, s csak 1695-ben vette fel a nemesi hangzású De Foe nevet, melyet azután DEfoe, Du Foo, D^u Foe, De Fuu illetve Defoe formákban élete végéig váltakozva használt. A törvény valamennyi pap számára kötelezővé tette az anglikán egyház imakönyvének elfogadását, a király iránti engedelmességet, és a püspöki felszentelést. Szent Bertalan napján lépett életbe a törvény, mely mintegy háromezer papot fosztott meg szónokétől.

A Foe család lelkesze, Dr. Samuel Annesley is egyike volt a Bertalan-napiaknak - ahogyan ezeket a közéletből kirekesztett papokat hívták - s akit a család annyira tisztelt, hogy elbocsátása után követték a London melletti Spittlefieldsbe. A derék pap halálakor, 1697-ben, Defoe tisztelettel emlékezett meg egykori példaképéről A néhai Dr. Samuel Annesley jellege /The Character of the Late Dr. Samuel Annesley, 1697/ című előszavában.

Gyermekeivel élte át a példátlan nagyságú 1665-ös londoni pestist, s egy évvel később a nagy tűzvészt, mely a város jelentős részét porrá égette. 1722-ben emlékképeire s elbeszélésekre alapozva írta le a "fekete halált" A londoni pestis/A Journal of the Plague Year, 1722/ című könyvében.

Nonkonformista iskolákban tanult, ahol teljesen gyakorlatias képzést kapott. A latin helyett - mely latinos gondolkodásra szoktat s ezzel tönkreteszi az angol stílust - a Newington Green-i disszenter akadémia vezetője Charles Morton óráit angol nyelven tartotta. A fiatal Defoe legszívesebben az élő nyelvekkel, történelemmel, földrajzzal, s politikai tudományokkal foglalkozott.

Először papnak készült, de végül úgy döntött, hogy az "életidegen" papi pályá helyett a világi életet választja. Bár érdeklődése a kor vallási kérdései iránt sosem szűnt meg, mégis kereskedőnek csapott fel.

1683-ban nősült. Felesége Mary Tuffley, egy puritán kereskedő leánya, szép hozományt vitt házasságukba, ami friss lendületet adott Defoe kereskedői vállalkozásának. Csillaga akkor magasan állt, jól-menő rövidáru-kereskedőnek számított,

s önálló üzlettel rendelkezett a City-ben.

A nyolcvanas évtized "ragyogó évtized olyan férfinak, aki okos és fiatal, s Defoe ekkoriban okos és fiatal is volt."² Defoe a jó körülmények között is törekedett "jó disszenterhes méltóan élni, mégis élete kérkedő lett, a disszentrizmust majmolta.

1685-ben II. Károly meghalt, s II. Jakab követte a trónon. Jakab népszerűtlen volt, melynek oka az, hogy a katolicizmus-hoz való visszatérés gondolatával kacérkodott. II. Károlynak volt egy el nem ismert fia, a Hollandiában élő Monmouth herceg, aki - az angolok bátorítására - 1685. június 11-én partraszállt Angliában, s ezzel kezdetét vette a Monmouth lázadás. Monmouth az alkotmányos monarchia híve volt, liberális whig-párti és vallásszabadságot hirdetett. Nem csoda, hogy az izgága Defoe - szerencséjére álnévvel - csatlakozott seregéhez. A hevenyészett sereget azonban az első csatában szétzúzták, s Defoe akaratlan szemtanúja lett az ezt követő akasztásoknak. Ezután három évig rejtőzködött Tootingban, egy lelkes barátjánál. Később ezt a korszakot a "hallgatás korának" nevezték.

Jakab iránt nőtt az elégedetlenség, s a tory és a Whig párt együttes hívására Jakab protestáns veje, Orániai Vilmos - Hollandia helytartója - 1688. decemberében bevonult Londonba, kíséretében a boldog Defoe-val, aki örült, hogy Angliának végre szíve szerinti királya lesz. Jakab menekülése után Vilmost királynak kiáltották ki.

Igy zajlott le, teljesen vér nélkül, a "dicsőséges forradalom", ami egyben az anglikán egyház egyeduralkodó végét jelentette. Vilmos kíséretének többsége ugyanis disszenter volt,

s az új korszak a földbirtokokkal kötött kompromisszum révén hatalomhoz juttatta a polgárságot, egyezőval Defoe-ékat. A változás a kereskedelem és az ipar gyors és nagymérvű fellendülését hozta, s Defoe egész életére Vilmos igaz tisztelője lett.

Defoe ismertté vált mint sikeres kereskedő, s mint ügyes pamfletíró. Tagja lett a kétes irodalmi értékű Athéni Társaságnak is.

A királyi udvarral való kapcsolata 1689-90-ben kezdődhetett. 1690-ben Máriának, Vilmos feleségének segédkezett a Kensington palota kertjének tervezésében. "A fiatal Cornhill-i kereskedő rövid idő alatt nagy utat tett meg".³ A jólét azonban nem tartott sokáig.

As 1689-ben kitört angol-francia háború fellendítette ugyan az angol kereskedelmet, s általában az angol gazdaságot, Defoe számára azonban a csődöt jelentette. A tehetséges, de meggondolatlan kereskedő hajóját 1692-ben francia kalózok elfogták, s Defoe-nak mindene odaveszett.

Ismét bujdosnia kellett, ezáltal hitelezői elől. Később komolyan érvelt az adósság miatt való bebörtönzés ellen. A törvények ugyanis ahelyett, hogy új vállalkozásokra, adósságaik megfizetésére ösztönözték volna az adóssát, inkább a végső elkeseredésbe, öngyilkosságba, önkéntes száműzetésbe hajszolták. Defoe is egész életében rettegett az adósok börtönétől.

Bukását emelt fővel viselte, hitelezőit lépésről-lépésre ológitotta ki, majd két-három év után már tisztázta magát annyira, hogy megjelenhessen a londoni utcán. Élete ismét

normális mederbe terelődött. Pártfogói 1695-ben megbízták az újonnan bevezetett üvegadó felügyeletével, majd a "királyi lottéria" ellenőrzésével. Az előbbi hivatalt 1699-ig, az utóbbit 1696-ig látta el. Ettől az időtől kezdve jó kapcsolatban állt magasbeosztású, tehetséges emberekkel.

Ugyanebben az évben Tilbury-ban téglagyárat alapított, s tovább csökkenthette hitelezőinek számát. Későbbi pártfogójának, Robert Harley-nak 1704-ben írt leveléből a következőket tudjuk meg: "Minden tervemet egy manufaktúrára alapostam, amelyet Essex-ben indítottam meg: a néhai király minden adományát ebbe fektettem. Száz szegény családot foglalkoztattam, és kezdett nagyon jól jövedelmezni. Általában évi hat-száz font haszonra sikerült szert tennem.

Kezdem jól élni, szereztam egy jó házat Hackneyben, és másodszor is vettem egy kocsit és lovakat. A nagy adósságokat részletben törlesztettem, a kisebbeket pedig egy összegben. Sok olyan hitelezőmet is kifizettem, akik ez alól teljesen felmentettek, és ezután elszegényedtek és tönkrementek."⁴

1697-ben jelent meg az Értekezés a tervezetekről /An Essay upon Projects, 1697/ című műve. Defoe "tervezővé" vált, s a kort "Tervezgető kornak" nevezte. Különböző javaslatai, elképzelései közül legnagyobb jelentőségű a központi bank- és hitelrendszer megteremtését célzó terve. 1692-ben saját bőrén érezte, milyen szükség lenne egy központi hitelbankra.

Az 1697-es ryswicki békével egy időre véget ért az angol-francia háború. A parlament a hadsereg leszerelését követelte. Ekkorra a whig-tory ellentét már csak látszatellentét volt. Az 1688-as kompromisszum olvatta igazi élet, és a két

párt mérsékelt csoportjai valójában azonos célokért harcoltak: a francia befolyás megszüntetéséért, az angol kereskedelem kiterjesztéséért, Anglia és Skócia egyesüléséért, s az angol nemzet felvirágzásáért.

A mérsékelt toryk és whigek tisztán látták, hogy a rýswicki békével nem ért véget az angol-francia ellentét. II. Károly spanyol király halálos ágyán feküdt, s ha örökségét a francia Anjou Fülöpre hagyja, Anglia biztonságát veszély fenyegeti. E meggondolás több pamfletet íratott Defoeval - Vilmos legnagyobb tetszésére - melyekben a háború mellett állt ki, és követelte a háborút ellenző tory parlament feloszlását.

II. Károly halála után a franciák fenyegetően léptek fel Hollandiával szemben, de a tory parlament nem járult hozzá, hogy Vilmos támogathassa szövetségeseit. Egy esetleges francia támadás elsősorban Dél-Angliát fenyegette volna, ezért 1701. május 7-én öt kenti polgár petíciót terjesztett a parlament elé, kérve a parlament hozzájárulását a hollandok támogatásához. Az öt polgárt börtönbe vetették. Defoe napokon belül bejuttatta a parlament ülésére - s éppen az aznapi szónok kezébe - A légio emlékeztetője / Legion's Memorial, 1701/ című írását, mely vádirat volt a parlament ellen. A szónok felolvasta. Az "emlékeztető" lényege az, hogy az angolok éppúgy nem rabjai a parlamentnek, mint ahogy a királynak sem. A képviselők a nép választottjai, ezért támogatniuk kell a nép akaratát, azaz jelen esetben a király európai politikáját.

A tory parlament természetesen megbukott, újabb whig parlamentnek adva át helyét. Vilmos máris felvette a kap-

csolatot szövetségeseivel, s végtelenül hálás volt Defoe-nak, akinek jelentős része volt a fordulat bekövetkeztében.

Vilmost gyakran támadták idegen származása miatt. Defoe, akinek tolla mindig készen állt, ha Vilmoson kellett segíteni, 1700-ban megírta A tősgyökeres angol /*The True-Born Englishman*, 1701/ című satirikus pamfletjét. Az angol történelmet áttekintve rámutat, hányféle népből is lett az angol, s hogy méltatlan dolog elítélni a királyt pusztán idegen származásáért. Annál is inkább, mivel, tősgyökeres angol valójában nincs. Egyébként is a vér és születés Angliában relatív fogalmak, hiszen pénzért bárki megvásárolhatja magának a fegyverviselési jogot, ami rendszeren csak nemesembert illet meg. Defoe nap mint nap látta, amint gazdag kereskedők bemennek a nemesi címereket nyilvántartó hivatalba.

A pamflet Vilmos dicsőítésével fejeződik be. A záró verspár mintegy összefoglalja a költemény mondanivalóját:

"Származás, hirnév? Csalás mindez,

Csak az erény az, mi naggyá tesz."⁵

Defoe egész életében kacsingatott a nemesség felé, s e gondolatnak a köztudatban való elhintésével is azt igyekezett lehetővé tenni, hogy a magafajta kereskedők, üzemenberek is elérhessék a "gentleman" státuszt.

"A tősgyökeres angol" Defoe-nak sikert, elismerést hozott, de az író a pénznél is jobban örült annak, hogy elnyerte a király kegyét, sőt személyes barátságát.

1702-ben elhunyt Vilmos. Defoe röviddel halála után megjelentette az Álgvászolók /*The Mock Mourners*, 1702/ című művét. Formája elégia, Defoe a néhai királynak ál-

lit emléket, benne a polgárság hőseit siratja. Újra és újra hangot ad Vilmos iránt érzett szeretetének, a király hálás lekötöztetésének vallja magát. Ugyanakkor kikel azok ellen a képviselők ellen, akik siratják Vilmost, de mindenki tudja, hogy színlelt gyászuk mögött káröröm rejlik.

Vilmos uralkodása alatt a disszenterok biztonságban érezhették magukat. Nemcsak üldöztetésük szűnt meg, az 1698-ban kiadott alkalomszerű konformitásról szóló törvény még közhivatal vállalását is lehetővé tette számukra, feltéve, ha leglább alkalmanként az anglikán egyház szertartásai szerint áldoznak.

A fellélegző disszenterok azonban csak négy évig élvezhették a törvény biztosította kegyet. 1702-ben Anna királynő foglalta el az angol trónt, de uralkodása nem váltotta be Defoe hozzá fűzött reményeit. A királynő az anglikán egyház híve volt, következésképpen támogatóit a tory pártból toborozta. Az országot vallásos hisztéria kerítette hatalmába. A szélsőleges toryknak csak hónapokra volt szükségük, hogy az alsó és felsőházzal elfogadtassák az alkalomszerű konformitásról szóló törvény hatályon kívül helyezéséről szóló törvényjavaslatot. Ismét megkezdődött a disszenterok és whigek üldözése.

Ekkor lépett színre Defoe. Olyan pamfletet írt, mellyel tűzbe hozta az egész várost. A legjobb módszer a disszenterok eltávolítására /The Shortest Way ^{with} the Dissenters, 1702/ című írás csak huszonnyolc oldalt tesz ki, de elég hosszú volt ahhoz, hogy Londont felbolydult méhkasszá változtasson. A mű - szándékát nézve - ironikus, de burkolt támadás azok ellen a toryk ellen, akik túl szigorú intézkedéseket akar-

tak foganatosítani a disszenterék ellen. A szerző szócsöve egy kiemelkedő anglikán egyházi, aki minden disszenteret akasztófára akar juttatni. Királygyilkosoknak, izgágáknak nevezi őket, nyíltan hirdetve, hogy Anglia nyugalma csak akkor állítható helyre, ha a disszenteréket eltapossák, mint a férget.

Az irónia veszélyes fegyver, ezt Defoe is tudta. Szerencsétlenségére azonban a fegyver most visszafelé sült el: a szélsőséges toryk úgy érezték, hogy lóvá tették, a disszenteréket, hogy elárulták őket. Defoe kihívta a sorsot maga ellen, s fájdalmas kudarcot vallott, életében immár másodszor. Közel járt a sikerhez, de az ismét kicsúszott a markából. "Kétszer emelkedett fel, egyszer szégyenének és bukásának porából, csak hogy kétszer zuhanjon alá."⁶ Mindenki Defoe ellen fordult, s a kormány elrendelte a kétségbeesett író letartóztatását. Ismét bujdosnia kellett.

Foggal, körömmel harcolt a letartóztatás ellen. William Patersonnak - az Angel Bank megalapítójának - írt leveléből kitűnik, Defoe nem számított arra, hogy a kormány és a miniszterek is megneheztenek rá, hiszen ő a Dr.Sacheverell és Dr.Stubbs féle szélsőséges toryk ellen fente tollát, akik a disszenterék tanait csak zavarkeltésnek, lázadásnak tartották.

Defoe rettegett a Newgate gondolatától is. "A börtön, pellengér s a hasonlók, melyekkel oly sokszor fenyegették, meggyőztek afelől, hogy hiányszik belőlem a bátorság, úgyhogy a jövőben senki sem sérthet meg, ha gyávának nevez."⁷ - írja Patersonnak szánalmas hangú levelében. Egy másik leveléből megtudjuk, hogy William Penn - Pennsylvania megalapítója -

is tollat fogott Defoe megmentése érdekében, de minden befolyását latba vetve is a királynőnél csak az ítélet rövid elhalasztását - és nem eltörlését - tudta elérni.

Tehát Defoe-t letartóztatták. S lefogatása nemcsak az államgépezet ügyes munkáját dicsőri, üldözi^o künt ott voltak sora- és hittársai, a sértett disszidentek is. Erről előbbi levelében így ír: "semmi olyan szolgálatot nem tehetsz, amiért ne kaphatnál szemrehányást mindegyik párt részéről. Sőt a disszidentek emelték rám az első tőrt, mint Casca Caesarra; s bevallom, hogy a szokásosnál nagyobb megvetéssel nézek a disszidentekre, és mindennél jobban fáj, hogy ilyen emberekért kell szenvednem."⁸

Négyhónapi rejtőzködés után elfogták, s a Newgate-be zárták. A bíróság komoly pénzbírság megfizetésére s pellengérre ítélte. Háromszor kellett pellengérre állnia. Megszégyenítése első napján megjelent az utcán a Hymn a pellengérhez /A Hymn to the Pillory, 1703/ című költeménye, melyben csavaros ószójárással bebizonyította, hogy az angol törvények kis csoportok érdekeit képviselik, így azok, akik a törvényekkel szembeesznek és a pellengérre jutnak, az ország legtisztább, legbecsületesebb polgárai.

A Pellengéren töltött háromszor egy óra "diadalmenet" lett Defoe számára, csodálók tömege vette körül, a csócselék az ő egészségére ivott, miközben sorokat kiáltottak a versből, mely bátran kimondta: Defoe-t azért büntették meg, mert olyan igazságokat mondott ki, melyekről mélyen hallgatnia kellett volna.

Kényelmetlen diádala után meg kellett volna fizetnie a peillengérrel együtt kirótt szigorú pénzbírságot, s mint-hogy erre nem volt képes, továbbra is fogva tartották, a szabadulás legkisebb reménye nélkül.

1703 őszén a kinostár váratlanul kifizette a bírságot, s Defoe, készen arra, hogy új életet kezdjen, kiszabadult börtönéből. Az új élet nyilvánvalóan nem jelentett mást, mint hogy Robert Harley há szolgája, "Pntek"-je legyen.⁹

Robert Harley-val való kapcsolata különös figyelmet érdemel, mivel e kapcsolat egész életére hatással volt.

Harley feltűnő politikus volt, 1704-től az északi-területek államtitkára, 1710-14-ig tory külügyminiszter. Mérsékelt tory politikus és puritán származású. Akárcsak Defoe, ő is mérsékelt vallási és politikai elveket vallott, ez a magyarázata annak, hogy űk ketten oly hosszú időn át együtt munkálkodhattak egy közös ügy érdekében. Harley - mint magánember - elismerte Defoe képességeit, bár nyilvánosan ezt sosem tette.

Sokévi szorgalmas munkája idején sem jutalmazta Defoe-t kellőképpen, és nem segítette hozzá az oly hön óhajtott állandó státuszhoz, s a kormány szolgálatában végzett munkája során Defoe gyakran került súlyos pénzzavarba Harley fukarsága miatt.

Mégis Harley volt az, akinek közbenjárása visszaadta Defoe szabadságát, s Harley tanácsára történt, hogy a korona kimentette hitelezői karmai közül az újonnan szabadult Defoe-t. /A börtönben töltött félév alatt ugyanis téglagýára tönkrement/. Defoe sosem felejtette el, mivel tartozik annak az embernek, aki kihozta a börtönből. Levelaiben s

egyéb írásaiban is kifejezte őszinte hűségét és elkötelezettségét Harley iránt, s jötevője - ahogy nevezte - iránt meleg, tartós szeretetet érzett. Harley titkos ügynöke lett, s mindent megtett, hogy a politikust a legkülönbözőbb tanácsokkal lássa el, és megszerezzen minden olyan információt, amire Harley-nak szüksége volt.

1704. februárjában Defoe folyóiratot alapított Szemle /Review/ címmel, melyet 1713-ig írt. A hetenként háromszor megjelenő folyóiratban Defoe a franciaországi eseményekről akart megbízható híradással szolgálni, de az aktuális politikai cikkek mellett erkölcsnemesítő célzatú írásokat is publikált.

A Szemle nemcsak elismerést váltott ki, támadásoknak is kitette Defoe-t. A lap, fogantatása óta, a nemzeti ellenség, Franciaország erejét írta le, s kommentálta. Defoe szándéka hazafias volt: meg akarta mutatni, milyen komoly veszélyt jelent Franciaország Anglia számára, s a nemzetet egységre, erőfeszítésekre szólította a franciák ellen. A francia katonai erő, tartalékok és a francia fortély gátlástalan dicserete azonban furesén hangzott háborús időkben, s olvasói állandóan támadták, kérdőre vonták emiatt.

1706-ban egy akkortájt közszájon forgó s megtörténtnek tartott történet alapján megírta a világ első kísértethistóriáját: Igaz beszámoló arról, hogy egy bizonyos Mrs. Veal asszonyság a halálát követő napon, 1705. szeptember nyolcadikán megjelent egy bizonyos Mrs. Bargrave-nál, Canterburyben /A True Relation Of The Apparition Of One Mrs. Veal, The next Day after Her Death: To One Mrs. Bargrave At

Canterbury. The 8th of September, 1705; 1705 ?/. Az írás nagy sikert aratott.

1704-ben mérsékelt tory triumvirátus - Harley, Godolphin, Marlborough - jutott a hatalomra, s a szolgálatait felajánló Defoe azonnal feladatot kapott: népszerűsítette az új kormány politikáját.

Meggondolatlan üzleti manipulációi folytán sokszor került hitelezői szorításába, többször börtönbe zárták, 1703-15-ig hatszor tartóztatták le kifizetetlen adósságok miatt. Hogy életében nagyobb törés nem következett be, ismét Harley-nak köszönhető.

Egy 1704-ben Harley-nak írt levelében titkos hivatal felállítására tesz javaslatot, s a következő években ennek érdekében tevékenykedett. Titkos kémvizsgálat kiépítésén dolgozott, s a közhangulat feltérképezése céljából hónapokon át a vidéket járta, ami nem volt zavartalan vállalkozás, de vizsgálatát a kormány szerfölött értékesnek tartotta, s a legnagyobb megelégedéssel fogadta.

1706-ban jelent meg a királyok isteni jogát vitató Jure Divino /Jure Divino, 1706/ című írása, amely bopillantást enged Defoe jellegzetesen polgári gondolkodásmódjába. E gondolkodásmód a magántulajdon szentségén alapszik, az érdeket minden más elé helyezi.

1706-ban Defoe-t - természetesen inkognitóban - Skóciába küldték. Ekkor már az angol kormány tervezte Anglia és Skócia egyesítését, Defoe feladata tehát nyilvánvaló: ki kell puhatolnia, hogyan vélekednek a skótok az unióról, befolyásolnia kell a közhangulatot az egyesülés elfogadása irányában.

A skót fővárosban angolelleses tüntetések zajlottak. A skót parlament sötétben ülésezett. A felszólalónak be kellett mutatkoznia, hogy tudja ki emeli fel szavát államügyekben /A kivilágított ablakokat ugyanis a csőcselék beverte/. Defoe munkához látott: "Elolvasta sorra az újságokat. Dicknek két pennyt ígért minden új falragassért, hármat minden új rüpiatért, amit csak meg tud szerezni. Asztalán sokasodtak az ellenfél érvei. Néhány nap múlva megjelentek az ellenérvek is. A skótok mérgelődtek, vitatkoztak. De elgondolkoztak. Valóban ... hiszen miféle hátránya is származnék Skóciának abból, ha egyesül a gazdagabb, erősebb Angliával, s ha vezető államférfiai a westminsteri parlament ülésein foglalnak helyet?"¹⁰

Lassan enyhült a hangulat, s 1707-ben létrejött az unió, a két nemzet hivatalosan egyesült. Defoe titkos megfigyelőként továbbra is Edinburgh-ban maradt, csak az év végén tért vissza Angliába.

1708-ban Harley kogyvesztett lett, mérsékelt tory triumvirátusát Godolphin és Marlborough whig kormánya váltotta fel, s Defoe-t továbbra is alkalmazták korábbi minőségében. Godolphin utasítására két ízben is Skóciába utazott, s időközben megírta Az egyesülés története /The History of the Union, 1709/ című könyvét. 1710-ben azért siet haza Skóciából, hogy a whig kormányt megvédje a szélsőséges tory Dr.Sacheverell-el szemben, aki ismét felszította a vallási ellentétek tüzeit.

1710-ben újabb fordulat következett be, ismét Harley került hatalomra, azúttal Godolphin-t mellőzték. Defoe tovább dolgozik "jótevője" szolgálatában. Mit is csinált? Nem leszünk igaztalanok vele szemben, ha szolgálatait kémkedésnek nevezjük. Figyelemmel kísért minden megjelenő írást. A Guardian című lapban olvasható erkölcsösítő, s a kormányt is kompromittáló részletek ismertetése mellett felhívja Harley figyelmét John Dunton whig bértollnok Dupla vagy semmi /Neck or Nothing/ című könyvére, melyből gyűjteni /tudniillik a tisztos alattvaló számára felháborító kifejezéseket/ "annyi lenne, mint átmásolni az egyik végétől a másikig, mert lélegzetvétel nélkül rágalmasza és mocskolja a kormányt, a minisztériumot trágár szavakkal illeti, s a királynő hűséges szolgáit árulással, rablással, részegességgel, s mindenféle bűnnel vádolja."¹¹

Nem növeli Defoe tekintélyét, ha eláruljuk, hogy Dunton leleplezésében esetleg a köztük lévő személyi ellentétek is közrejátszhattak.

Defoe politikai manőverezését korábban is, ma is sokféleképpen ítélték, s ítélik meg. "Egy finomabb erkölcsi érzéssel rendelkező ember undorral utasította volna vissza az olyan munkát, ami kitesszi a kétkulacsosság vádjának. Defoe azonban sosem riadt vissza az ilyen kétes megbízatásoktól."¹² Ő maga erről így vélekedett a Fellebbezés a becsülethez és az igazsághoz /an Appeal to Honour and Justice, 1715/ című, 1715-ben megjelent művében: "Mindogy volt nekem, hogy öfolsége melyik minisztert alkalmazza; az én feladatom

az volt, hogy szolgáljam bármelyik minisztériumot, mindaddig, amíg az nem sérti hazám alkotmányát, törvényeit és szabadságjogait;" 13

Bármit tett is, Defoe hazája érdekében tevékenykedett. Saját erkölcsi normái szerint büntetlen volt, s úgy érezte megérdemli honfitársai megbecsülését és háláját azért, amit e zűrzaváros korban Angliáért tett.

Defoe hadilábon állt kora valamennyi írójával. Állandó szócsatákat vívott legfőbb irodalmi ellenlábásával, John Tuchin-nal és a kor egyik legkiválóbb írójával, a rondkivüli műveltségű, tory származású Swifttel. Ellentétük csak nőtt, amikor Harley bizalmába fogadta Swiftet, aki ugyancsak értékes szolgálatokat tett a kormánynak. A különbség köztük között csupán az volt, hogy míg Swift mindig az elől kapun járt be Harley-hoz, Defoe csak a hátsó ajtót használhatta.

Még két ízben járt Skóciában Harley miniszterelnöksége alatt, de ekkorra már egészsége meggyengült és abba kellett hagynia az utazgatást.

1713-ban három pamfletet írt a trónöröklés kérdéséről. Az angolok arról vitáztak ugyanis, hogy a Franciaországban élő katolikus Jakab, vagy egy hannoveri házból való király kövesse Annát a trónon. Defoe, akárcsak 1703-ban, most is pórul járt, mindkét pártot magára haragította. A disszenterek jakobitának, árulónak nevezték, ami joggal fájt neki, hisz világeletemben ellenszenvvel viseltetett Jakab, és egész családja iránt. A toryk pedig megértették a pamfletekben rejlő gúnyt, s ezért keltek ki a szerző ellen. Meggon-

dolatlan viselkedéséért egy hónap alatt háromszor volt börtönben.

Az utrechti béke véget vetett az angol-francia háborúnak, a Szemle bevégezte küldetését. Utolsó száma 1713. június 11-én jelent meg, s Defoe máris új lapot kezdett írni, a Mercator-t.

Nemsokkal Anna halála előtt a szélsőséges tory Bolingbroke vette át Harley hivatalát. Anna meghalt, s a trónöröklés kérdése eldőlt. Hannoveri György lett a király, aki whig kormányt alakított.

Defoe ekkor egy önéletrajzi jellegű írást jelentetett meg, melynek címe: Fellebbezés a becsülethez és az igazsághoz, noha mindkettőt legádázabb ellenségei sajátították ki maguknak /An Appeal to Honour and Justice, Tho't it be of His Worst Enemies. 1715/. A műben tisztára akarja mosni becsületét György és a közvélemény előtt: "Mióta először ügyekkel kezdtem foglalkozni, mind a mai napig őszintén tiszteltem hazám alkotmányát, lelkes híve voltam a szabadságnak és a protestáns érdekeknek. A mérsékelt elvek állandó követője voltam, élénken elleneztem a pártok túlkapásait. Sohasem változtattam meg véleményemet elveimet vagy pártomat illetően, és bármit mondjanak is arról, hogy átálltam a másik oldalra, kijelentem, hogy sosem tértem el a forradalom elveitől, sem a szabadság és tulajdon doktrínájától, amelyre az előbbi ráépült."¹⁴

Emután kissé távolodik a politikától, moralizál, filozófál. Megírja a Családi tanácsadó /The Family Instructor, 1715/ első, majd második részét. Politikai íróból kezd egyszerre "csak" íróvá válni. A művet vallásos szellem

hatja át, arról szól, hogyan kell helyesen megszervezni egy család életét. Mozgalmas élete folyamán nagyon elhanyagolta családját, s ez a könyv saját családjának szólt az őszinte bűnbánat hangján. Az első kötet hatalmas közönségikere készítette a második kötet megírására.

Az új whig kormánynak is szüksége volt egy tehetséges pamfletíróra. Bolingbroke utódja, Townshend államtitkár, rávette Defoe-t, hogy tory lapokban publikáljon, de a whig kormány érdekeit szolgálja. Defoe biztosította az államtitkárt, úgy húzza ki a tory lapok fullánkját, hogy az olvasók semmit sem fognak gyanítani. A feladatot vonakodva vállalta, de miután igent mondott, annál ügyesebben és lelkesebben végezte munkáját. Townshend így vélekedett Defoe-ról:

"Élni kell. Defoe okos ember, átlátja, hogy minden ajtó kulcsa a mi zsebünkben van, legalább húsz évre...Élni akar, és mi hagyjuk is élni, csak egy kicsit megdolgoztatjuk érte." Majd - mivel Defoe-nak morális aggályai voltak a felajánlott munkát illetően - a következőket mondja miniszter-társának: "Akiben a becsületesség ilyen szigorú mértéket állít, aki az urait ennyire szigorú szemmel vizsgálja, az jobb időkben zsebre tehetne valamennyiünket. Téged is, hiába berzenkedsz a kék véreddel együtt. S hogyha már a mi sugalmazásunkra eltér ettől a szigorú mértéktől, ha már megvásároljuk a lelkét, legalább mi ne vessük ezért meg. Ha bűnös, mi is vétkesek vagyunk ebben."¹⁵

Igy kezdett írni a tory beállítottságú Mercurius Politicus-ba, a Dormer's Letter-be s a legjelentősebb tory lapba: Mist Hetilapjába /Mist's Weekly-Journal, 1717-1724./. Defoe eladta lelkét az Ürdögnek, s maga az Ürdög lett. Egyszerre írt három tory és egy whig lapba. Mikor ez utóbbi kiderült, a közhangulat ellene fordult, s ahol csak tehették, gúnyolták, kipellengérezték.

A sokféle támadás tüzeiben nehéz menteni Defoe-t. Tény azonban, hogy a "dicsőséges forradalom" utáni kornak közép-utas politikusokra, s középutas, tehát Defoe-típusú emberekre volt szüksége.

Ötvenkilencéves korában, 1719-ben írta meg azt a művet, mely rövid idő alatt meghódította az egész világot. A Robinson Crusoe teljes címe: Robinson Crusoe yorki tengerész élete és különös, meglepő kalandjai, aki teljesen egyedül töltött el huszonnégy évet egy lakatlan szigeten, a nagy Oroonogufolyó torkolatának közelében, miután partra vetődött egy hajótörés után, amelynek során rajta kívül mindenki elpusztult. Beszámoló arról is, hogy végül milyen különös módon szabadították ki a kalózok. /The Life and Strange Surprizing Adventures of Robinson Crusoe, Of York, Mariner: Who lived Eight and Twenty Years, all alone in an un-inhabited Island on the Coast of America, near the Mouth of the Great River Oroonogue: Having been cast on Shore by Shipwreck, wherein all the Men perished but himself. With An Account how he was at last as strangely deliver'd by Pyrates. 1719/. Defoe olyan témára tapintott, ami élénken foglalkoztatta az olvasók fantáziáját: a mű középső része az emberiségtől el-

szigetelt hajótöröttnek a lakatlan szigeten töltött huszonnyolc évét írja le. Robinson Crusoe-nak magának kellett gondoskodnia minden testi és lelki szükségletéről. Crusoe nemcsak csodálta, ki is tudta használni a természetet, el tudta tőle venni azt, amit az embernek kínál. A polgári társadalomból kiszakadt ember tele volt ötletekkel, hogy életét kényelmesebbé, kellemesebbé tegye. Olyan civilizációt épített fel magának, amilyen az európai. Leleményessége révén fontos tevékenységek fortélyaira jött rá, megtanult kosarat fonni, edényeket készíteni, kenyeret sütni. Defoe egy ember életén az emberiség fejlődését mutatja be. Robinson szigeti "paradicsoma" olyan világ, melyben az akkori olvasó saját világára ismert, otthon érezhette magát.

A regény ihletője valószínűleg egy Alexander Selkirk nevű ír tengerész története, mely akkoriban több beszámolóban látott napvilágot, de talán maga Defoe is találkozott és elbeszélgetett Selkirk-kel Bristolban.

Tulajdonképpen nincs is jelentősége, hogy mi adta a történet ötletét, a fontos az, hogy a Robinson Crusoe a már említett - és sok további - hasonlóságokra épülő allegorikus mű, sokkal több, mint egyszerű kalandregény. Az író egyetlen cél vezérelte: bemutatni, hogy a polgári társadalom neveltje a társadalom tényleges segítsége nélkül is képes az életre, fel tudja építeni saját mikrokozmoszát. S e polgári hősből lépten-nyomon Defoe-ra ismerünk. E szándékának az író minden más szempontot alárendelt, vagy egyszerűen figyelmen kívül hagyott.

Defoe képzeletbeli történetei rendszerint a visszaemlékezés formájában íródtak, melyben minden a hihető valóság benyomását kívánta kelteni. Sikerült elkerülnie a fantasztikus, a fikció vagy az előretervezettség látszatát. Igaz, "a művészet, vagyis a nyilvánvaló művészet teljes elnyomása annál is könnyebb volt számára, mivel nem volt széppérezke ... Egyetlen célja az volt, hogy történetei olyan életszerűek legyenek, hogy az olvasó figyelme kizárólag az eseményekre irányuljon ... Így fejlesztette Defoe tökélyre az egyetlen művészetet, melyhez értett, a hazugság művészetét."¹⁶

A Robinson hallelúsi sikert aratott, s rövid időn belül megjelent a regény második része is, Robinson Crusoe további kalandjai /The Farther Adventures of Robinson Crusoe; 1719/ címmel. A második rész azonban már meg sem közelíti az első rész színvonalát. Egy év múlva kész volt a harmadik rész: Robinson Crusoe komoly reflexiói élete és meglepő kalandjai során, az anyagi világról való látomásával együtt. /Serious Reflections During The Life And Surprising Adventures of Robinson Crusoe, With His Vision Of The Angelick World. 1720/. E kötet vallásos elmélkedésekkel teli tanulmányok gyűjteménye, ennek megfelelően az olvasók körében nem is talált visszhangra.

1720-ban jelent meg az Egy gavallér emlékezései /Memoirs of a Cavalier, 1720/ című könyve, mely átmenet a regények felé, majd közvetlen ezután adják ki A híres Singleton kapitány élete, kalandjai és kalózkodásai

/The Life, Adventures, and Pyracies, of the Famous Captain Singleton; 1720/ című regényét. Ez a könyv is útikönyvek és különböző bűnöző-életrajzok összeállításából született. A mű a pikareszk hagyományban íródott, tehát olyan műfajban, melynek fő feladata a hős céltalan kalandozásának bemutatása, de már túlmutat a pikareszk határán, amennyiben főhőse, szemben a pikareszk hős mértéktolensséggel, nyereszedési vágyával, a mértékletességet és megállapodottságot vetíti előre, azaz a polgári életforma pozitívabb oldalát.

1720-26-ig Defoe az Applebee lapja /Applebee's Original Weekly Journal, 1720-1726/ című londoni hetilapba írt, s cikkei főként az alvilág híres alakjairól, közismert rablók, gyilkosok életéről tudósítottak. A XVIII. század elején Londont soha nem tapasztalt bűnözési hullám árasztotta el. A tolvajlás és az útonállás a leggyakoribb bűncselekmények közé tartozott. Mint a lap "bűnügyi tudósítójá"-nak, Defoe-nak szabad bejárása volt a Newgate-be, s így lehetősége volt maguktól az elítélt bűnözőktől hallani kalandjaik, büntetéseik történetét.

Az olvasók mohón felták a bűnözésről szóló újsághasábokat, s a téma iránti érdeklődés, olvasói igény iratta Defoe-val Moll Flanders című regényét, melynek teljes címe egyben összefoglalja a regény cselekményét is: A híres Moll Flanders örömei és viszontagságai, nevezetesen hogy a Newgate-ben született, s gyermekkorát nem számítva, életének hatvan évéből tizenkét évig szajha volt, úször ment férjhez /egy ízben tulajdon öccséhez/ tizenkét évig tolvajná volt, nyolc évig Virginiába deportált fogvenc, végezetül meggazdagodott,

tisztességes életre adta magát, és bűnbánatban halt meg.
Saját emlékiratai után /The Fortunes and Misfortunes of the
Famous Moll Flanders, etc. Who was Born in Newgate, and
during a Life of continu'd Variety for Threescore Years,
besides her Childhood, was Twelve Year a Whore, five times
a Wife /whereof once to her own Brother/, Twelve Year a
Thief, Eight Year a Transported Felon in Virginia, at last
grew Rich, Liv'd Honest, and died a Penitent, Written from
her own Memorandum, 1722/.

Ez a regény is rokon vonásokat mutat a pikareszk regény-
nyel. Azonban míg a "picaro" fel van vértézve az élet fájd-
almai és tragédiái ellen, Moll Flanders - s Defoe többi
hőse is - éppúgy szenved, éppúgy érik sorscsapások, mint
bárkit az életben. A Moll Flanders egy kőtetben nyújt ki-
váló lehetőséget Defoe regényírói módszereinek tanulmá-
nyozására s Defoe helyének keresésére az angol regény ki-
alakulásában.

Defoe hétköznapi emberként jeleníti meg a szajhákat,
kalózokat, útonállókat, belti tolvajokat, s más kaland-
rokat, de a környezetük termékei, olyan körülmények áldo-
zatai, amilyenekbe bárki juthat, s melyek a bűnözőkben
- éppúgy, mint a társadalom más tagjaiban - a cél és az
eszköz közötti konfliktushoz vezetnek. Ami bűnözőkké te-
szí őket az az csupán, hogy náluk e konfliktusból mindig
a cél kerül ki győztesen. Moll cselekedetei emlékeztetnek
esetenként a "picaro"-ra, de az olvasó sokkal inkább
együttérző, azonosul vele. Moll-t a szerző is, s az olva-
só is komolyabban veszi, valamennyi gondjával együtt.

1722-ben látott napvilágot A Londoni pestis /A Journal of the Plague Year, 1722/ című naplója, mely rendkívüli szuggesztivitással ábrázolja a pestis szörnyűségeit, s mély vallásos gondolatokat tartalmaz. Az olvasóközönség körében a könyv nagy visszhangot váltott ki.

A Jack ezredes /The History and Remarkable Life of the truly Honourable Col. JACQUE ; 1722/ a főhős teljes élettörténetét mutatja be. A kis Jack Londonnak azon a részén nevelkedett, ahol Defoe is élt. Defoe meglepő helyismerettel kalauzolja az olvasót London negyedeiben, akárcsak Dickens, s kis hőse épp oly szerencsétlen körülmények között kényszerül lopásra, mint Twist Olivér. A történet leírása közben Defoe alkalmat talál arra, hogy kifejtse javító szándékú, erkölcsnemesítő gondolatait.

Utolsó regénye 1724-ben jelent meg Roxana, avagy a szerencsés kedves /Roxana, Or the Fortunate Mistress, 1724/ címmel. Ennek a kalandokkal teli élettörténetnek a háttérében is - mint többi regényében - ott van a puritán, vallásos eszmények, s a mindennapi élet kiábrándító valósága közötti kibékíthetetlen konfliktus. Előző regényeiben mindig talált a történet végére valamilyen megoldást, rendszerint a hőst vagyonhoz, birtokhoz juttatta, hogy a mindennapi élet hajszájától megmentse, de érezve, hogy ez a megoldás nem üdvözítő, és hogy a puritán erkölcs s a mindennapi valóság közötti szakadék egyre nagyobb, Roxana történetét már be sem fejezte, mintegy beismerve próbálkozásának kudarcát.

Ekkor Defoe végleg felhagyott a regényírással. De nem az írással. Röviddel a Roxana után megjelent az Utazás Nagybritánia egész szisotén /A tour Thro' t^{he} Whole Island of Great Britain, 1725/ című útinaplójának első, majd hamarosan második és harmadik kötete. A napló mottója: "Mindaddig, míg Anglia kereskedőnemzet, Anglia fejlődő nemzet."¹⁷

Olyan korban, amikor a bűnözés oly nagy méreteket öltött, a sikeres útonállókat és betörőket hősként magasztalták, s tetteiket sokkal inkább követendő, mint elriasztó példának tartották az emberek. A bűnöző-életrajzok terjesztésében élen jártak azok a "Grub Street"-i sugfirkászok, akik egy pennyért bármit hajlandók voltak megjelentetni.

A Beszámoló John Sheppard valamennyi rablásairól és összes szökéséről /A Narrative of All the Robberies, Escapes etc. of John Sheppard, 1724/ s a Jonathan Wild élete /The Life of Jonathan Wild, 1725/ című könyveiben Defoe a kor két hírhedt bűnözőjének életét s kalandjait írja le. Őt azonban nemes szándék vezérelte e könyvek megírásában. A bűnözők életének ismertetésével, fogásaik közkezre adásával meg akarta mutatni a londoniaknak, milyen veszélyeknek vannak, vagy lehetnek kitéve, s hogyan óvhatják meg tulajdonukat.

Különböző erkölcsnemesítő írásai mellett 1725-ben megjelenteti A tökéletes angol kereskedő /The Compleat English Tradesman, 1726/ című kötetét, melyben a kor gazdasági törekvéseit próbálja meg összegezni. Az angol kereskedelem

tervezete /A Plan of the English Commerce, 1728/ című könyve, mely 1728-ban jelent meg, értékes kordokumentum.

Az Augusta Triumphans, avagy miképpen lehet Londont a világegyetem legvirágzóbb városává tenni /Augusta Triumphans: Or, the Way To Make London The Most Flourishing City in the Universe, 1728/ című mű az Értekezés a tervezetekről című kötethez kapcsolódik. Ez már azonban egy elerőtlenedett, beteg öregember írása, s reformjavaslatai már korántsem olyan meggyőzőek, mint a harminc évvel korábban megjelent Értekezés javaslatai.

Élete utolsó éveiben békés olégedettségben élt családjában, egy váratlan esemény azonban végleg feldúlta életét nyugalmát. Olyan számlákat nyújtottak be neki, melyekről már rég megfélemedkezett, s melyek kifizetésére már nem volt képes.

Hogy családját megkímélje a hitelezők zaklatásától, 1730. nyarán elhagyta őket, s fogadóban keresett menedéket. 1731. április 21-én érte utól a halál egy kis fogadóban, nem messze attól az utcától, ahol született.

II.

DEFOE, MINT POLGÁRI IRÓ

Defoe és Richardson az első jelentős angol író, akik témájukat nem a mitológiából, történelemből, legendákból vagy más írásokból vették. Ebben a vonatkozásban szaktottak a múlttal, hiszen Chaucer, Spencer, Shakespeare és Milton rendszerint hagyományos témákhoz nyúltak vissza.

Már a reneszánsztól érezhető volt az az erősödő tendencia, amely a kollektív hagyománnyal szemben előnyben részesítette az egyéni élményt. E változás egyike azoknak a tényezőknek, melyek együttesen a regény létrejöttét eredményezték.

Amikor Defoe regényeket kezdett írni, nem volt tekintettel a kor kritikusaira, akik az írótól hagyományos témákat vártak; ehelyett szabad folyást engedett gondolatainak, s az epizódok, melyekből főhőseinek élettörténete összeáll, spontán módon követik egymást. Defoe a csökeleményt alárendeli az önéletrajzi visszaemlékezés sémájának, mintegy hangsúlyozva az egyéni élmény elsőbbségét. A tulajdonnevek használata is azt a célt követi, hogy az olvasó érezze, az adott korban élő, valós személyről van szó. S bár a nevek véletlenszerűek, sőt gyakran ellentmondásosak, mégis ritkán használ konvencionális vagy képzeletbeli neveket.

A környezet leírása akadozó ugyan, Crusoe és Moll Flanders mégis jobban kötődnek környezetükhöz, mint az előző korok hősei. Az új forma Defoe számára még megoldhatatlan nehézségeket is jelentett. Tartalmi következetlenségeiért, darabosságáért, írásmódjának pontatlanságaért sokat bírálták, s bírálják. Nagyobb műveltségű kortársai közül Swift sértette meg legmélyebben azzal, hogy műveletlen, írástudatlan fickónak nevezte, akinek már a nevét is elfelejtette. Defoe-nak mégis vállalnia kellett a támadásokat: alapvetően realista szándékai az elfogadott prózától teljesen eltérő formát, s módszereket igényeltek. Defoe jelentősége abban áll tehát, hogy megalkotta a formai realizmust, amit Ian Watt a regény "legkisebb közös többszörösének" nevez.

A XVII-XVIII. században a középosztály jelentősége megnövekszik, a "Dicsőséges forradalom" utáni korszakban a polgárság is részt kér az ország ügyeinek irányításában. Az olvasóközönség "Súlypontja" a polgárságra tevődik át. Ettől az időtől kezdve az irodalom mind szívesebben fordul a kereskedelem és az ipar témájához.

Defoe, mint a feltörő polgárság jeles képviselője és a polgári életesszmény dicsőítője, közvetlen kapcsolatban áll az új olvasóközönséggel, ismeri érdeklődését, képességeit. Mint középosztálybeli londoni kereskedőnek, csak saját formai és tartalmi igényeivel kellett számot vetnie, s máris tudhatta, mi az, ami a közönségnek tetszhet. Defoe nem reagált az olvasóközönség igényeire, hanem magától, "belülről" fejezte ki ezt az igényt, amire ha nem

a polgárságból származik, nem lehetett volna képes.

X.

Az új gazdasági rend elkötelezettjei számára a legkisebb aktiv egység, mely képes társadalmi kapcsolatok létrehozására, nem a család, nem az egyház, nem a céh, nem a város, nem bármely kollektív fogalom, hanem maga az egyén, az individuum. Az egyén lényegileg mindenkitől független, gondolkodásmódjában, tevékenységében a hagyományok nem kötnek, cselekvési szabadsága folytán számos tevékenységi forma közül választhat, s említett egyéni autonómiája társadalmi állásától, sőt személyes képességeitől is független. Az egyén elsősorban önmaga felelős a gazdasági, társadalmi, politikai és a vallási életben betöltött szerepéért.

E tartalmi jegyeket a gazdasági individualizmus kifejezés foglalja egybe. Crusoe, Moll, Roxana, Jack ezredes, Singleton kapitány s még sok más Defoe hős a gazdasági individualizmus megtestesítői.

A gazdasági individualizmus korában az emberi kapcsolatok is változáson mennek keresztül: az előző társadalmak hagyományos, irratlan, kollektív kapcsolatformáit az egyén szerződéses vagy szerződésszerű kapcsolatai váltják fel. Amikor Crusoe szigetére új lakók érkeznek, írásos nyilatkozatban fogadtatja el abszolút hatalmát felettük.

Ami a csoport-relációkat illeti - mint a család, vagy a nemzet - Defoe hőseinek többnyire nincs családja /Moll Flanders, Jack ezredes, Singleton kapitány/, vagy család-

jukat korán elhagyják, hogy aztán sose térjenek vissza /Roxana, Robinson Crusoe/.

Crusoe nem akarta elfoglalni azt a középosztálybeli helyet, melybe beleszületett, bármennyire is dicsőítette apja ezt az életformát. Később fékezhetetlen vágyait, elégedetlenségét, mely nem engedte elfogadni azt a sorsot, amit "Isten és a Természet" neki szánt, tekintette eredendő bűnének. A szülei és közte lezajló vita tárgya azonban nem a gyermeki kötelesség, vagy a vallás volt, hanem hogy melyik előnyösebb Crusoe egzisztenciája szempontjából, ha elhagyja szülei házáat, vagy ha marad. Mindkét fél érveiben az anyagi megfontolások dominálnak. És, természetesen Crusoe nyer "eredendő bűne" révén, gazdagabb lesz, mint apja valaha is volt.

Crusoe eredendő bűnét magának a kapitalizmusnak egy dinamikus tendenciája táplálja, melynek célja nem pusztán csak elérni egy "status quo"-t, hanem szüntelenül tovább formálni azt. Elhagyni az otthont, javítani a sorsot, melybe az ember beleszületett, ez az individualista életforma alapvető vonása. A gazdasági individualizmus alapvető tendenciája hát az az erő, ami arra kényszeríti Crusoe-t, hogy ellentmondjon a család parancsának, akár mint fiú, akár mint férj. Ez szöges ellentétben áll azzal a figyelemmel, amit Defoe a család társadalmi és vallási jelentőségének szentel olyan didaktikus művekben, mint a Családi tanácsadó. Defoe regényei azonban nem az elméletet, hanem a gyakorlatot tükrözik, s így ezeknek a kapcsolatoknak nagyon csekély, s összességükben obstruktív szerepet juttatnak, mivel Defoe

véleménye szerint e kapcsolatok hátráltatják az egyént célja elérésében.

Defoe nyilvánvalóan az egyént, s az országokat is főként gazdasági, üzleti érdekeiknek megfelelően értékeli. Crusoe-t éppoly kevéssé kötik nemzeti, mint családi kötelek. Megveti például az olyan angolokat, mint akik a szigeten letelődtek, mert nem szorgalmasak. Nem érzelmi kötelékek fűzik hazájához, vagy családjához; érzi az olvasó: az olyan emberekkel elégedett, bármilyen nemzetiségűek legyenek, akikkel jól lehet üzletet kötni, s úgy érzi mint Moll Flanders, hogy "... ha az embernek pénz van a zsebében, mindenütt otthon van, ..."¹⁸

Defoe, éppen mert nem tulajdonított nekik nagy jelentőséget, ritkán összpontosította figyelmét személyes kapcsolatokra. Moll első két férjét, majd később a bankárt, csak annyira egyéniesíti, hogy sorozámnévet ad nekik. Moll személyes kapcsolatai alapján véve alkalmi találkozások sorozata, nem más. Mint az alvilág többi lakójának, neki is álnevek mögé kell rejtőznie, s ez rányomja bélyegét személyes kapcsolataira: sosem lehet igazán őszinte, csakis tartózkodó lehet, így természetes, hogy kapcsolatai átmeneti jellegűek.

Mindent egybevetve azt mondhatjuk tehát, hogy Defoe alakjai szigorúan funkcionális szerepet tulajdonítanak társaiknak, s mindazoknak, akikkel kapcsolatba kerülnek.

X

Crusoe példájához visszatérve azt mondhatjuk, hogy a gazdasági individualizmus nagymértékben megnövelte az egyén mozgásképeségét, mozgékonyt az azal, hogy a nyereségszerzést tette az emberi tevékenység mozgatórugójává. Robinson Crusoe életpályája - mint azt a legújabb kutatások kimutatták - azoknak az utazó-kereskedőknek a kalandos útleírásain alapul, akik a XVI. században oly nagyban elősegítették a kapitalizmus fejlődését azsal, hogy aranyat, rabszolgákat, trópusi árucikkeket szállítottak, melyektől a kereskedelem expanziója függött, s akik a XVII. században úgy szolgálták tovább a kapitalizmus érdekeit, hogy gyarmatokat, világpiacot teremtettek, megteremtve ezzel a kapitalizmus további fejlődésének alapját.

Robinson Crusoe tehát nem azonos az irodalom megszokott utazóival. Nem kereskedelmi utazó, akinek otthona van, bár nagy területeket utazik be, s nem is egy eltévedt utazó, aki igyekszik visszajutni családjához és szülőházájához: Crusoe egyetlen hivatása a haszonszerzés, s "vadászterülete" az egész világ.

Defoe valamennyi hőse a pénzt hajszolja, még hozzá módszeresen. Regényeiben időről-időre leltárookra, pénztárkönyvi lapokra emlékeztető felsorolásokra bukkanunk. Defoe hőseinek a "könyvelés technikáját" nem kellett megtanulniuk, bármilyen származásúak, bárhol nevelkedtek, vérükben van; jobban tájékoztatnak bennünket pénzükről, tulajdon tárgyaikról, mint bármely más regényhős, Crusoe "könyvelő lelkiismerete" többet tudat velünk anyagi létéről, helyzetéről,

mint gondolatairól, érzéseiről.

Robinsont nem kísérti szigetén a szex, s alárendelt szerepet játszik akkor is, mikor a civilizációba visszatér. A nőknek Defoe legtöbb művében csak egy szerepe van, és az gazdasági. Moll Flanders utcanő, Roxana kurtizán. Élettörténetüket olvasva arról győződhetünk meg, hogy Defoe-t nem vonzotta a szexualitás témája. Moll és Roxana szerelmi ügyeit nem azért írja le Defoe, hogy pikáns jelenetek észlelésével szórakoztassa az olvasót. Ezek egyszerűen ott vannak a műben, mert Moll és Roxana életéhez hozzátartoznak. A szexuális kapcsolatok és szerelmi jelenetek egyszerűen üzleti tranzakciókra emlékeztetnek. Különbözik is, ha Defoe-t érdekelték volna a szexügyek, hősei gavallérok lennének, márpedig nem azok. Mi lehet vajon az oka e sokak szerint furcsa magatartásnak?

Mivel a szex az emberi élet egyik legerősebb nem-racionális tényezője, potenciálisan fenyegeti az egyént gazdasági céljainak ésszerű követésében. Ezért az iparosodó kapitalizmus ideológiájában erős kontroll alá kerül. A Szemle 92. számában Defoe így ír a szexről: "az a semmi-ség, amit gyönyörnek hívnak benne, nem éri meg a megbánást." Csak a pénz - a modern értelemben vett vagyon ébreszthet mély érzéseket, és Crusoe barátságából csak azoknak jut, akikre nyugodtan rábízhatja gazdasági érdekeit.

Nem a teljes igazság azonban, hogy csak annyit mondunk, hogy Defoe hősei valamennyien a pénzt hajszolják. A nemes-ség után sóvárgó író hősei a pénzt nem önmagáért hajszol-

ják, nem a gazdagság, hanem előkelőség után sóvárognak, de előkelőséget, nemességet csak a pénz vásárolhat nekik.

Hintha az előbb elmondottak szintézise lenne Robert Burns Földműves volt az én apám /My Father was a Farmer/ című versének következő strófája:

"Astán a nagyvilág felé
kereste útját lábam,
a gazdagság nem csábított,
kiválóságra vágytam,
hiss képességem volt rád,
volt jó neveltetésem,
elcsántam hát, hogy életem
sorát jobbra cserélem."¹⁹

S bár Burns vallomása a század második feléből származik, érezhető, hogy érzései - akárcsak Defoe, s Defoe hőseinek érzései - a XVIII. század brit átlagpolgárának sajátjai.

A gazdasági specializáció, a munkamegosztás is elősegítette a regény műfaj születését. A Robinson talán az első regény, melyben egy átlagember mindennapi munkája folyamatosan a figyelem középpontjában van. Valószínű tehát, hogy a munka méltóságáról alkotott puritán koncepció segített létrehozni a regény alapfeltételét: az emberek ráeszméltek, hogy az egyén mindennapi élete és tevékenysége eléggé jelentős és érdekes ahhoz, hogy az irodalom méltó témája legyen.

X

A vallási köntüsben megvívott polgárháború után a vallási harcok továbbra is hevesen dúltak. A kapitalizmus dinamikus térnyerése azonban nem hagyta érintetlenül a vallás pozícióját sem. A nyereségszerzés lehetősége sok jómódú disszidentert vitt rá az alkalmi konformitás elfogadására, sőt egyeseket egyenesen az anglikán egyház kebelébe hajtott. Bár korai műveiben Defoe hevesen tiltakozott az alkalmi konformitás ellen, Robinson Crusoe már alkalmi konformista, sőt pópista is, ha ez kifizetődő neki. E konfliktus Defoe életének alapvető ellentmondása: a szellemi és a materiális értékek összeegyeztethetetlensége. Defoe regényeiben világosan érződik, hogy a szerző határozottan vonakodik ezen ellentmondás mélységének vizsgálatától, és néha az olvasó úgy érzi, hogy Defoe morális alapállása ellentmondásos.

Ezt érezzük, amikor a művei előszavában kifejtett puritán eszmék nem érvényesülnek, nem igazolódnak be a művek gyakorlatában. Mintha az események, a hétköznapiok sodrása elfeledtetné Defoe-val, hogy más eszméket hirdetett meg, mint amik hőseit vezérlik. A Moll Flanders előszavában azt igéri, hogy nincs olyan gonosz cselekedet a műben, amelyért végül ne boldogtalansággal, vezekléssel fizetnének. Az előrefetített erkölcsi mondanivaló csak ennyi: a bűnért fizetni kell, s a bűn nem fizetődik ki. De alakjai cselekedeteiből még ez a csekély erkölcsi mondanivaló sem bonatkozik ki. A szereplők az író szövegével, Defoe kimondgja velük azokat az eszméket, amelyeket helyesel, de aztán a bűnözőtörténetek örök csapdájába esik: hogy érdekes legyen története, a szerző a bűnözővel a lehető legtökéletesebb módon próbál azonosulni, s amint bű-

nőzőruhában van, már győzni akar. Ezért nem tudja Defoe elviselni, hogy Moll-ra nehéz napok is köszöntsenek. Igaz, szerencséje forgandó, mégis ^{meg} tudja tartani egész élete folyamán - még a börtönben is - azt a középszerűteli státuszt, melyre vágyott, s melyet bűnös úton elnyert. Mindvégig siker kíséri tevékenységét, s mikor már búcsút kell mondania a bűnöző életmódnak, akkor is képes eleget megmenteni ebül-szerzett vagyonából ahhoz, hogy kiegyensúlyozottan, jól élhessen.

Moll bűnbánó prosperitása tehát bűnös életéből fakad, de megbánásának őszinteségét nem érezzük, mert Defoe nem teszi próbára, hogyan választana, ha vagyonát fel kellene áldoznia erkölcsi javulásáért. A cselekmény tehát élesen ellentmond a Defoe által tervezett és meghirdetett erkölcsi mondanivalónak.

Bármit is gondoljunk Defoe erkölcsi nézeteinek ellentmondásosságáról, egy biztos: a gyakori ellentmondások oka az, hogy Defoe a nemes és az alantas cselekedetek motivumait egyforma komolysággal kezeli, mert az alantas cselekedetek indítékai szorinte a társadalom hibáiban, igazságtalanságában gyökereznek. Műveinek morális folytonossága teljesebb ezáltal, mint bármely korábbi életműé, mert bár műveiben gyakori a szellemi és a materiális értékek ellentmondásos összefonódása, a mindennapi élet morális választásai gyakran eredményeznek ilyen összefonódást.

Ez az anyagi előretörésben gyökerező tendencia az elvilágiasodás, szekularizáció. Defoe elbeszéléseinek egésze a puritán eszmék és az elvilágiasodás közti harcot testesíti

meg. Ugyanakkor műveiből nyilvánvaló, hogy a világi, tehát a gazdasági szempont az uralkodó az ellentétben.

E gondolatsort összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a regény műfaj létrejöttéhez olyan világnézetre volt szükség, amely a kapcsolatok fő formájának az egyének közötti társadalmi kapcsolatot tekinti, s mely számot vet a szekularizációval és az individualizmussal is.

X

A kor egy további tendenciája az egyének a társadalomtól való elidegenedése. Azt már láttuk, hogy Defoe az új gazdasági és társadalmi rend optimista szószólója, mindentlátó szeme azonban meglátta a gazdasági individualizmus kevésbé örvendetes jelenségeit is, melyek egyre inkább elszigetelték az egyént családjától, s a társadalomtól. Robinson így elmélkedik az ember magányosságáról: "Mi nekünk mások bánata, s mi örömlük? Valami, ami meghatódást, együttérzést válthat ki bennünk, s érzéseink titkos változását, de a komoly gondolatok mind önmagunk felé irányulnak. Az elmélkedés maga a tökéletes magány; szenvedélyeink magányosságunkban törnek elő: magányban, elvonultságban szeretünk, gyűlölnünk, vágyakozunk, örülnünk. Ha ezekből bármit, bárkivel megosztunk, csak azért tesszük, hogy segítségüket kérjük vágyaink eléréséhez; a cél bennünk van; az élvezet, az elmélkedés mind magány, és visszavonultság; magunkban örülnünk és magunkban szenvedünk."²⁰

A Robinson Crusoe tehát intő példája az abszolút individualizmus következményeinek. Rákényszeríti az emberiséget, hogy felfigyeljenek az ember magányosságára. Az individualizmus kihívás volt az embernek a társadalomtól való függése ellen, s a függőség komplex természetének vizsgálatára egyre nagyobb figyelmet fordítottak.

X

Ugyanannak a történelmi folyam^{at}nak, amely a polgár fejébe ültette a vállalkozó szellemet s győzhetetlen Robinsonná tette, a Holl Flanders-ben rossz hatását figyelhetjük meg. Az eredeti tőkefelhalmozódás a nyomorult nincstelenek és bizonytalan egzisztenciák ezreit, tízezreit teremtette meg. A parasztot megfosztották földjétől, s a véget nem érő csavargás és az éhség arra kényszerítette, hogy belépjen a manufaktúrák műhelyeibe. A nincstelenek rettenetes nyomora, éhezése, létbizonytalansága az egyik oldalon, s a földek, birtokok felgyülemlése kis csoportok kezében a másik oldalon; így polarizálódott az angol társadalom a XVII-XVIII. század folyamán. Ez a folyamat kétségbeesett küzdelmet hozott, s megdöbbentő változásokat az erkölcsben, erkölcsi normákban.

III.

A TÁRSADALOM BIRÁLATA DEFOE MŰVEIBEN

A; EGYÉNI ÉS TÁRSADALMI ERKÖLC, VALLÁS ÉS BABONA

Defoe világosan látta a XVIII. századi Anglia társadalmának hibáit. Amikor leírja kora társadalmát, ezt nem mint közömbös kívülálló teszi, aki csak a jelenségek bemutatására szorítkozik. Defoe számos művében hevesen osztorozza a társadalom visszasságait, az egyéni és a közérkölc szüllöttségét. Ilyen szempontból vizsgálom műveit a most következő fejezetben.

Több, mint két évszázadon át éppen azt rótták fel az előkelő és finomkodó irodalmi körök Defoe legnagyobb hibájának, hogy nagy tehetségét a társadalom alsóbb rétegeinek ábrázolására pazarolta, kalandorokról, bűnözőkről, kalózekről, nyomorult alakokról, az élet árnyoldagainak máyságéről adott hírt.

E valaha elmarasztaló ítélet ma dicsőretet jelent. Defoe nagysága éppen abban áll, hogy olyan átfogó képet ad koráról, mint senki más. Az új olvasóközönség arról akart olvasni, ami fantáziáját foglalkoztatta, s nem aminek imádatára és utánzására tanították. Iszlóuk veszéllyel fenyegette Swift és Pope klasszikus iskoláját.

Hogy milyen mértékben tekinthető Defoe regénye a társadalmi regény előfutárának? Defoe természetesen nem volt Zola. Annyira nem volt realista, hogy leírja egy munkás-

ember hétköznapjait gyermekkorától haláláig. De azzal, hogy regényeiben a társadalom problémáit vádiratba foglalja, kétségek nélkül kezdeményezője volt a társadalmi regény létrejöttének. Nemcsak általános képet adott a társadalom helyzetéről, hanem a jótekonyság olyan speciális formáiról írt, melyeket az állam elmulasztott megvalósítani. Állami árvaházak hálózatának létrehozását tartja szükségesnek, a szegény gyermekek szakmára tanítását, változásokat a csődtörvényekben, a több gondoskodást a nőkről, akiket a megélhetés gondjai gyakran prositúcióra kényszerítenek. Amíg ilyen törvények és intézmények nincsenek, mondja Defoe olvasóinak, nem várhatunk mást, mint bűnözést, prositúciót.

Defoe a szegényeket humorral, együttérzéssel ábrázolja. Maga is kijárta a söröcsapások iskoláját, s ez közvetlenül kihat regényírására, különösen a Moll Flanders-re. Nem véletlen, hogy Moll legerősebb érzelme a Newgate-től való rettegés. A Defoe előtti írók a bűnözést, vagy elestet gúnnyal festették le, meggyalázott emberségüket tréfálkozva tették nevetség tárgyává. Defoe-nak azonban, aki az emberi tevékenységet a társadalomtörténet szemével nézte, a bűn és bűnözés nem tréfa, megvetés tárgya volt, hanem olyan jelenség, mely együttérző figyelmet, törődést érdemel. Nagyon gyakran maga a társadalom követte el az első bűnt, még akkor is, ha szándéka más, korábbi bajokat kívánt orvosolni. Moll például, aki a Newgate-ben született, a szerző nevében szól, mikor ezt mondja:

a Newgate börtön egyedül több tolvajt és bűnözőt szül, mint a nemzet valamennyi klubja és bünszövetkezete együttvéve. A társadalmnak természetesen meg kell büntetnie a vétkeket. Ez a Robinson Crusoe további kalandjainak is egyik tanulsága. Defoe azonban hangsúlyozta, hogy a törvényeknek világosaknak, ésszerűeknek, igazságosaknak kell lenniük. Maga is érezte, hogy az angol társadalom a szegényt elkeseredésbe, bűnbe hajtotta, majd felakasztotta. Nem csoda hát, hogy Defoe hősei és hősnői nem jutnak hóhérkézre. Egyikük sem rosszasága miatt kerül nehéz helyzetbe. Ezért kezdeti ballépéseik alól még felmenthetők. Tetteikben azonban a bűn széles skálája rajzolódik ki. Általában a későbbi büntettekért, az erkölcs súlyos megsértéséért engedi csak Defoe hőseit bűnhődni, s nem azokért, melyeket a természet törvényeinek engedve követtek el.

A Moll Flanders közvetlen társadalmi háttérét épp az állam erőfeszítései adták, amennyiben megálljt akartak parancsolni a bűnözés további elterjedésének. Amint a tolvajlás nőtt, s az útonállás aranykorát Gay Koldusoperája /The Beggar's Opera, 1728/ jelezte, a tulajdon elleni büntöttekre kirótt büntetések egyre szigorúbbak lettek: Moll Flanders-re kötél vár, majd deportálják, amiért ellopt két vég selymet; anyja három vég holland vászon ellopásáért jutott ugyanilyen sorsra. Büntetésük formája Robinson Crusoe világához visszavissza, s rávilágít a gazdasági individualizmus és a gyarmati fejlődés kapcsa-

latára. Az 1717 és 1775 közötti időszakban körülbelül tízezer fővárosi bűnözőt szállítottak az Old Bailey-ből /a londoni büntetőbiróság épülete/ az észak-amerikai ültetvényekre. Sokan közülük, akárcsak Moll Flanders, vagy Jack ezredes, törvényes módon foghatták munkába azt a belső erőt, ami otthon bűnözővé tette őket.

Hilyennek is látta Defoe az angol ember életkörülményeit? A Szemle egyik számában hét jól elkülöníthető osztályra osztja az angol társadalmat:

1. A nagyok, akik pazar bőségben élnek,
2. A gazdagok, akik gazdagon élnek,
3. A középső rétegek, akik jól élnek,
4. A szakmában dolgozók, akik keményen dolgoznak, de nem szenvednek hiányt,
5. A vidékiek, farmerek stb., akiknek elég rosszul megy,
6. A szegények, akik nehezen élnek,
7. A nyomorultak, akik igazán szűkölködnek és nélkülöznek.

Ha a bűnözést a nyomorral, s szegénységgel magyázzuk, akkor kézenfekvő, hogy a gazdagok mentesek a büntől. Vajon hogyan vélekedett erről Gay vagy Defoe?

A Koldusopera nyitányában Peachum - egy orgazda - számlái előtt ül, s békétűrő hangon azt mondja, hogy az államférfi, s sok más tiszteletreméltó foglalkozású személy "Azt hiszi, hogy az ő szakmája éppoly becsüle-

tes, mint az enyém".²¹ Gay olyan társadalmat szatirizált, melyben a Jonathan Wild-szerű kis tolvajokat megbüntetik, míg a nagy tolvajok, mint Walpole és a Déltengeri Társaság sok igazgatója, háborítatlanul élik világukat. Bár Defoe ritkán olyan nyílt, mint Gay, amikor bűnözőkről, kalózokról szóló regényeit, életrajzsati olvassuk, ugyanilyen analógiára kell gondolnunk. Defoe regényírói tevékenysége a Déltengeri Társaság keletkezésének és bukásának időszakát ivelte át, nem meglepő hát, hogy a sikeres kis bűnözők, s a tiszteletreméltóbb - bár korántsem olyan becsületes - alakmásaik közti hasonlatosság Defoe-ból humort s iróniát fakasztott. A tőzsde anatómiája /The Anatomy of Exchange-Alley, 1719/ című írásában a tőzsdei nyerészkedőt az útonállóhoz hasonlítja: "Egyszer azt hallottam, hogy T.W.B.O. és J.S. azt mondta, hogy foglalkozásuk az útonállókéval és a rablókéval¹ azonos, s csak két dologban különböznek azoktól: egyrészt a mértéket illetően, azaz hogy ezerszer rosszabb, kiméletlenebb és embertelenebb, nem kényszeríti rá őket a szükség, és apát, testvért, özvegyet, árvát és meghitt barátot is kirabolnak, szemben az útonállókkal, akikben még van egy csipetnyi irgalom, emberiség és nagylelkőség, s csak az idegeneket állítják meg és fosztják ki. Másodszor a veszély nagyságát illetően, azaz ezek biztonságban rabolnak, míg a többiek a legnagyobb kockázattal, ami egy útonállónak kijuthat, életükkel játszanak, tudva, hogy előbb vagy utóbb úgyis felakasztják őket. Ezek a rablással legfeljebb csak jóhírüket kockáztatják, amely rendszerint már előbb is elvész."²²

Nemcsak a Newgate adott bűnözőket, minden gonoszságra elszánt, elkeseredett embereket a társadalomnak. Tizenegy menedékhely volt Londonban, ahol az adósok meghúzódhattak, s nem kellett félniük a letartóztatástól. Defoe is megfordulhatott egyik vagy másikban, legalábbis erre lehet következtetni a szentélyekről írt meghitt beszámolóiból. A pénzverde negyede, s a karmeliták rendháza volt a legnépesebb, leghírhedtebb. Defoe "tolvajbarlangoknak", "gazemberek nevelőjének" nevezi őket, s egy helyütt így ír róluk: "Sok embert ismertem, aki becsületesen ment be, vagyis rossz szándék nélkül, de soha egyet nem láttam ugyanúgy kijönni."

Defoe izig-vérig kereskedő volt. A kereskedelem szeretete egész életét, munkásságát áthatja. Minden művében előbb-utóbb előbukkan a kereskedő, a kereskedőszellem. "A kereskedelemről szóló írás volt az a szajha, akit igazán imádtam", vallja magáról. Sok bírálója - éppen azért, mert tudatában van annak, hogy Defoe a kereskedelem képleteit szerette műveiben alkalmazni - egy kereskedelmi kliséét kényszerít rá Defoe hősnőire. Eszerint Defoe hősnői kereskedők, akik eladják szerelmüket, mint piacképes árucikket. E közhely már annyiszor elhangzott, hogy a kritikusok majdnem elfelejtették, hogy ez nem pontos hasonlat. Semmit sem mond ugyanis az árubabocsájtás okairól, sem "árucikkük" értékéről önmaguk, vagy "vevőik" számára.

Moll szerető, majd prostituált lesz ugyanúgy, ahogy Roxana előbb szerető, majd kurtizán. Sem Moll, sem Roxana

nem találunk örömet foglalkozásukban." ... nem a gyönyörűségért teszik, nem vonzza őket semmi sem a férfihoz, az ilyen közönyös rima nem az élvezetre gondol, hanem a pénzre; mint ahogy itt is történt, a férfi büns gyönyörének önkívületében még részeg is, a nő keze belenyúl a zsebébe, hogy nem akad-e ott valami ..."²³

Defoe együttérzett gyengeségükkel, s csodálta bátorságukat. Erkölcsi álláspontja a prostitúciót illetően így kétértelmű. Feltelezte, hogy a prostituált rendszerint boldogtalan egy olyan életben, melybe a szegénység szorítása kényszerítette bele. A Szemlében írja, hogy ha megkérdeznénk a legelvetemültebb útonállót, s a legsüllyettebb utcánőt Londonban, szívesen abbahagynák-e mesterségüket, ha anélkül tisztességesen megélhetnének, biztos, hogy kivétel nélkül mind igennel válaszolna. Azt is tudta azonban Defoe, hogy a problémára nincs egyszerű megoldás. A "csönkítés" és a "fajtalankodás eltűrése" helyett közép-utat javasolt, hangoztatva, hogy a prostituált hasznos az államnak, mint fogyasztó. Defoe a megoldást a házassági törvények megváltoztatásában látta, szerinte a nők, gyermekes férfiakat jutalmazni, az agglegényeket adóztatni kellene, írja Néhány gondolat az utcánőről /Some Considerations upon Street-Walkers, 1726/ című munkájában.

Amíg ilyen törvényt nem hoznak, addig Defoe - bizonyos korlátok között - "egy kis prostitúciót" megenged, feltevéve, ha a prostituáltat a többi nőtől ruhája alapján meg lehet különböztetni. A társadalomról szóló írásaiban ugyanakkor megjegyzi, hogy az "éjszakai házaknak" nevezett bor-

délyhások a fiatal bűnözők iskolái. Regényeiben azonban alig foglalkozik a kérdéssel.

Defoe tehát, amikor híven lefesti a "romlott kor" képét, lépten-nyomon a gazdasági determinizmus prófétájaként bizonygatja az olvasónak, hogy a bűnözés oka legtöbbször a rossz életkörülményekben keresendő. Nemcsak arra volt képes, hogy felismerje, milyen mértékben eltorzíthatja a szükség az emberi jellemet, hanem ami ennél jóval több: a szükségét mint fő motiváló tényezőt szerepelteti a társadalom árnyoldalaiból bemutató műveiben.

Moll Flanders, a tolvaj-szajha, s Roxana, a kurtizán élettörténete a prostitúció mellett a társadalom sok más visszásságára vet fényt. Alapvető társadalomkritikai művekről lévén szó, érdemes róluk részletesebben beszélni.

Moll Flanders egy bűnöző lánya volt, s a Newgate börtönben született. Anyja három vég holland vásznat "vett külsőn" egy Cheapside-i rövidárukereskedőtől, amiért is halálra ítélték. Terhessége miatt a halálbüntetést felfüggesztették néhány hónapra, majd Virginiába deportálták. Ez minden, amit Moll-tól anyjáról megtudunk. Ilyen anya sarjának lenni bizony nem ^{Sz}erencsés indítatás az életben. Mégis Moll, származása ellenére, becsületes, erőnyes nővé válhatott volna, ha jobb körülmények formálják. Ha Angliában is lettek volna árvaházak, mint Franciaországban, panaszolja Moll, nem maradt volna szegény, elhagyatott teremtesként a világban, barátok nélkül,

mert az olyan állapot, mely a test s a lélek gyors pusztulásához vezet.

Egy ideig cigányokkal kóborolt az országban, majd a Colchester-i egyházközség vette gondjaiba az elhagyott gyermeket. Itt egy jólelkű öregasszonynál élt, aki Moll-hoz hasonló anyátlan kis árvákat fogadott be, varrni tanította őket, hogy ha már elérik azt a kort, maguk kereseshessék meg kenyerüket.

Amikor ez a szeretetreméltó öregasszony meghalt, Moll egy gazdag családdhoz került, ahol nagyon jól bántak vele. Cselédlányként dolgozott, de a család leánygyermekéi jóbarátként kezelték. Később a két fiútestvér idősebbikének szeretője lett, aki megígérte, hogy elveszi. Moll szerette a fiatalembert. Feladta bár erényét, mégsem ítéljük el, mert őszintén vágyott a házasságra. A fiatalember szép szava - mint az olvasó várhatta - csak ígéret maradt. Moll-nak mentésül hozható még fel tapasztalatlansága, hogy keveset tudott az életről s a férfiakról. Nemsoká kényelmesen helyzet alakult ki. A fiatalabb fiú fulig szerelmes lett Moll-ba, s a család leghatározottabb tiltakozása ellenére feleségül akarta venni. Az idősebb fiú örült, hogy megunt szájhájától ilyen módon szabadulhat, anélkül, hogy őccse bármit tudna kapcsolatukról. Moll gondolni sem tudott arra, hogy egyik testvér szájhája s a másik felesége legyen egyszerre. Azzal is tisztában volt azonban, hogy ha visszautasítja a fiatalabb fiút, a család ajtót mutat neki. Nem akart kidobott szájhaként az utcára kerülni barátok, pénz s vigasz nélkül. Várható nyomorúságát fontolgatva a rossz utat választotta, elküvette élete második ballépését: feleségül ment a

fiatalabb fiúhoz.

A szükség vitte rá később a tolvajlásra is. Mikor sok hányódás után feleségül ment egy józan életű banktisztviselőhöz, azt hitte, révbe jutott. De a sors mást szánt neki, ismét egyedül maradt, segítő nélkül. Férje, aki nagyobb összeget veszített el, letargiában halt meg. Moll két évig élt egyedül, pénzkészlete fogytán volt, s sorsa semmi jóval, a legesekélyebb biztonsággal - melyre mindig vágyott - sem kecsegtette. Kétségbeesetten várta az elkerülhetetlen nyomort, s kétségbeeséséről így vall: "...a kétségbeesés ideje a rettenetes kísértésnek is ideje, amikor az ember egész ellenálló ereje elfogy; a szegénység ösztökél, a lélek elcsügged a kétségbeeséstől - és mit lehet tenni?"²⁴ E gondolat végigvonul a Moll Flanders-en és a Roxanán is.

E szomorú hangulatban, mikor már elsírta minden könnyét, Moll egy este minden határozott cél nélkül elment hazulról. Defoe, aki e ponton már úgy érezte, meg tudja védeni Moll-t az olvasó előtt, kísértésbe viszi hősnőjét. Egy patika mellett elháradva Moll észrevette, hogy a pult előtt egy kis fehér vászonba göngyölt csomag hever, és sem a szolgálólány, akié a csomag volt, sem a patikus segédje nem ügyelt rá. Ez volt a csalótek az ürdög horgán: "s az ürdög, aki a kelepécét felállította, ösztökélt, mintha csak szólna hozzám, mert emlékszem, és soha el nem felejttem, úgy éreztem, egy hang szólal meg a vállam mögött: "Vedd el a csomagot, siess, még e pillanatban."²⁵ Be is lépett a patikába, felvette a csomagot s elment vele.

Már az eddigiekből is láthatjuk, hogyan vélekedett Defoe a szegénység és az erkölcsösség viszonyáról: nem a becsület az, ami az embert gazdaggá teszi, hanem a gazdagság, anyagi biztonság az, ami lehetővé teszi, hogy becsületos maradjon.

Mint már említettem, Defoe őszintén együttérzett a társadalom számkivetettjeivel. A Moll Flanders-t és a Roxanát épp nekik írta, a kallódó embereknek, a periférián élőknek, asszal a segítő szándékkal és reménnyel, hogy talán egy cifra címlaptól csábítva rácsánják magukat, hogy elolvassák a történeteket, melyek éppoly rossz férfiakról, nőkről szólnak, mint amilyenek ők maguk, de akik becsületos életre adták fejüket, és végül szabadok, függetlenek, sőt gazdagok lettek.

Roxana, ez a szép francia menekült, más utat jár be. Mindene megvan, fényűzően él, s csak akkor küszönt be hozzá a szegénység s a szegénység, mikor már túl van az ötvenen.

A regény elején élete nem ígérkezik olyan kilátástalannak, mint Moll-é. Bár bűnben, mecsokban él, eleinte mégsem ítéljük el, mert Defoe együttérző szeretete megvédi ettől, s mert az olvasó is érzi, hogy a sors a szokásosnál is nagyobb szeszéllyel bánik vele.

Itt ismét a magányos nő alakjával találkozunk, aki nem képes önmaga s gyermekei eltartására. Roxana egy gazdag serfőzőhöz ment feleségül Londonban, akivel nyolc évet élt együtt teljes megelégedésben. Egy idő után azonban rádöbbent, hogy férje megváltozott, henye lett az üzletben, abbahagyta szakmáját. Három év alatt elköltötte a családot

összes pénzét, majd elmenekült hazulról, feleségét és gyermekeit sorsukra hagyva, akik ezután hosszú ideig nyomorban éltek. Roxana úgy érzi, élete nyugodt mederben folyhatott volna, ha nem egy "bolondhoz" megy feleségül. Szerinte egy bolond férj minden rosszat a felszínre hoz, ami egy asszonyban lehet. Ilyen társal az élet reménytelen, s semmit nem hozhat, csak szerencsétlenséget és bünt.

Roxana elvesztett könnyelmű, léha férjét, s magára maradt gyermekeivel. Aazonban nem tudott gondoskodni ellátásukról, s mikor már látta, hogy saját gyermekei nem kerülhetik el az éhezést, netán az óhhalált, elhatározta, hogy megváltik tőlük. Egy nagynénjükhöz vitette el őket, aki férje jószívűsége folytán arra kényszerült, hogy befogadja őket. Fel is nevelték a gyermekeket tisztességben.

Ezután Lady Roxana hűséges szolgálójával, Amy-vel élt egy házban, ahol igen jó kapcsolatba kezdett kerülni a ház tulajdonosával. A háziúr, egy szeretetreméltó úriember, hosszú órákon át beszélgetett Roxanával. Ajándékokkal halmozta el, nem fogadta el többé a lakbért, egyszóval minden lehetőséget megragadott, hogy Roxana életén könnyítsen. Viselkedése egy idő után mindkét nőnek gyanússá vált, s kezdtek azt hinni, hogy az úriember pénz és ajándékok segítségével akarja levenni Roxanát lábáról. Hosszan vitatkoztak e témáról, s a vita során Amy úrnőjéhez való megható ragaszkodásáról tett tanubizonyságot. Amikor már biztosak voltak afelől, hogy mit akar az úriember Roxanától, Amy igyekezett rávenni úrnőjét, hogy engedjen az úriember óha-

jának. Roxana haragosan szidta meg Amy-t, amiért azt javasolta, hogy kenyérért odadobja erényét. A ravasz cselédlány elmélete ez volt: "engedj, s élni fogsz; állj ellen, s éhez." Érvelése meggyőzte Roxanát. Amy filozófiája szerint szajhának lenni csak akkor nem bűn, ha valaki kenyérért válik azzá. Senki sem bírja az éhezést, s ami pedig a tisztességet illeti, az szóba sem jöhet, ha éhezéstről van szó.

Ez volt hát a cselédlány életfelfogása. S ha meggondoljuk, milyen nagy volt a cselédek száma, s csak az éhezést fogadjuk el az ilyenfajta bűn "törvényes" /Amy nevezi így/ mentségül, már akkor is megérthetjük, hogyan harapódzhatott el olyan nagy mértékben a prostitúció.

Ettől az időtől kezdve a ház ura egyre hevesebben ostromolta Roxana "erényének várát", mignem Roxana megadta magát, kapitulált. Mikor már a fiatalember karjaiban volt, eszébe jutott, miként vitatkozott Amy-vel a férfi szándékairól. Önmaga előtt beismerte, hogy a férfi jósága és sok jótette olyannyira hatott rá, hogy nemcsak könnyen, ellenállás nélkül engedett, de meglepetésére mag is hajlandóságot érzett, hogy megtegyen bármit, amit a férfi kívánt.

Az úriember Roxana rendelkezésére bocsátotta a háromemeletes házat, hogy Roxana nyaranta kiadhassa lakóknak, de kifejezte szándékát, miszerint ő lesz az egyik lakó. Ezért a házat bebútorozta, s szépen berendezte.

Az eddig elmondottak célja az, hogy képet alkothassunk arról, hogyan indult el Roxana a bűn lejtőjén. Tetteit akkor láthatjuk jobb színben, ha felismerjük, hogy az elkötelezettség érzése a férfi iránt, aki önként, kérés nélkül meg-

szabadította a nyomortól, előbb hálává, majd szeretetté változott. "És tényleg, nemcsak hogy lekütelezettjének éreztem magam, de szeretni is kezdtem..." mondja, majd így folytatja: "Ó, egy asszony se becsülje le annak a ki-
éértésnek az erejét, amely pártfogója felé vonzza, hogy hálával teljék el szíve iránta. Ez az úriember önként megmentett a nyomortól, a szegénységtől, a rongyoktól; újra azzá tett, ami voltam, sőt még többet is tett velem, hiszen minden jel arra mutatott, hogy boldogan, kellemes körülmények között fogok élni, és mindezt neki ^{kö}szönhetem. Ugyan mit is mondhattam ennek az úrnak, mikor szívességekre kért, és kérése tövénységével érvelt?"²⁶

A lelkiismeret még sokáig gyötri Roxanát: "drága áron jutottam szívességeihez, testemmel-lelkemmel, hitemmel, vallásommal, lelkiismeretemmel és tisztességgemmel fizettem érte, mindezzel egy falás kenyérért; hála úrvén bemooskol-
tam a lelkemet, és az Úrdög szolgálatába szegődtem, hogy jótevésem iránt érzett hálámat bizonyítsam. Azt azonban meg kell adni a férfi javára, hogy ő semmi olyat nem tett, ami véleménye szerint helytelen, törvénytelen lett volna, én viszont úgy cselekedtem, amit megtettem, hogy titkon éreztem, törvénytelen, undorító, betrányos dolgot cselekszem."²⁷

Lelkiismeretével vívódva megkísérli, hogy tetteit igazolja, s így igazságot szolgáltatasson magának. A bűnhöz, amit ^{el}követett, nem érzett eredendő hajlandóságot. Nem volt könnyelmi, és nem volt forróvérű. A férfi vidám kedvessége és a jövőtől való rettegés azonban eljuttatták Roxanát arra a pontra, hogy elhatározta, feladja erényét a férfinak, ha

ezt kéri tőle.

Tettének apológiáját így is megfogalmazza: "Essen meg az olvasó szíve egy fiatalon nyomorúságra jutott asszony történetén, aki egy idegen váratlan könyörülete folytán emelkedett fel ismét, szánja meg az emberi gyöngeséget; sajnálja meg az asszonyt, aki ezek után nem tudott tovább ellenállni a kísértésnek,"²⁸ Vagy másképp: "... körülményeim kelepcéjébe estem: a mögöttem álló borzalmaktól jobban irtóztam, mint az eljövendő bűnűktől, és elhatározásomat uralmába kerítette az a szörnyű lehetőség, hogy ismét éheznom, nélkülözöm kell: ezért engedtem."²⁹

Végül minden olvét s szerénységét félredobva, elhallgatja lelkiismeretét. További cselekedeteiről így ír: "Tudva vétkeztem tehát, lelkiismeretem ellenére, láttam a bűnt, de nem tudtam ellenállni. Mikor ilyen úr támadt szívemben, és odáig vetemedtem, hogy saját lelkiismeretem ellen cselekedjem, minden bűn elkövetésére alkalmassá váltam, lelkiismeretem elnémult, mert érezte, szava amúgy is süket fülekre találna."³⁰

A lelkiismeretével vívott hosszú küzdelem után Roxana férjhez megy az úriemberhez, s meggazdagodik. Férje azonban röviddel később meghal, s a biztos egzisztenciával rendelkező szép özvegyet már nem készíti a szükség, hogy átlépje újra és újra az erkölcs határait. Hogy mégis megtette, azért van, mert eddigi élményei jellemének változásához vezettek.

Eddig olyan sorsokkal foglalkoztam, melyekben az erény útjának elhagyása meggyőzően, vagy többé-kevésbé meggyőzően a szegénységgel, s szűkösséggel magyarázható. Hamis lenne azonban a beszámoló, ha csak a szegénységgel magyaráznánk az erkölcs nagyfokú lezüllését Defoe korában. Az iménti két regényben valóban a szegénység volt az első ok. Defoe műveiből azonban olyan erkölcsi vétségek sora bontakozik ki, melynek egy jelentős részében a szegénység nem játszik szerepet, a jelenséget igazoló magyarázatot Defoe nem tud adni, s az olvasó sem talál.

Míg sok embert a rossz körülmények tettek megrögzött bűnözővé, mások azért bűnöztek, mert hajlamosak voltak a bűnre.

Hogyan vélekedik Defoe az ember bűnösségéről? Munkássága során mindvégig hivatkozik a természet törvényeire, vagy ahogyan néha nevezi őket, az ész törvényeire. Egyedül az ész az, ami isteni joggal uralkodik, s bármely törvény, amely ellentmond az ész törvényének, eleve rossz, természeténél fogva. Az ész törvényeit pedig az Isten írja az emberek szívébe, vallja.

Néhány kritikusa szemére veti Defoe-nak, hogy műveiben nincsenek világosan kivehető erkölcsi normák, mert ha vannak, milyen kapcsolat van erkölcsössége s vallásossága között?

Az erkölcsi normák kérdésére a válasz Defoe-nak a természeti törvényekhez való kötődésben keresendő; a természeti törvények talaján felépülő erkölcsiség az az alap, amelyhez magát Defoe-t, s legtöbb hőst is mérhetjük.

William Aimes, egy puritán klasszikus, Lelkiismeret /Conscience/ című művében felvilágosult és természetes /természeti/ lelkiismeretet különböztet meg. A felvilágosult lelkiismeret, a természet ismerete mellett, élvezi a biblia és a hit támogatását /ez ellen a lelkiismeret ellen vétett Roxana/, míg a természetes lelkiismeret a szenvedélyek elleni küzdelemben csak a jogoknak egy belső tudására támaszkodhat. Annak ellenére, hogy a természeti törvényeket az isten plántálta az ember lelkébe, a kor gondolkodói úgy vélekedtek, hogy a természeti törvények irányítása nem elegendő a szenvedélyek legyőzéséhez. De amikor az embert szenvedélye olyan bűn elkövetésére ragadja, amit még az állat sem tenne, bűne megbocsájthatatlanul súlyos.

A Röbinson harmadik kötetéből megtudjuk, hogy Defoe szerint minden ember csirkefogónak, gazembernek, tolvajnak, gyilkosnak születik, s csak a gondviselés fékentartó ereje az, ami megakadályozza, hogy minden alkalommal ilyennek mutatkozzunk. A hatalom utáni vágy, az ember gonosz lelkének ösztökélése túlságosan erős az emberi természetnek, sem hogy ellen tudjon állni, ahol nincsenek törvények, melyek visszafognák a szenvedélyeket /lásd: az angol matrózok lázadása a Singleton kapitányban/.

Az első ember bűne valamennyiünkre kihat, írja a Családi Tanácsadóban. Valamennyien a szűgyenfolttal jövünk a világra, s ezért érzünk természetes hajlamot a rosszra, míg a jó cselekedetek nem vonzanak. Ehhez hasonló utalásokat sok helyen találunk írásaiban. Az Ördög politikai története

/The Political History of the Devil, 1726/ című művében azt fejtegeti, hogy az Ördög azért képes kísérteni az embert, mert felismeri az emberi természet kettősségét. Az ember természete megváltoztatható és megrontható: "valóban képes végtelen jóságra, következésképpen örök Boldogságra; de éppúgy hatalmába keritheti a Romlottság és a Züllöttség, következésképpen örök nyomor vár rá."³¹

Ahogy a puritán gondolkodók, ő³ is az eredendő bűnnel magyarázta az ember romlottságát. A romlottság, s nem az erény az ember természetes tulajdonsága. S a szenvedély által elárult ember megtudja, hogy a vallás segítsége nélkül az ész nem elég erős ahhoz, hogy az érény útjára vezesse. Még a vallásos ember is korrupt, tévelygő, mert mint azt Defoe a Néhány gondolat az utcanőkről című művében megállapítja: "a vallás alig vál^toztatta meg természetünket."³²

Mégsem tekintette a szenvedély hevében elkövetett cselekedeteket megbocsájthatónak. Minden ember felelős tetteiért, mondja a Családi tanácsadóban : " ... különben mindazt a gonosztságot, amit elkövethetünk a világban, természetellenes hajlamainkkal, s alkatunkkal magyarázhatunk. A gyilkos szenvedélyes természetére fog hivatkozni ... A részeg forró vérmérsékletére; a tolvaj kapssiságára; a züllött kórhely vérének rosszasságára, és így tovább.

A természetet számos gyengeség rontja meg, mocskolja be; hogy vajon eredendően-e, s az első embertől származóan, ez most nem tartozik ide, de így van; mindenkiben erős

hajlam van a rosszra, s akinél nem uralkodik e hajlam fölött az ész hatalma, vagy a vallás értelme, a hajlam válik uralkodóvá, s az elkerülhetetlen ballépés felétaszit bennünket; ezek a természetes hajlamok bűnűsek hát, szembe kell szállnunk, fékezni magunkat, óvakodni tőlük, s küzdeni ellenük, mert az ellenállás elmulasztása maga a nagy bűn."³³

Asokat, akik a józan éstől vezérelve nem szállnak szembe a szenvedélyekkel, Defoe "bolondoknak" titulálja. Ezeket a "bolondokat" az örűműk szeretete, szenvedélyeik irányítják. Az ember eredendű romlottsága folytán majdnem az egész emberi nem ebbe a kategóriába sorolható. A További reformáció /More Reformation, 1703/ című szatizájában erről így ír:

"De mivel minden ember egyaránt oly gyarló,

Hogy az élettel nemcsak birtok, de bűn is száll rá;

Mind egyformán hibáztatható,

Kivéve azt a néhányat, aki egy kicsit túl sokat bűnűzik:

Aki minden hibáját beismerte,

Amellett áll, aki sosem vétkezett,

Es senki sem fogja a bolondokkal együtt megróni,

Csak azt, aki nem látja saját hibáit:

Mert nincs olyan ártatlan ember, aki sosem vétkezett,

Csak aki vétkezett, de megbánta bűnét."³⁴

Defoe szerint tehát mindenki bűnűs hajlamokkal rendelkezik, csak az emberek többségéből e hajlamok a gondviselés, azaz elfogadható, vagy jó életkörülményeik folytán nem buk-

kannak elő, míg azokból, akikkel a sors mostohán bánik, bűnös hajlamaik kitörnek, s bünt bűnre halmoznak.

A bűn skálája széles, a bűnnek sok változata divott: prostitúció, gyermekrablás, vérfertőzés, rablás, tolvajlás, gyilkosság, vesztegetések, általános korrupció, kalózkodás, rabszolgakereskedés, ivászat, istenkáromlás, s még sok más.

Lássuk először mit tudunk meg Defoe műveiből a prostitúcióról!

Lady Roxana első helytelen lépését még megérti az olvasó, de második ilyen lépésének "törvényessége" /jogossága/ kétségbevonható. Férje - a korábbi hástulajdonos, foglalkozására nézve ékszerész - rablógyilkosság áldozata lesz Franciaországban. Eszidőtájt Roxana Párizsban élt. Nagy vagyona volt, gazdag volt, s mégis, ki tudja miért, szegénynek mutatta magát. Mivel szép özvegy volt, mindenütt szeretettel fogadták. Nem csoda hát, hogy hamarosan megvigasztalódott.

Párizsban egy herceggel ismerkedett meg, s ekkor következett be jellemében a már említett változás. Félretéve fesztelen, fülényes modorát, kezdett nagyon is alázatosan viselkedni a herceggel szemben. Időnként viasszatasztó volt alázatossága, amikor meglátta a herceget egyik alkalommal, letérdelt előtte, s meg akarta csókolni a kezét. Beszélgetésük során elpanaszolta a hercegnek szomorú sorsát, férje elvesztését. Ekkor a herceg, akinek szemmel láthatóan tet-

szett az özvegy, hízogó s bátorító szavakkal dícsérte szépségét. Ezután távozott, biztosítva Roxanát, hogy máskor is meglátogatja. Roxana - mert hiszen melyik nő nem szereti a hízogést, bókot - izgatottan várta a herceg újabb látogatását.

Roxanának ekkor már mindene megvolt ahhoz, hogy az erény útjára térjen, nem kellett volna újabb látogatásokra bátorítani a herceget. Mégis ezt tette, s türelmetlenül várta érkezését. A dícsérő szavak, a bókak felébresztették benne a szunnyadó oroszlánt, a híúságot. Híúságáról maga is tudott, s a földkerekség leghíúbb természetményének tartotta magát, miközben egyre jobban s egyre ostobábban szerelmes lett önmagába.

A herceg értékes ajándékokkal kedveskedett Roxanának, kedves volt hozzá, s Roxana hamarosan hercegnőnek ére^eshette magát. Mint várható volt, nem is állt ellen a herceg támadásának. A herceg, akinek nem kisebb szövetségese volt, mint a híúság, hamar bevette Roxana "erényének Várát".

"...erényemet azonban már korábban elvesztettem, s az ördög, ha már egyszer megtalálta a módját, hogyan kerítsen hatalmába, másodszor még könnyebben boldogult velem."³⁵

Igy, "az ördög híú szolgájától", a híúságtól vezérelve, hamarosan a herceg szeretője lett. S mivel aki hibázik, mindig keres mentséget tette^re, Roxana is tartogatott érveket cselekedete "törvényességének" igazolására: "bár a szegénység és a nélkülözés leküzdhetetlen kísértés, a híúság és az előkelő élet talán még leküzdhetetlenebb. Egy herceg tette

nekem a szépet, aki először jótevőm volt, azután csodálómá vált, szépnek mondtak, Franciaország legszebb asszonyának, és úgy bántak velem, mint olyan asszonnyal, akivel egy herceg is bizvást megoszthatja ágyát: mindez olyasmi, aminek csak az a nő tudna ellenállni, akiben szemernyi hiúság, romlottság nincs: belém azonban, sajnos mindkét bűnből jókora adag szorult."³⁶

Hogy megnyugtassa háborgó lelkiismeretét, maga előtt bizonygatta cselekedete helyességét. Próbálta meggyőzni önmagát, hogy lehetetlen volt ellenállnia kísértőjének, s hogy az isten nem engedi, hogy az emberek olyasmiért bűnhődjenek, amit nem tudnak elhárítani. Valójában pedig nem is kísérelte meg, hogy ellenálljon. Azért engedett, mert vonzotta a fényűzés, a gazdagság, és amit ő "hiúságnak" nevez, de számára mint ahogy Moll számára is, e szó nem jelent mást, mint vagyonértséget, kapzsiságot. Az ügyes kurtizán módszerével csalta ki a hercegből a pénzt. Ugy tekintette a herceget, mint Moll Bath-i úriemberét, "termésnek", amit be kell takarítani a tél jövedele, a szerelem elkerülhetetlen elmúlása előtt. Roxana azonban jobb üzletasszony, mint Moll, s sokkal több pénzre tett szert, mint amennyiről Moll valaha is álmodott.

Ha az olvasót nem is, önmagát mégis sikerült meggyőznie. Megnyugodott, lelkiismerete többé már nem sebezhetette. Hosszú éveken át élt bűnben, de lelkiismerete hallgatott.

A herceg mindig gazdagon jutalmazta, s nyolc évig volt a herceg "hiúságos szeretője". Közben három gyermeket szült, s hosszabb ideig Olaszországban is élt a herceggel. Ezekre az évekre így emlékezett vissza: "Most valóban elmondhattam,

hogy királynő módjára élek; ha pedig valaki azt mondaná, hogy még mindig szajha módra éltem, nos, akkor úgy éltem, mint a szajhák királynője;"³⁷

Kapcsolatuk hirtelen ért véget. A herceg felesége meghalt, a herceg a megbánás útjára lépett s szakított Lady Roxanával.

Roxana, aki ekkor már rendkívül gazdag volt, megismerkedett egy holland kereskedővel. Hollandiába ment, s nem sokára a kereskedő is követte. Roxana a kereskedő szeretője lett, akinek azonban ez nem volt elég: feleségül kívánta Roxanát. Roxana minden alkalommal visszautasította, nem akart még egyszer feleség lenni. A bolondos serfőzővel való házassága elegendő volt egy életre. Meggyőződése volt, hogy a férfiak feleségükkel szemben kűzűnyűsek, míg szeretőikhez erős szenvedéllyel kötődnek. Ezért úgy döntött, megtartja függetlenségét. Pedig ha a szegény ember kevésbé becsületes, s kevésbé erényes módon udvarol, lehet, hogy hozzáment volna.

Ostobaság volt, hogy a kereskedőt visszautasította. Egész életében visszasírta az elmulasztott lehetőséget, mely egy tiszta élet kezdetét jelenthette volna számára. S mintha magával vitatkozna, azt mondja: "Elvett volna feleségül, de nem akarta, hogy a szeretője legyek. Létezett valaha asszony, aki inkább vállalta a szajhaságot, mikor tisztességes feleség is lehetett volna belőle?"³⁸

Igy ház elváltak útjaik, a kereskedő Párizsba, Roxana Londonba utazott. Ekkorra kijárta már a szajhaság iskoláját, s megrögzött ringyóként underitó szennyben és mocskokban élt.

Londonban számos csodálója akadt, de ő számító volt, egy nagyon gazdag úr udvarlására várt. Végül akire várt, megérkezett: "... egy rangos úr kezdett ostromolni, akinek /ami különösen vonzó volt számomra/ óriási vagyona volt. Először hosszasan tárgyalta gazdagságom hírét. Tudatlan figura!, mondtam magamban, főúr létedre nem tudod, hogy nem élt még a világon asszonyszemély, aki visszautasította volna a szajhaság bűnéért járó fizetséget? Bizony³⁸ lehet benne lordságod, ha bármit is kap tőlem, meg kell érte fizetnie. Az, hogy ilyen gazdag vagyok, csak növeli a taksát, hiszen hogyan ajánlhatna garasokat egy kétezer font évi jövedelemmel rendelkező asszonynak." Majd így folytatja Roxana: "... a szerelemről kezdett beszélni, ami persze nevetséges számomra a lényeg, azaz a pénz említése nélkül, végül már alig győztem türelemmel kivárni a szónoklatát."³⁹

Amit mond, magáért beszél. Roxana már túlságosan megkeményedett, hozzászokott a bűnhöz és képtelen megváltozni. Mégis megkérdi magától: "Miért vagy még mindig szajha?" Még most is azt vallja, hogy nem a bűn kedvéért vétkezik: "amint a szükségszerűség indította el a romlás útján és a szegénység tett szajhává, a kapzsiság ösztökélt tovább, túlságosan szerettem a pénzt, túlságosan hiú voltam, nem tudtam ellenállni nagy emberek bókáinak,..."⁴⁰

Ezekkel a láncokkal tartotta az ördög fogva Roxanát, s oly erősen, hogy Roxanának nem volt ereje menekülni.

A Roxanát olvasva néha úgy érezzük, mintha a könyv a hősnő "mesterségének" lehetséges jutalmait kívánná katalógusba foglalni. Pedig Roxana nem a bűn hasznosságát akarja a fel-

sorolásokkal illusztrálni. Elítéli a férfiakat, amiért ilyen abszurd árat képesek fizetni a gyönyörért, ilyen drágán vásárolják meg gyakran saját romlásukat. Élete a nagy emberek gyengeségének ékes példája.

Moll Flanders élete bizonyos értelemben más volt. Jóllehet róla sem lehet az erényt megmintázni, mégis az olvasó sokkal inkább hajlik arra, hogy elfogadja, vagy legalábbis megbocsássa tetteit, mint Roxana esetében. Roxana csak egyszer vétkezik "kenyérért", amit ezután tesz, csak magyarázható, de nem menthető. Moll helyzete sokkal rosszabb volt. Igaz, néha jól ment a sora, mégis a szegénység majdnem szánalmas élete végéig kísértette. Eljövendő nyomorúságának gondolata csinált tolvajt belőle, mikor már az ötvenedik évéhez közeledett. Mikor túl volt már élete delén, s nem volt többé alkalmas szeretőnek, akkor káppott rá a lopásra. S bár az olvasó meg tud bocsájtani Moll-nak, a regény ennek ellenére a prostitúció levegőjét árasztja. Érezzük, hogy Moll élete nem az egyetlen holtvágányra futott élet. Sok nő járt ezen az úton.

Egy becsületes Bath-i férj így panaszkozik feleségére: "nem szükségből ringyó, mert rendszerint a nyomor a csalétek, hanem hajlamból, magának a bűnnek a kedvéért."⁴¹

E két közismert művön kívül Defoe foglalkozik még a prostitúcióval a Néhány gondolat az utcánokról, valamint az Erkölcstelenség a házasságban /Conjugal Lewdness, 1727/, más címen Értekezés a hitvesi ágy használatáról és meggya-

lázásáról /A Treatise Concerning The Use And Abuse Of The Marriage Bed/ című művében.

A prostitúcióról még néhány adalékot ad egy - a békabírák és városatyák bírálataival foglalkozó - későbbi fejezet.

A prostitúció különböző kétes üzelmeket hívott életre. Az elhagyatott kisgyermekéért, a kisgyermekek haláláért, a gyermekkereskedelemért, s a gyermekek kihasználásáért azonban nemcsak a nőket kell hibáztatnunk. A férfinem éppoly romlott volt, mint az a Moll Flandersből és a Roxanából kitűnik. Moll, amikor olyan férjet keres, akivel jó "parit"^t csinálhatna, keserűen jegyzi meg: "a férfinem annyira elzüllött, hogy azoknak a férfiaknak a száma, akikkel tisztességes nő érintkezhetik, csakugyan nagyon kicsi, és csak ott-ott akad olyan férfi, aki alkalmas arra, hogy tisztességes nő rábízassa magát."⁴²

Amikor a pénzverde negyedében élt, Moll azt tapasztalta, hogy még az olyan férfi is, aki fontonként egy pennyt sem tudna visszafizetni hitelezőinek, tudott pénzt szerezni, egy jó vasorára, ha egy nő megtetszett neki.

Ugyanezen a környéken látott férfiakat, "akik a legnyomorúságosabb körülmények között éltek, tönkremenetelük után mélyre süllyedtek, családjuk mások irgalmából élt, és rémülettel tekintett rájuk - de amig csak volt egy pennyjük, sőt még azután is, egyébre sem töreked-

tek, csak hogy bánatukat a bűnükbe fojtsák, egyre több vétkeket halmozván fejükre, s/igyekezzék elfelejteni a régen viselt dolgaikat, amikre pedig legfőbb ideje lett volna visszaemlékezni, szaporították az okokat a bűnbánatra, és a régi bűnük gyógyszerül tovább bűnöztek."⁴³

Látott férfiakat, akik "utolsó pénzüktől válnak meg egy foslett lakoma, vagy egy bűnös ülése kedvéért." Hallotta, amint elfordulva nagyot sóhajtottak s így kiáltottak: "Milyen gyalázatos kutya vagyok! Betty, drágám, most a te egészségedre iszom" - s ilyenkor a tisztességes feleségükre gondoltak, akinek talán félkoronája sem volt, csak három-négy gyereke."⁴⁴

A fiatal emberek erkölse is vitatható volt. Gazdag családokban a nagyobb fiúk gyakran kihasználták a cselédlányok kiszolgáltatott helyzetét, s hamis ígéretekkel elcsábították őket. Ez történt Moll-lal is, amikor a gazdag Colchester-i családnál szolgált. A fiatal ember udvarlása hizelgő volt, s szépsége - melyre Moll oly büszke volt - romlását okozta.

A férfiak tudták, hogyan lehet egy nő ellenállását megtörni. Míg a cselédlány esetében a bók s a hizelgés elégnek bizonyult, Roxana szerelmében már közvetítő eszköz kellett, a pénz. A háztulajdonos ajándékai /aki foglalkozására nézve ékszerész volt/ elérték céljukat. Meg akarta szerezni a két nő egyikét, akár az úrnőt, akár cselédjét, s mindkettőt megkapta.

A herceg is ugyanezt a stratégiát alkalmazta, hogy Roxana bizalmába férkőzhessen. Roxana a hizelgő szavak s ajándékok csábításának nem tudott ellenállni. A herceg így udvarolt: "Nézzen a tükörbe, asszonyom, mondta, rendjén való-e, hogy egy ilyen arc /és ekkor a tükörképemre mutatott/ Poictou egy városában temetkezzen el? Nem, asszonyom, mondta, maradjon csak itt, és tegyen boldoggá egy főrangú férfit, aki hálából elfeledteti önnel bánatát;"⁴⁵

A herceg egyébként házasember volt, de felesége mellett egyszerre több szeretőt is tartott, minden lelkiismeretfurdalás nélkül.

Roxana így vélekedik a férfiakról: "olyan kedveskedésért fizetnek vagyonokat, mely romlásukat okozza, s ami korántsem áll arányban az érte hozott áldozattal; a legnagyobb képtelenség, hogy a férfiak önmagukat viszik romlásba a mértéktelen költsékezéssel."⁴⁶

Roxana nem azért számol be az ékszerész és a herceg gyengédségéről, hogy ezzel az olvasót hasonló bűnök elkövetésére ösztökélje: "teszem mindezt azért, hogy ^hja képet rajzoljak a férfiakról, midőn bűnös mohóságuk rabszolgáivá lesznek, s eltorzítják Isten képét lelkükben, sutba dobván józan eszüket, kiebrudalják lelkiismeretüket, hogy érzéseiket ültessék trónra; az embert ebrudalják ki lelkükből, s vadállatot ültetnek helyébe."⁴⁷

A semmirekellő léha férfi példája Roxana első férje, a szerfőző. Miután a család minden pénzét eltékozolta, elhagyta őket. Nem azért, - mondta - mert nem szerette csa-

ládját, hanem mert nem bírta elviselni a közelgő nyomor gondolatát, mely családjára várt. Segítség helyett, ahelyett, hogy férfi módra lábára állt volna, cserbenhagyta őket.

Mint már az eddigiekből is kitűnik, Defoe nemcsak író, közgazdász is volt egy személyben. A társadalom "betegségeit" nemcsak a moralista, hanem a közgazdász szemével is nézte. Mielőtt az ivászatról, korhelykedésről szó esne, vizsgáljuk meg a jelenség társadalmi-gazdasági gyökereit. A mértéktelen alkoholfogyasztás okát Defoe az egyszerű emberek tömegeinek kilátástalan életében, a szegénységben kereste.

Azt már láttuk, milyen Defoe "életszínvonal-skálája". Azt is tudjuk, hogy együttérzett a szegényekkel. Most nézzük meg, milyen szerepet is tulajdonít nekik a társadalomban?

Defoe egyike volt a kor azon közgazdászainak, akik a szegényt a társadalmi szerkezet részének tekintették. Csak a dologtalan nemességet, a társadalom improduktív elemeit zárja ki e struktúrából. A szegényeket és a gazdagokat egy partnerkapcsolat két oldalának tekintette, melyben a gazdagok biztosítják a tőkét, és a szegények adják a munkát, s úgy vélekedett, hogy e partnerkapcsolatban a szegénység az alapvető elem. Azok, akik tagadják egy "alantas társadalmi osztály" szükségességét a társadalom egészében, ellentmondanak a józan észnek, s magának a gyakorlatnak, tapasztalatnak is.

Ahhoz, hogy Anglia Hollandiánál olcsóbban kínálhassa árúját, sok közgazdász szerint az angol munkásnak tizenhat helyett napi hat pennyt kellene fizetni. De Defoe hitte, hogy magasabb bérekkel az angol munkás - jobb életkörülmények között, ológedetten - jobb minőségű árút képes termelni, mint más nemzet munkása. Ha tehát a munkabéreket emelnék, a munkás gazdagodna, s a nemzet is, mivel Anglia versenyképes maradna a nemzetközi piacon.

Defoe nézetei tehát nem is annyira polgáriak, mint sokan tartják. A kor azon kevés közgazdászának volt egyike, akinek írásai a szegénység szenvedésének ismeretéről, megértéséről, s nem utolsósorban együttérzéséről tanuszkodnak. Ezt kell szem előtt tartanunk, ha a szegénységről, prostitúcióról, tolvajlásról szóló műveit olvassuk. E témákat nem tartotta degradálónak egy író számára, sem humorosnak, s azt az állítását, miszerint regényei a társadalmi és gazdasági problémákra kívánnak rávilágítani, az eddiginél sokkal komolyabban kell venni.

A szegénység okait s következményeit fűrésző Defoe írásaiban gyakran visszatérő motívumokat ismerhetünk fel. Valamennyi hőst és hősnőt a szegénységtől való félelem, s kísértés, a kapzsiság motiválja. A szegénységre bátorsággal és leleményességgel reagálnak valamennyien, s inkább illegális, bűnszerekhez folyamodnak létfenntartásuk érdekében, semhogy a kétségbeesés sirba döntse őket. Defoe hősei sosem esnek kétségbe. E közös vonás ellenére a történetek s maguk a jellemek nagyon különbözők.

Moll, aki korán találkozik életében a szegénységgel, gyorsan emelkedik fel, és fokozatosan hanyatlik mignem egy rövid bebörtönzés után "ebül-szerzett" vagyona segítségével biztonságos, s - a vagyon eredetétől elvonatkoztatva - tisztességes alapokra tudja helyezni életét. Bár ez magában véve paradoxon, Defoe azonban élveste és gyakran alkalmazta a paradoxont.

Roxana életében csak egyszer - a regény elején - van gazdasági, anyagi mélypont, ezután fokozatosan és kitar-
tóan gyarapítja vagyonát, s jut feljebb és feljebb, míg be nem teljesedik dicstelen végzete.

Singleton útja a szegénységtől a gazdagság felé, majd vissza szegénységhez vezet, és végül nagyobb vagyont szerez, mint amelyet valaha is el tudott képzelni.

Jack emlékedése - kisebb ingadozásoktól eltekintve - a rongyoktól a gazdagság felé vezető stabil folyamatnak tekinthető. Singletonhoz hasonlítva Jack kevésbé kalandvágyó; Roxanához képest Moll kevésbé vállalkozó szellemű, bátor. Valamennyien különböző célokat követnek, miközben mindnyájan a szegénység félelmetes "szellemét" próbálják elkerülni, mely életüket kísérti.

Míg tehát a kor filozófusai és gazdagjai lenézték a a nemzet terhének tekintették a szegényt, Defoe nem osztotta nézetüket. A szegénységet társadalmi betegségnek tekintette, melynek gyógyítása az egész társadalom ügye, mert ettől függ a nemzet fejlődése, előrehaladása.

Támadta a vallást, amikor úgy érezte, hogy a vallást a szegénység és a nyomor szokatokkal való magyarázására pró-

bálták felhasználni. Olyan vallást akart, amely minden embert munkára serkent, pénze megtakarítására, önművelésre, s nem olyat, ami azt tanítja, hogy a szegény érje be, s legyen elégedett kifosztottságával, nyomorult sorával.

Defoe hitte, hogy a lustaságot a rossz életkörülmények szülik. Ismerte a mondást, hogy "A lustaság szegénységet szül", de megfordítva is igaznak tartotta: "A szegénység lustává tesz."

Defoe elismerte, a többi közgazdász pedig hirdette, hogy a szegényember lusta. De Defoe-val ellentétben a közgazdászok legtöbbször a szegények lustaságából olyan elméletet fejlesztett ki, amit a "szegénység hasznosságának" neveztek. E koncepció alapja az volt, hogy a szegény csak akkor dolgozik, ha vagy nyomor, vagy éhség készteti erre. Még azt is javasolták, hogy a kormány mesterséges s folyamatos éhínséget hozzon létre és tartson fenn, az élelmiszerfelesleg állami raktárakban, illetve magtárakban való felhalmozásával. Ez csak növelte volna a nyomort, következésképpen az ebből eredő lustaságot - melyet a kiátáztatatlanság érzése táplál -, s ez Defoe szerint circulus vitiosus lett volna.

Az ivászat, s nem a lustaság, érvelt Defoe, a szegények legnagyobb bűne. A mértéktelen italozás rengeteg ember romlását okozta. A kocsmák éjjel-nappal tele voltak dárídózó férfiakkal. A részeg gazdagot vagy tolvajokat, útonállókat bántalmazták s fosztották ki, vagy szájukba ürítették

ki pénztárcáját. Defoe megdöbbenéssel vette tudomásul, hogy ez a dorbézolás még a nagy pestisjárvány ideje alatt is folytatódott. A kétségbeesett londoniak halálfélelmüket borba próbálták fojtani. E magatartás gyakran istenkáromlásához vezetett, amit Defoe szigorúan elítélt. Voltak emberek, "akik e borzalmak közepette is összeröffen-tek, és esténként a maguk megszokott módján ugyanúgy duhajkodtak, ordítottak, mint más időkben...", "És midőn hallották, hogy a kocsi /halottaskocsi/ útját az utcán vagy az ablakoknál állók jajveszékése kíséri, pimaszul gúnyolták, csúfolták őket, kiváltképpen, ha valaki Istenhez fohászkodott irgalomért..."⁴⁸

A Newgate lelkésze is "bort ivott, s vizet prédikált." Moll mondja: "mikor megfigyeltem, hogy a szegény pára bűneim megvallását és megbánását prédikálta nekem reggel, délután viszont pálinkától részegen láttam őt - ebben volt valami olyan visszataszító, hogy lassanként kezdtem megundorodni ettől az embertől meg az ember miatt a hivatásától is;"⁴⁹

Különös, hogy bár az ivászatot Defoe népbetegségnek tartotta, mégis viszonylag kevés helyen olvashatunk róla regényeiben. A Jack ezredesben viszont többször is találkozunk e jelenséggel. Maga Jack is jónéhányszor lerészegedik élete nehéz pillanataiban, második feloságát pedig a betegség ivászatba, az ivászat a bűnbe hajtja. Jack tehát igazolja Defoe-nak ezt az elméletét, hogy az ivászatot rendszerint más - az egyén által nem orvosolható - bajok okozzák. "Óh! A részegeskedés hatalma!" panaszolja, "s

hogy eltorzítja a legjobb természetet is a világon; milyen fokozatosan és észrevétlenül tör ránk, s milyen szomorú ^{at}házzal van erkölcsünkre: a legerényesebb, rendszerető, jólnevelt s jószándékú emberből is a vádállatnál rosszabbat csinál."⁵⁰

A Rövid beszámoló a szeszfőzők és a szeszfőző szakma helyzetéről Angliában /A Brief Case of the Distillers and of the Distilling Trade in England, 1726/ című értekezésében rámutat, hogy a szegény nép előszeretettel italozik, s hogy ízlésük a bornál és sörnél erősebb italok irányába hajlik; az államnak érdekesebb támogatni a szeszipart s jó minőségű angol szeszt gyártani, mintsem holland hamisítványokat importálni. Maga az alkohol - érvel Defoe - lehet jó, s lehet rossz is, de sosem egyértelműen csak rossz, ha fogyasztását nem viszik túlzásba.

A mértéktelen italozás legszomorúbb következménye az éhezés, mert - mint Defoe megfigyelte - rengeteg munkás családja támogatása helyett kocsmákban issza el fizetését.

Az állam, vagy a békebírák feladata, hogy mértéket szabjanak az italozásnak, s becsukassák azokat az "erős vizet" áruló boltokat, melyeket London-szerte gyógyszerárúsitás ürügyén nyitottak. Defoe szerint mindegy, hogy az angol ember bort, sört, vagy gint vedel, mert mind egyaránt méreg a szervezetnek. S bár az italozásban mértékletességre intett, azon a véleményen volt, hogy a szeszipar hasznos hozzájárulás a nemzet gazdagodásához, mivel alapanyaga a gabona, s sok szegény számára biztosít munkalehetőséget.

A tökéletes angol kereskedőben újabb paradoxont találunk, a szeszipar fejlesztése melletti és elleni érvek ütköznek össze. A puritán erkölcs és a kereskedőszellem konfliktusa ez; az előbbi minden olyan erkölcstelenséget elítéltet Defoe-val, mint amilyen az ivászat, az utóbbi viszont egy virágzó ipar támogatására ösztökéli.

Valójában nincs is itt konfliktus. Defoe néha paradoxon formájában tárja az olvasó elé anyagát, mintha habozna a "Erkölcsei rossz" és a "gazdasági jó" közötti választásban, az olvasóban azonban ez alkalommal Defoe nem hagy kétséget, hogy a szeszipart fenn kell tartani, sőt fejleszteni kell. Erkölcsi álokoskodása a következő: nem az ipar bátorítja a bűnt, hanem a bűn szülte, és bátorítja az ipart. Ez Defoe retorikus válasza a gazdasági probléma megoldására.

A gin fűnkretette a szegények egészségét. Mivel Londonban élt, Defoe számtalan olyan jelenetet látott, ami oly undorítóan hat Hogarth metszetein /"A Gin-utca" és "A Sör-utca"/ című metszetek/. Defoe tehát mértékletességet és kompromisszumot ajánlott az italozás problémájának megoldására. Egyetlen konkrét javaslatot tesz csak: az állam szabályozza a kocsmák működését és a gin árusítását.

S hogy mit tettek az ügy érdekében a békebírák, s hogyan éltek ők maguk, erre majd egy későbbi fejezet ad választ.

Defoe elítélte az oly gyakori trágár beszédet, káromkodást. Vannak, akik beszédüket mondatonként papírra nem kívánczó kifejezésekkel tűzdelik meg. A trágár beszéd, káromkodás megfékezésére pedig még törvényt is hoztak, melyet ahol csak lehetett, a bibliával támasztottak alá, de a törvény nem hozta meg a várt eredményt.

Jack egy londoni utcán fültanúja volt, amint egy üveges egy úriembert korholt káromkodásáért. E kis epizód lehetőséget nyújt Defoe-nak arra, hogy, ha csak érintőleg is, olvasói jobbulására elítéljen egy "divatos" bűnt, melyet a dzsentri és a nemesség soraiba tartozó úgynevezett úriemberek, akiknek szokásait és erkölceit egész életében bírálta, oly gyakran elkövetnek.

Javasolja, hogy aki kicsit is ad magára, írja le társalgási közhelyeit, s olvassa el őket a nyelvtan, a szóhasználat és a stílus vizsgálata céljából. Mert a káromkodás, mely a "nyelv feslettsége" és a száj "mocskája", minden bűn közül a legostobább és legértelmetlenebb. Az ember beszédét kellemetlenné, társalgását haszontalanná, stílusát, nyelvét underitóvá változtatja. Az Értekezés a tervezetekről című javaslatgyűjteményében példát is mutat arra, mi az, amit el kell kerülni a beszédben. A két trágár férfi "társalgása" ilyen nyelven folyik: "Jack, az istenit Jack, hogy vagy, te kis bűdös...? Hogy vagy, mióta nem láttalak, a szentségit?" s ekkor összeülölkeznek; s a másik, aki éppoly trágár, mint cimborája, így folytatja:

"Drága Tom, úgy örülök, hogy látlak, tiszta szivemből; dögöljek meg, ha nem. Gyere, ígyunk meg egy üveggel, nem válhatunk így el, könyörgöm, gyérünk, rágjunk be, az istenit." 51

Az angol nyelv megtisztítására, a szép stílus és beszéd tanítására is volt reformjavaslat Defoe tarsolyában: e célra Akadémia létesítését javasolta.

A kor nagy gazdasági-történelmi változásainak háttérében egy határozott, biztosan gördülő, meg nem állítható folyamat zajlott: a nemesség és a földbirtokos dzsentri vagyona megcsappant, hatalma lefelé ívelt, a kereskedők és üzletemberek pedig egyre nagyobb vagyona, s ezáltal egyre nagyobb gazdasági-politikai befolyásra tettek szert. A birtok ugyanis "állóvíz", míg az üzlet kiapadhatatlan "forrás", vallotta Defoe.

Defoe Anglia-képe összhangban van metaforikus emelkedés és bukás, "növekedés és elmúlás," forrás és állóvíz" motívumaival: egyik oldalon a gazdag, sikeres kereskedő, akinek ügyessége, s szorgalma nyomán Anglia már elindult abban az irányban, melyen haladva a XIX. században a világ legfejlettebb ipari országa lett, másik oldalon pedig a hanyatló, pazarló dzsentri, mely vakon ragaszkodott földbirtokaihoz, mint a múlt anakronisztikus maradványához. E Dzsentri olyan életmódot folytatott, amely Anglia számára kártékony volt, mert nem növelte az ipart, a termelékenységét, a munkások alkalmazását, a nemzet gazdagságát. Ellenkezőleg, pazarlóan felélték a tartalékokat, és akadályozták Angliának, a kereskedőnemzetnek a gyarapodását.

Az 1720-as években Defoe úgy érezte, a dzsentri és a nemesség nemcsak gazdasági értelemben veszítette el a talajt a lába alól, hanem fokozatosan átadta a polgárságnak történelmi vezető szerepét a nemzet ügyeinek irányításában.

A tökéletes angol úriember /The Compleat English Gentleman, 1729 ?/ című befejezetlen könyvében arról ír, hogy Anglia hőn szeretett szabadságát, melyet a történelem folyamán mindig a nemesség védett meg, komoly veszély fenyegeti, mert a tanulás hiánya a nemességet könnyelművé, dologtalanná, irányíthatatlanná, gondatlanná s tékozlóvá tette. A tanulás hiánya tudatlanságot eredményez, rombadűnti egzisztenciájukat, meggondolatlan fényűzésre ragadtatja őket; mindezeknek a következményeképpen birtokaik csökkennek, elszegényednek, sőt koldusbotra jutnak.

Éppen ezért művelődési programot javasol a felsőbb osztályoknak, hogy tudatlanságukat orvosolják, s minden megelőző oktatási programtól merőben eltérő módon az angol nyelv csiszolását s az angol nyelven történő oktatást tartja a kor elengedhetetlen követelményének. A tudományok terén az elméletieskedés helyett a praktikus ismeretek megszerzését tartja fontosnak. A dolgok, s nem a szavak ismerete teszi a tudóst, mondja.

A Franciaországgal folytatott háború kimutatta az angol dzsentri és a nemesség gyengeségét, ugyanakkor bizonyította a kereskedőosztály erejét. A kereskedők sok tisztet küldtek a háborúba, míg a nemességet vajmi kevesen képviselték a csatatéren. A nemesség elerőtlenedett, elnőiesedett a tanulás, s megfelelő katonai képzés hiányában, s erkölcstelen, henye, élvhajhászó életmódjuk következtében. Erről így ír Defoe fenti művében: "A nemesség gazdagsága ... elnőiesítette a nemzet szellemét, és

tehetségünk életét vette el a harcokban s a tanulásban is... De mi keresnivalója van egy rangos és vagyonos úriembernek a harmezőn? Nem, nem alázatos szolgája; mi másokat fizettünk, hogy harcoljanak helyettünk; nincs mód arra, hogy magunk menjünk ... a katona harcol, a tudós olvas, a pap prédikál, s mind pénzért csinálják ... mi csak költsük a pénzünket, vadászunk, versenyezzünk, igyunk, kártyázzunk stb ..."⁵²

Ilyen elmarasztalón vélekedett Defoe a nemességről. S egy olyan országban, ahol a nemesség így degradálódott, nem csoda, ha a főnép erkölcsi fertőben él.

Először a királyok s a nemesség szegték meg az erkölcs szigorú normáit, majd folytatták az erkölcstelenkedést mindaddig, míg odáig nem jutottak, írja Defoe a Szegény ember panasza című művében. Az udvarból a bűn áttérjedt a vidéki nemességre, a nemesi s a dzsentri családokban új erőre kapott s általános támadást intézett a nemesség védőszárnya alatt a nemzet ellen; s a köznép, mely mindig feltétel nélkül követte az urak példáját, a nemesség példáját utánézva elszállott. Pedig épp a nemességnek s a dzsentrinek kellene példát mutatni az erkölcsben, s gátat vetni a bűnözés hullámának, különben Anglia erkölce sosem áll helyre.

A Roxanából megtudjuk, milyen példát mutatott az udvar Anglia népének az erkölcs terén: "Az udvar rendkívül fényűzően és vidáman folytatta életét, bár több volt a férfi, mint a nő, mert a királynő csak ritkán mutatkozott. Éppen-

séggel nem nevezhető rágalomnak azt állítani, hogy az udvaroncok legtöbbje nagyon erkölcstelen volt. Maga a király is jó néhány pompás szeretőt tartott, és ezeket a hölgyeket a hivalkodás légköre vette körül. És ha az uralkodó megengedte magának a szabadságot, ugyan ki kívánhatta volna, hogy udvaroncái szent életűek legyenek: nem szándékom rosszabb színben lefesteni a helyzetet, mint amilyen volt, de valamirevaló asszonynak minden ujja jutott férfi.”⁵³

Robert Walpole életmódja /The Conduct of Robert Walpole, 1717/ című írásából megtudjuk, hogy bár az uralkodók váltják egymást, de a velük uralomra jutó udvari körök erkölcsisége lényegében nem változik, cselekedeteik fő mozgatórugója pedig mindig is az Ünérdek marad: "György király szolgái, és ugyanolyan hús-vér emberek talán, mint valamennyi korábbi uralkodó szolgái; és, hogy amikor saját ügyeiket intézik, éppolyan szenvedéllyel folytatják a haszonszerzést, a fényűzést, a viszálykodást, mint mások tették, teszik, s tenni fogják talán minden uralkodó alatt.”⁵⁴

Ismert Defoe rendkívül erős vonzalma Vilmos király iránt, nem csodálkozh^{at}unk hát azon, hogy Vilmost és Mária királynőt nem igen illeti bírálattal. Máriáról annyit tudunk meg, hogy a porcelán, s akelet-indiai kartonvászon ártatlan szeretete folytán az udvar islése az egzotikus luxuscikkek irányába tolódott el, ami kétségkívül szegényítette a nemzetet.

A pestis idején "... a királyi udvar korán, vagyis még júniusban elhagyta a várost, és Oxfordba költözött, ahol Isten kegyelme valamennyiüket megoltalmazta; a regály, mint hallottam, még a közelükben sem járt, de nem állíthatom, hogy ezért a hálának vagy a javulásnak túl sok jelét mutatták volna, holott eleget hallhatták és a felebaráti szeretet törvényének megszegése nélkül elmondhatjuk: égbekiáltó bűneik sokasodtak meg már annyira, hogy e szörnyű istenítéletet az egész nemzet fejére idézték."⁵⁵

Defoe bizonyos hatósági intézkedések késlekedésével is magyarázza a pestis elhatalmasodását, de a pestis fő oka szerinte az udvar foslett, erkölcstelen élete. Valláosságából fakad az a nézet, miszerint Isten a fent említett bűnök büntetéseként küldte a pestist az emberekre, így a járvány - hatósági intézkedések ide, hatósági intézkedések oda - mindenképpen elkerülhetetlen volt.

Mandeville volt az első polgári filozófus, aki a luxus hasznossága mellett érvelt, de a XVII. század utolsó évtizedére a legtöbb közgazdász is hasonló következtetésre jutott. 1690-ben például Nicholas Barbon kijelentette, hogy a luxus relatív kifejezés, mert az ennivalón és a ruhán kívül végeredményben mindent e szóval illethetünk, s hogy a ruházati cikkek kelendőbbek legyenek, a divat sürűbb változását tartotta kívánatosnak.

Mandeville meggyőződése azon a hiten alapult, hogy egy országban korlátozott mennyiségű gazdagság, illetve nagyon van; a gazdagság, vagyon állandóan gazdát cserélhet, vádrolhat, de sosem csökkenhet. Anglia szerinte olyan, mint egy nagy "puncsostál", melyben a kapzsóság és a pazarlás büne összekeveredve tökéletes italt alkot. Igyhát a kapzsóság hasznosabb, mint a takarékoság, mert hatékonyabban növeli a gazdagságot, s a luxus - a pazarlással együtt - ugyancsak hasznos bűn, mert elősegíti a nemzeti vagyon körforgását. Míg tehát a luxus káros lehet az egyénre nézve, sosem árthat a nemzetgazdaságnak.

Defoe véleménye a luxusról - mint oly sok másról - nem volt egyértelmű. A szónak számára három jelentése volt, akárcsak a többi XVIII. századi író számára. Egyik értelemben olyan árucikket jelentett, ami a pu^zta életfenntartáshoz nem szükséges; másik jelentése: olyan speciális cikkek, illetve olyan életmód, mely idő-, és energiapazarló, tehát erkölcstelen; a harmadik: olyan importcikkek, melyek nem szükségesek, s nem is hasznosak. A luxus továbbá vétkezés a vallásos élet ellen, s különösen nagy bűn az erkölcsöség ellen. Ebben az értelemben Defoe mindig ellenezte a luxust. Olyan ürdüghöz hasonlította, mely mindig a könyökünkönél van, s az embert bükdösi, bűnre sarkallja. Gazdasági írásaiban mégis szükséges rossznak nevezi - szükségesnek, mert nem lehet felszámolni anélkül, hogy nagy kárt ne okoznánk a nemzetgazdaságnak; s rossznak, mert a luxus egy hanyatló állam jelképe, mint ahogy Anglia nemességét is az korcsosította el, gyávává, cselekvőképtelenné téve őket.

Nem helyeselte Defoe az importból származó luxuscikket, különösen haragudott a Kelet-Indiai Társaság által behozott különböző áruféleségekre, egyrészt, mert szükségtelenek voltak, másrészt, mert aranyrudakban fizettek értük. Az olyan luxuscikkek ellen azonban, melyeket akár "kényelmi cikkeknek" is nevezhetnénk, aligha volt kifogása. Elismerte például, hogy a bútor nem alapvető, természetes létszükségleti cikk, hiszen élhetünk szépen berendezett házak nélkül is, de az emberi használat és a megszokás mégis bizonyos értelemben szükségessé tette. Az ilyen cikket "az életet kényelmessé tévő dolgoknak", vagy egyszerűen "kényelmi cikkeknek" nevezte. Ilyesfajta mértéktartó luxus az otthon luxusa, az is amelyben Crusoe oly sok örömet talál, mert ha a "Szükség a találékonyság szülőanyja, a kényelem a komornája", írja Defoe A kereskedelem általános története /A General History of Trade, 1713/ című könyvében. Crusoe szigetén világosan érezhető a határ az otthon kényelmes, szolid luxusa, s a mértéktelen luxus között. E határt Crusoe sosem lépi át. Defoe-t azonban aggasztotta a luxusnak a társadalomban érvényesülő destruktív hatása, azért sosem tudta osztani Mandeville szangvinikus véleményét, a rossz helyeslését.

Ez az új életmód, eltekintve hibájától, melyet akár bűnnek is nevezhetünk, mégis nagyban támogatja a világ kereskedelmét, mondja Defoe A kereskedelem általános történetében. Másutt úgy vélekedik, hogy bizonyos hibák felett - legyenek akár erkölcsi jellegűek is - inkább szemet kell húyni, mintsem a kereskedelmet lerombolni. A luxus, mivel bátorítja a kereskedelmet, egyben munkát is ad az eddig

munkanélküli szegénynek. De amikor a luxus már nemcsak szükséges cikkeket termel, s mindezt súlyos munkanélküliség idején teszi, károssá válik, elveszti értékét. Mindaddig azonban, amíg a szegények alkalmazását megoldja, a luxus "Kereskedelmek fő támogatója; a Piperkőc, a Szépfű, a Korhely, a Táncosnő mind együtt fáradoznak azon, hogy alkalmazzák a szegényt, propagálják az ipar termékeit, gyarapítsák a kereskedelmet, és ösztönnözzék a hajózást ..." írja a Szemle egyik számában.⁵⁶

A gazdagok pazarlásának s a szegények nyomorának látszólagos elfogadása meglehetősen közel hozza Defoe-t Mandevillehez.

Roxana olyan körökhöz tartozott, melyek történetesen a pazarlás, a luxus áldozatai voltak. Defoe történelemszemlélete a közgazdász történelemszemlélete volt. Hitté, hogy az arisztokrácia pazarlása, gyengesége tette lehetővé, hogy^a középosztály felemelkedjen, magához ragadja a hatalmat. A középosztály néhány tagja már oly magasra emelkedett, hogy mintegy helyettesíti a régi arisztokráciát.

Mandeville hajlamos volt az emelkedés és bukás végtelen folyamatát látni a történelemben. A tékozló fiú szétszórja mindazt, amit a mohó apa összegyűjtött. Defoe tiltakozott ez ellen a körforgás ellen. Kívánta bár, hogy az arisztokrácia kapui megnyiljanak a középosztály tehetsége, gazdagsága és képességei előtt, azt a gondolatot azonban semmiképpen nem tudta elfogadni, hogy az arisztokrácia pazarlása és luxusa szükségszerű. Egyetlen úrnak - érvelt -

síncs joga ahhoz, hogy teljes tétlenségben és luxusban éljen, s támadta a luxuscikkeket előállító szakmákat, melyek ezeket a léha urakat szolgálják ki. Javasolta, hogy a parókakészítők s a cukrászok üzleteit, melyeket a jelen kor luxusa hívott életre, zárják be, s e szakmákat a hasznos szakmák vessék ki maguk közül.

A probléma megoldását hatékony, a fényűzést szabályozó törvények bevezetésében látta, s Tanulmány a kereskedelem fejlesztésének útjairól és módjairól /An Essay on Ways and Means for the Advancement of Trade/ című értekezésében egy tizenhatpontos javaslatot tett közzé a nemzeti adósságnak a luxuscikkek adóztatása révén történő csökkentésére. E látszólag képtelen tervet úgy kívánta megvalósítani, hogy ellenőrizték a felsőbb osztályok izlését, divatszeretét, s megakadályozzák túlzásaikat. Néha maga Defoe is kételkedett ötletének bölcsességében és főleg kivitelezhetőségében, de a mértéktelen luxus visszasszorítására csak egy utat látott, a szabályozás valamilyen módját.

Roxana nemcsak kapzsi "kereskedő", hanem a tékozló dzsentri és arisztokrácia vámszedője is. Fényűzően él, s azért tart fenn pompás lakosztályokat és rengeteg szolgát, hogy a nemesurakat magához vonzza. Párizsi lakosztálya, a herceg udvarlása London realitásaitól messze esik, távol attól, ami a Moll Flanders-t és a Jack ezredest oly élővé, életszerűvé teszi. E részletet nem pusztán a szószaporítás végett fűzi bele Roxana beszámolójá-

ba. Meg akarja mutatni az európai országok arisztokráciájának, királyi udvarainak extravagáns életvitelét.

Miután a francia herceg legkedvesebb szeretője lesz /mert a hercegnek volt jónéhány/, a herceg a legpazarabb ajándékokkal halmozza el Roxanát. Egy alkalommal Roxana így dicsőszik: "olyan három ültetéssel gazdagodtam, hogy Franciaország királynője sem restellte volna felvenni őket ..." ⁵⁷ A herceggel való kapcsolata nem egyszerű üzleti tranzakció - minthogy Roxana legtöbb kapcsolata az -, hanem féktelen idő és pénzpocsékolás, állapítja meg a kivülálló tárgyilagosságával a herceg drága ajándékainak bőségében dúskáló Roxana.

Párizsból a fényűzés szülőhazájába, Olaszországba megy a herceggel, s Nápoly és Velence annyira rabul ejti, hogy legszívesebben örökre ott maradna. De mivel erre nincs mód, legalább az olasz életmódot magával viszi Londonba, s könnyedén be tud illeszkedni még a királyi udvarba is, ahol a "vidám uralkodó" /II.Károlyt emlegették így, nem egyértelműen az elismerés hangján/ olyan életstilust vezetett be, melyben csak a szórakozás, a pompa, a fényűzés számít, s melyből számították a tisztességet s a becsületet. Amint Roxana kapcsolatba kerül London előkelőségeivel, hivalkodó estélyeket ad, melyeken pompás külföldi ruhákat visel, s vendégeit frivol török táncsal szórakoztatja.

Nem ő volt e szüllött udvar legbűnösebb alakja, de vagyonát olyan úton gyarapította, hogy a nemesség pazarló életmódját bátorította.

Roxana kétségkívül fényűző életet él, de személy szerint maga nem pazarló. Mikor felhagy a kurtizán életmódjával, nemcsak hogy gondosan gyűjtött, hatalmas vagyonnal rendelkezik, hanem úgy érzi, rendelkezik a képességgel, hogy quakerek egyszerűségében és takarékoságában éljen. Ez a pozitív vonás azonban nem teszi bocsánatosá azt a bűnöt, hogy hosszú éveken át a tékozló nemességgel élt egy életet.

A Jack ezredesben Defoe határozott különbséget tesz Jack és tanítója között, mert míg Jack létfenntartása érdekében lopott, addig tanítója - jó neveltetése ellenére - azért rabol, hogy fényűző életét folytathassa. Roxana is azért él bűnben, hogy mind fényűzőbb külsőségekkel egyre nagyobb vagyont harácsolhasson össze. Roxana parazitaként él "a társadalom kaptárának heréin". S bár alkalomszerűen erkölcsi fejtegetésekbe bocsátkozik a férfiak ostobaságát illetően, ő is bűnös, mert bűnre csábítja a férfiakat. A Roxanát körülvevő fényűzés az, amit Defoe a fényűzést szabályozó törvényekkel szabályozni kívánt volna.

A szerencsés kedves Defoe-nak az a könyve, melyből a felső osztályok erkölcstelensége, botrányos világa legjobban kirajzolódik. Defoe azonban - néhány kortársával ellentétben - egyáltalán nem csodálja a gazdagokat szélsőségeikért. Ami pedig hősnőjét illeti, Roxana fényűzése és kapzsisága miatt lépi át az erkölcs határait. Az, hogy Defoe nem esetelte olyan alapossággal Roxana bukását,

mint ahogy leírta sikereit, talán azért van, mert nem kívánta lerombolni azt a gazdagságot, amit oly nagy gond-
dal épített fel Roxana számára.

A párbajozás mindennapos gyakorlat volt a nemesek kö-
rében, de szinte a társadalom valamennyi osztályában,
pedig a párbajozókat lakat alá ültették, emberölés kísér-
letének vádjával.

Defoe a párbajozást - mint mindent, ami ellentmond a
józan észnek - mélységesen megvetette, isten ellen való
véteknek tekintette, akár az öngyilkosságot. Ime így nyi-
latkozik a párbajozásról: "Az igazságot akarják sebek és
halál osztásával megcsúfolni! ... Egy gazember pofon vág,
erre kihivom párbajra, amelyben ő, mert a gazemberek ál-
talában erősebbek, ügyesebb céllövők és jobb kardforgatók,
valószínűleg megöl. Ezek után mindenki becsületes embernek
fog tekinteni engem is, a gazembert is. A pofon sértését
lomostan - a saját véremmel. Nem nevetséges?"⁶¹

A közbűnözés elterjedésének végső oka a tömegek szegény-
sége volt. Annyira elterjedt a bűnözés, hogy a tolvajlás,
zsébtolvajlás, rablás, útonállás, sőt még a gyilkosság is
mindennapos dolognak számított Londonban. Moll a tolvaj-
lást olyan tökélyre fejleszti, hogy magát a kor "legna-
gyobb művésznének" nevezi a "szakmában".

Gyakori volt a rablás, útonállás, sőt a gyilkosság is.
Az útonállók lelkiismeretfurdalás nélkül megölték az utast,
ha a legesekélyebb ellenállást tanusította. Ez történt

Roxana egyik férjével, az ékszerésszel is. Már maga az ékszerész foglalkozás veszélyessé tette számára az utazást, s egyszer Franciaországban világos nappal három álarcos, lóháton ülő bandita rátámadt, s mivel megpróbált ellenállni, azonnal megölték.

Defoe nem tudta megállni, hogy javaslatokkal ne álljon elő. Három művében is foglalkozik az utcai rablásokkal, s más bűnökkel, a bűnözőkkel szembeni védekezés módjaival, lehetőségeivel. Már a művek terjedelmes alcímei is bepillantást engednek a műbe, s érezhetjük azt a komolyságot, ahogyan Defoe a problémával foglalkozott. Érdemes tehát teljes címmel megadni őket. Időrendi sorrendben a művek a következők: Augusta Triumphans, avagy miképpen lehet Londont a világegyetem legvirágzóbb városává tenni. Először, egy egyetemet kell alapítani, ahol az úriemberek akadémiai képzést kaphatnak barátaik irányítása alatt. II. Lelencotthon létesítésével meg kell akadályozni a gyilkosságot, et cetera. III. Be kell csukatni minden álbolondokházát, ahol a szépnemből oly sokat tartanak igazságtalan fogságban, míg férjeik szeretőket tartanak, et cetera, és sok özvegyet tartanak bezárva özvegyi járadékukért. IV. Hogy megmentseük ifjuságunkat a romlástól, meg kell tisztítani az utcákat a pimasz utcanőktől, fel kell számolni a játékasztalokat, a vasárnapi kicsapongásokat. V. Saját akadémiánk felállításával kerüljük el, hogy magas költségen külföldi zenészeket kelljen importálnunk. VI. A mértéktelen borovicska-fogyasztás megakadályozásával meg kell menteni az alsó néprétegeket a romlástól, s hasz-

nossá kell tenni őket! Továbbá őszinte kifakadás sok más általános vétség ellen, és kétségbevonhatatlan érvényű szabályok a megjavulásra. Végezetül egy hatékony módszer az utcai rablások megakadályozására, és levél a Robinson kollégiumnak az árvaadó ügyében. /Augusta Triumphans: Or, The Way To Make London The most flourishing City in the Universe, 1728/

A második mű csak néhány hónappal későbbi keletű: Gondolatok az utcai rablásokról: Nagy gyakoriságuk oka, megakadályozásuk valószínű módjai. Három rövid értekezés-sel megtoldva: I. Figyelmeztetés az utazóknak: az útonállók felismerésének szabályai: útmutatás, hogyan viselkedjünk ilyen alkalom esetén. II. Betörőkkel kapcsolatos tapasztalatok: hogyan kell megóvni egy lakást a betöréstől: továbbá jótanácsok a csalédekkel illetően. III. Figyelmeztetés a boltosoknak: a bolti tolvajok leírása, miről ismerhetők fel, hogyan kell védekezni ellenük: valamint mire kell vigyázni az áruszállításnál: beszámoló az utóbbi időben a köz ellen elkövetett számos szélhámososságról. Egy megtért tolvaj írása, melyet élete néhány memoárja vezet be. Betyárból lesz a jó pandur. /Street-Robberies, Consider'd/ 1728/

A harmadik műben is a rablások elleni védekezés Defoe fő gondja: Hatásos terv az utcai rablások azonnali megakadályozására, és minden más éjszakai zűrzavar elfojtására, az éjszakai-házak rövid történetével. És egy melléklet azokról a pokelfajzatokról, akiket gyűjtögetőknek hívnak. London város méltóságos főpolgármesterének alázattal dedikálva. /An Effectual Scheme for the Immediate Preventing of Street-Robberies, 1730/

Érdemes megemlíteni, hogy élete utolsó évében, mintegy félévvel halála előtt átdolgozza, s újra megjelenti az Augusta Triumphans-t, ami újabb bizonyítéka annak, hogy a társadalom fekélyeitől, a radikális reformok szükségességének gondolatától még akkor sem tudott megszabadulni, amikor már a guta és a vesekő ágybadöntötte. Elméje ekkor is friss maradt, bár már csak a keserűséget, gondok⁴avolt képes érzékelni maga körül. Ennek az átdolgozott kiadásnak - mely természetesen tartalmaz néhány új fejezetet, s új vonásokat is - a címe: A bőkezű tervező... /The Generous Projector ..., 1730/

A címekben előforduló bűnök, bűncselekmények olyan gyakorisággal fordulnak elő Defoe műveiben, hogy a példák unalmas felsorolása helyett inkább csak a legmeglepőbb, legviesszatasztóbb példákból mutatok be néhányat.

A bűnözés a pestis éve alatt is folytatódott. A londoni pestis című napló megrázó beszámoló a járvány évről. A pestis közepette is voltak azonban emberek, akik kihasználták a rendkívüli helyzetet, s különböző bűnös cselekedetekkel botránkoztatják meg az olvasót. A szerző testvére például elhagyta Londont, s a szerző - aki feltehetően Henry Foe, Defoe nagybátyja, legalábbis Defoe a könyvet az ő személyében írja - gyakran ellátogat testvére házához, hogy megnézze, rendben van-e minden: "Mert bármilyen csodálatosnak tűnik, hogy ily szörnyű sorscsapás közepette is akadjanak aljas emberek, akik lopnak-rabolnak, mégis az az igazság, hogy a városban mindenféle gonosztettet követtek el, sőt ugyanolyan nyíltan folyt a kicsapongás és dor-

bózolás, mint annak előtte, legfeljebb némileg megritkult, mert hiszen különböző okokból az ittmaradottak száma is megcsappant."⁵⁸

Számtalan tolvaj garázdálkodott mindenfelé: "... még ezekben a szörnyű időkben is sok rablást és más aljas bűntettet követtek el. Egyeseket a lebirhatatlan kapzsiság arra késztetett, hogy minden kockázatot vállalva lopjanak, fosztogassanak; kiváltképpen az olyan házakba törtek be, ahol az egész család, az összes lakók meghaltak, és fittyet hányva a fertőzés veszélyének, még a ruhát is leszedték a holttestekről, és a halottak ágyáról elvitték az ágyneműt."⁵⁹

A szerző fivérének rektárát is feltörték, s az arra sétáló szerző elcsipett több nőt, akik kalapokkal megrakodva hagyták el a feltört rektárhelyiséget.

A pestisben megbetegedettek ápolásával megbízott gondozókról ezt olvashatjuk: "Akkoriban számos hátborzongató esetet hallottunk a haldoklók mellé felfogadott gondozókról, illetve az örökről; fizetett ápolónőkről, akik embertelenül bántak a gondjaikra bízott fertőző beteggel, különféle elvetemült eszközzel sieltették halálát, éhezették, fojtogatták, egyszóval meggyilkolták; és a lezárt házak felügyeletére rendelt örökről, akik - ha a házban csupán egy személy maradt vissza, és az is esetleg betegen feküdt - betörték, meggyilkolták a beteget, holttestét azonnal a halottaskocsira dobták, úgy hogy még alig hült ki a teste, amikor sirba került."⁶⁰

Az ilyenfajta bűnöket a lehető legszigorúbban büntették, s nem volt ritka a halálbüntetés sem. A hatóságok legnagyobb szigora ellenére a pestis egész időszaka alatt foly-

tatódtak az ilyen büncselekmények.

A kor embere isten jámbor szolgája volt. Mélyen hitt istenben, s rettegett haragjától. A társadalom minden rétege templomba járt, különösen a pestis évében tették ezt nagy buzgalommal.

Defoe maga is hitt abban az istenben, akihez szülei imádkozni tanították, s ha fel is adta tervét, hogy pap lesz, nem hagyott fel a hit s az istentisztelet egyszerű formáival, melyben nevelkedett.

Robinson a Gondviselésre bízta magát. Mikor már a szigeten volt, buzgón imádkozott istenhez, s bizott segítségében. Istenbe vetett hitét s jóságát akkor sem vesztette el, amikor nem volt az egyház mellette, hogy ellenőrizze, megfeddje, cselekedeteit irányítsa. Ez az őszintén vallásos érzelmi Defoe Ünvallomása is egyben.

Defoe édesapja disszenter volt, s őt is ebben a szellemenben nevelték. Vallási nézetei azonban élete során jelentős mértékben változtak. Írásaiból a vallási tanítások egész skáláját ismerjük meg, a meg nem alkuvó predesztinációtól az egyszerű istenhitig, azokat a tanításokat tehát, amelyek a puritánizmust fejlődésének különböző időszakában jellemezték. Nincs azonban kétség afelől, hogy Defoe disszenter maradt, mint ahogy mindenki annak is tartotta élete végéig, s hogy művei a puritán szemléletet tükrözik, még akkor is, ha a puritán vallásosság folyton konfliktusokkal teljes, s gyakran megalkuvó.

Semmi nem mutat arra, hogy Crusoe is disszenter iett volna. Vallásos elmélkedéseiből azonban egy puritán ember képe áll össze. Végtelen nagy becsben tartotta a bibliát. Csak a Robinson Crusoe első részében vagy húsz helyen idéz a bibliából, s gyakran találomra felüti a bibliát, hogy benne isteni irányítást, útmutatást találjon. Vallásosságának legfőbb vonása a szigorúan erkölcsös és vallásos önvizsgálatra való hajlam. Mindenben, ami vele történik, a gondviselés kezét látja, s ezen hosszasan eltűnődik. Ha a gabona kikel, isten akaratából történik, hogy őt életben tartsa. Amikor lázas, isten bünteti, amiért elmulasztotta kimutatni háláját istennek imáiban. A mai olvasónak ezek az elmélkedések keveset mondanak, de Crusoe és szerzője a vallás birodalmának ugyanakkora jelentőséget tulajdonítanak, mint a mindennapi, valós életnek, terjedelemben is, s hangsúlyban is. A kálvinista Önelemzés tanának csökevényes maradványai ezek a vonások, melyek a regény történetében először mutatnak be egy regényhőst úgy, hogy annak mindennapos szellemi és morális életével is megismerkedhet az olvasó.

Ez az irodalmi előrehaladás nemcsak a puritanizmus Önelemzése hajló tendenciájának eredménye. Mint már utaltam rá, a munka istenítése hasonló jelenséghez vezetett: az egyén napi munkája éppolyan jelentőséget nyer, mint napi lelki vizsgálódása, és e két vonást még a puritanizmus újabb, harmadik lényeges vonása egészítette ki.

Ha isten az egyénre bízta lelki üdvösségének súlyos felelősségét, akkor utat is kell, hogy mutasson neki napi élete során. Ezért a puritán ember élete minden mozzanatá-

nak, jelenségének fontos erkölcsi és vallásos jelenséget tulajdonított. Defoe hőse is e hagyomány szerint cselekszik, amikor történetének számos köznap, világi eseményét isteni útmutatásnak tekinti.

Ebben a hitben tehát minden hívő léleknek egyforma esélye van, ezért a puritánok ellenségesen viszonyultak az arisztokratikus értékek skálájához, s az erkölcsi és társadalmi értékkála demokratizálásának szükségességét hirdették.

Sem Crusoe, sem Defoe többi regényhőse nem egyértelműen pozitív az erény, vallás, érdem s a jószág mértékével mérve, s valójában Defoe nem is akarta, hogy ilyennek tűnjenek. De a normák, kívánalmak együttesen megmutatják azt az erkölcsi sítot, melyre Defoe regényei épülnek, s amely szerint alakjait meg kell ítélni. Az erkölcsi skála annyira befelé forduló s demokratizált, hogy az átlagember életének, s cselekedeteinek mérésére alkalmas. E tekintetben Defoe hősei a későbbi regényhősöket vetítik előre. Robinson, Moll vagy Jack nem álmodoznak dicsőségről, vagy becsületről, sokkal inkább a mindennapi élet síkján élnek, mint a korábbi elbeszélések hősei, gondolataik és cselekedeteik pedig csak valamiféle demokratikus jószágot vagy rosszszágot tükröznek. Robinson például Defoe leghősibb alakja, mégis személyében semmi különös, sem abban, ahogyan élete viszonyosságait fogadja. Az ember "egyetemes képviselője", olyan ember, akinek bármelyik olvasó a helyébe képzelheti magát; a miben minden cselekedet, gondolat, vágy vagy szenvedély olyan, amelyet bárki megtehet, gondolhat vagy érezhet.

Még kell azonban mondani, hogy bár a műben a vallás látszólag nagy szerepet kap, mégis a puritanizmus öröksége láthatóan túl gyenge ahhoz, hogy a hős életét folyamatosan szabályozza, befolyásolja. Ha például azt nézzük, milyen hatással volt Robinson vallásossága viselkedésére, azt látjuk, hogy meglepően csekély hatással. Defoe azt mondja, hogy a véletlen események isteni jelek, ezt az állítását azonban a történet tényei nem igazolják. Vegyük a kritikus példát, Crusoe eredendő bűnét, gyermeki engedetlenségét. Semmi megtorlás, isteni büntetés nem követi, sőt tulajdonképpen jól jár, s később már úgy indulhat újabb utazásokra, hogy nem kell arra gondolnia: kihívja a gondviselést maga ellen. Crusoe-nak szinte csak elvenni, ~~fel~~fogadni kellett a gondviselés adományait, mert ha olykor mostoha is volt hozzá a gondviselés, e mostohaság szinte elhanyagolható, semmi komoly veszéllyel nem járt.

A könyv vallási vonatkozásai és cselekménye közt mindeképpen rés van, de ennek magyarázata bizonyos mértékig igazságot szolgáltat Defoe-nak. Szándékai valószínűleg teljesen őszinték voltak, de megvan az a gyengeségük, hogy a "vasárnapi vallásosság" benyomását keltik, isten s a transzcendens világ alkalmi tiszteletét, amikor épp el lehet szakadni a valós problémáktól, a világi élettől egy kis "kirándulásra" a transzcendens birodalmába. Érezhető, hogy ez - talán tudat alatt - megoldatlan konfliktus Defoe lelkében is. Egy teljességgel praktikus és utilitarianista korban élt, s csak úgy lehetett hű önmagához, ha Crusoe életének ilyen vonatkozásait is leírta. Vallásos nevelése

ugyanakkor arra készítette, hogy időről-időre vallásos elmélkedésekkel töltsön meg lapokat, amiket a vallásos ember bármikor, bármilyen alkalommal elővehet, s felhasználhat bizonyos dolgok megmagyarázására.

Hogy a vallásnak ilyen módon csak viszonylagos a jelentősége Defoe műveiben, az nem az őszinteség hiányát jelenti, hanem nézeteinek alapos szekularizálódását, mely jelenség, mint már láttuk, a XVIII. század első évtizedeinek markáns vonása volt.

Amikor a pestis kitört, A londoni pestis szerzője egy ideig habozott, elhagyja-e a várost, vagy maradjon. "Egyik reggel ezen a kérdésen tüprengve rádöbbenem, hogy amiképpen semmi sem történhetik velünk Isten akarata és engedelme nélkül, azonképpen az elutazásom körüli csalódásokban is valami rendkívülinek kell rejtőznie. Meg kell tehát fontolnom, vajon mindebben nem irányítást, útmutatást kell-e látnom, vajon nem az Ég akarata-e, hogy itt maradjak. Ezt pedig tüstént követte a gondolat, hogy ha valóban Isten akarja, hogy ittmaradjak, Ő meg is tud őrizni engem minden pusztulás és veszedelem közepette, ha viszont biztonságom érdekében megpróbálnék elmenekülni lakóhelyemről, semmibe venném azokat a sugalmakat, amelyeket Istentől eredőnek vélek, és az annyi jelentene, hogy Isten elől futok, holott Isten ítélte az Ő akarata szerint bárhol és bármikor utolérhet."⁶²

Miután a bibliából lelki vigaszt merített, megnyugodott, s elhatározta, hogy marad: "... ebben a pillanatban végleg elhatároztam, Londonban maradok, a Mindenható jóságára és oltalmára bízom magamat, és nem keresek más menedéket.

Az Ő kezében van a sorsom, éppúgy megőrizhet hát ragály idején, mint amikor nem fenyeget betegség. Ha pedig nem tart méltónak az oltalomra, akkor is az Ő kezében vagyok, megfellebbezhetetlen joga, hogy tetszése szerint cselekedjék velem."⁶³

Ekként vélekedett még sok szerencsétlen londoni, miközben a pestis legjobban dühöngött. Vakmerően jártak-keltek az utcákon, s a fertőzés veszélyétől nem félve - bizva az isten védelmében - nyugodtan érintkeztek fertőzött emberekkel is. Sokan haltak meg, akik talán nem kapták volna meg a betegséget, de vak hitük áldozatai lettek. E vak hitet a protestáns determinizmus tana szülte, mely szerint az ember sorsa előre meg van írva, s az ember ki van szolgáltatva az isteni akaratnak, nem áll módjában változtatni sorsán.

A halálfélelem óriási tömegeket vonzott a templomokba, mind azzal mentek, hogy talán utoljára hallgathatják a pap prédikációját. Már az sem számított, ki prédikál. A közeli halál látomása kibékítette az anglikánokat a disszenterekkel. Mivel sok egyházközség templomában üres volt a szószék, mert vagy meghalt a pap, vagy vidékre menekült, a város lakossága fenntartás nélkül elfogadta a disszenter papokat, akiket az Egyenlőségi Törvény nemrég fosztott meg megélhetésüktől. Az anglikán papok sem viszolyogtak a segítség elfogadásától. Így aztán sok nonkonformista pap nyerte vissza szószékét.

Defoe cinikusan állapítja meg, hogy még egy pestises év minden vallásos ellentétet kibékített volna az anglikánok és disszenterek között, s az emberek megtanulták volna más

személyesen keresztül nézni a világot, mint ahogyan eddig tették.

Ugyanakkor azt is megjegyzi a szerző, hogy amint a pestis elmúlt, a békülékenység is elmúlt a betegséggel együtt, s minden maradt a régiben.

Defoe felismerte a jótékonyság egyik kevésbé hangzatos mozgatórugóját; az emberiség és az ünszetlenség mellett gyakran az istentől való félelem késztet arra embereket, hogy jót cselekedjenek. Singleton egy nagy vihar idején minden bűnét megbánja, de ahogy a vihar csendesedik, úgy csitul el lelkében is a megbánás kínzó érzése. Roxana gyermekeit nagynénjük nem akarta befogadni házába. Csak férje érveinek engedett, amikor végül is befogadta őket: "Nem ismered talán a Szentírást, mintha éppen nekünk szólna: Aki pedig bezárja fülét a szegények sirására, maga is sirni fog, és süket fülekre talál." ⁶⁴

Talán e megfontolás késztette a gazdagokat arra, hogy segítsék a szegényeket a pestis idején.

A vallás szoros kapcsolatban van a babonákkal. A babonák tulajdonképpen a vallás első elemei, melyek akkor jelentek meg az ember tudatában, amikor az emberben már kialakult az elvont gondolkodás kezdeti foka, de még csak igen egyszerű összefüggések /okozati összefüggések, szemléletes analógiák/ felismerése⁶⁵ volt az ember képes. Tehát a babonák sokkal régebbi eredetűek, mint a tételes vallások, melyek csak az osztálytársadalmak kialakulásával kezdtek létrejönni.

Mint általában minden kor vallásos embere, e kor embere is hitt a babonákban, jóslatokban, álmokban, s félt is tőlük.

Defoe édesanyja is hitt a jelenésekben, a csillagok járásának titkaiban, a jósek és mágusok hatalmában, és éjjel erősen beretesszelte az ajtókat, s betűnte a kulcslyukakat, nehogy a boszorkányok besurranjanak.

Defoe-ra hatással volt kora racionalizmusa. A boszorkányokkal való bánásmódról írt megjegyzései is a racionalizmus szellemében íródtak. Bár hitt a boszorkányok létezésében, mégis a vízzel való próbát barbár dolognak tekintette. A középkorban ugyanis a boszorkánysággal gyanúsított nőt személyt a lábához kötött súlyos kővel vízbe dobták, s ha fennmaradt: boszorkánynak nyilvánították, s máglyán elégették, ha pedig elsüllyedt: ártatlan volt. Ebben az esetben csak akkor volt esélye az életre, ha netán szép is volt, s a papok siettek a vízből kimenteni. Az Ürdög politikai történetében Defoe bírálta a tömegek baboná^{is}ságát, mert a csócselők gyakran büntetett meg olyan nőket, akiknek nem volt más bűnük, mint hogy "szerencsétlenségükre valamelyest idősebbek voltak."

Az Üngyilkosokat nem volt szabad a temetőben eltemetni, mert a vallás azt tanította, hogy az Üngyilkosok lelke egyenesen a pokolba jut, s ezért testük nem érdemel földi nyugalmat, megszentelt sírhelyet. Az Üngyilkos szívé^{it}t átűfűték hosszú tűskével, s valamelyik keresztúton elföldelték, hogy az Ürdögök könnyen ráakadhassanak.

Röviddel a pestis előtt egy fénylő csillag, vagy üstökös jelent meg az égen. Ugyanez történt egy évvel később

a nagy tűzvész előtt. Az emberek - Defoe is - az isteni ítélet előfutárának tekintették.

Defoe maga is hitt néhány természetfeletti jelenségben, de csak olyanokban, melyek saját tapasztalatában jól beigazolódtak, vagy amit mások "gondosan ellenőrzött" tapasztalatai alátámasztottak. Egyik kedves babonája az évszámok és bizonyos számok egybeesésén alapult. A nagy tömegek persze vakok voltak babonásságukban. A pestis idején úgy hittek a jóslatokban, a mágusokban, mint még soha. A vénasszonyok álomfejtései szinte az örületbe kergették az embereket. Az embereknek látomásaik, hallucinációik voltak. Volt, aki hallotta, amint egy hang azt mondja, meneküljön, mert olyan dügvész lesz Londonban, hogy az élők nem győzik eltemetni a holtakat. A másik látta, amint az egyik felhőből kardot markoló kéz nyúlik ki, és a kard hegye egyenesen a város szívére mutat. Ilyen, és ehhez hasonló látomások rémitették el az égre bámulókat. A racionalista Defoe így látja ezt: "És nem is csoda, hogy aki állandóan a felhőket bámulja, alakokat, figurákat, jelenségeket és tüneményeket lát ott, ahol csak levegő meg pára van."⁶⁵

Vagy versben: "Igy fest az égre beteg képzelet
hajót, hadat és csataképeket
hol józan szem minden rejtélyt megold,
s párának látja, ami pára volt."⁶⁶

Az emberek jóvendőmondókhoz és csillagjósokhoz futkostak, hogy "megtudják" jövőjüket. Tudatlanságuk nyomán a várost elárasztották a jóvendőmondók, asztrológusok, kurrulók, vagy - ahogy magukat nevezték - fekete mágusok,

akiket ha megkérdeztek, lesz-e pestis, egyöntetű igennel válaszoltak, mert csak ez biztosította mesterségük virágzását. Kinyomtatták jóslataikat és jövőbelátásaikat, s ebből nagy hasznot húztak, nem törődve ezzel, hogy rettegésben tartják a város népét jóslataikkal.

Defoe a papoknak sem talál mentséget, akik prédikációikkal inkább elcsüggesztették, mint bátorították a népet. Voltak papok, akiknek prédikációját "... válogatott borzalmakat ismételgettek, akik csak szörnyűségekről beszéltek, rémségek hirdetésével gyűjtötték össze a hiveket, és könnyek között bocsátották el őket; haljós hírekkel traktálták a népet, beoltották félelemmel, hogy teljes pusztulás vár rájuk, de nem sarkallták, vagy legalábbis nem eléggé sarkallták, hogy kegyelemért könyörögjenek az Éghez."⁶⁷

Számtalan kurussaló húzott hasznot az emberek hiszékenységből. Ingyenes segítséget hirdettek a szegényeknek. Tanácsaikat valóban ingyen, gyógyszereiket viszont drága pénzért adták. A "csalhatatlan hatású pestis elleni védőpirula", a "Ragály elleni tökéletes védőszer" és a többi underitő kutyvalók inkább mérgezett, mint gyógyított.

Az emberek talizmánokat, amuletteket hordtak, hogy elhárítsák maguktól a pestis veszélyét. Ostobaságukra a hiszékeny emberek akkor jöttek csak rá, amikor a pestis már megállíthatatlanul pusztított. A szélhámosok pedig akkorra jól megszédítették magukat, s észrevétlenül eltűntek.

B. A TÁRSADALMI INTÉZMÉNYEK BIRÁLATA

A következőkben arról lesz szó, hogyan vélekedett Defoe az állami berendezkedésről, a kormányok szükségességéről, hogyan bírálta a társadalom különböző intézményeit, illetve a bűnözés intézményszerű formáit.

Bár Defoe többször tesz említést hős királyokról, akiknek minden utasítását teljesíteni kell /mint például eszményképe, Gusztáv Adolf svéd király/, mégis utópiái egyfajta demokrácia felé hajlanak, mely már-már az anarchiával határos. A forradalom igenlése erősebb nála, mint Lockénál, s nem jellemezte a tömegektől való rettegés, ami a kor íróinál hagyományos vonás volt.

A Singleton kapitány-ban leírja, milyen "demokráciát" hoztak létre Madagaszkár szigetén a matrózok Misson Kapitány vezetésével. Valemennyien kezét adtak egymásnak, hogy soha semmilyen okból sem hagyják el egymást, együtt élnek, vagy halnak, minden élelmet mindig közösen megosztanak, mindenben a többség szava fog dönteni, s senki sem fog szembehelyezkedni a közösség akaratával; tetszőleges időre kapitányt, vagy kormányzót választanak maguk közül, s amíg annak megbízatása tart, a többiek halálbüntetés terhe mellett kötelesek engedelmeskedni neki; s hogy mindekkire sor kerül majd e tisztség viselésében, de a mindenkori kapitány nem élhet vissza hatalmával, s csakis a többség kívánságának megfelelő döntést hozhat.

Kis "kommunista gyarmatukat" Libertaliának nevezték, ahol gazdasági, politikai és faji egyenlőség van. Ezek nagyon humánus érzelmek, és Libertalia egy nemes gazdasági és politikai kísérlet Defoe részéről, de túl nemes ahhoz, hogy életképes legyen. Maga Defoe is érezte, hogy az egyenlőség és a kommunizmus morálisan helyeslendő, kísérlete azonban nem vet számot az akkori ember természetének realitásaival. Az individualizmus korában nevetséges utópia az ilyenfajta kommunizmus.

Defoe a természeti körülmények között élő madagaszkári bennszülöttek életformáját, demokráciáját idealizálja. Azt sugallja, hogy a demokrácia a legtisztább, és legtermészetesebb kormányzási forma. Mióta az emberek közösségbe tömörültek, a demokrácia volt az uralkodó kormányzási forma, ami az egyenlőség mellett a tapasztaltabbak, bölcsőbbek tiszteletén alapult, s legfőbb alapja a józan ész és a természet volt.

E demokráciának a leírásával Defoe azt sugallja, bár csak Angliában is ilyen békésen élnének az emberek egymás mellett. E demokrácia harmóniáját, nyugalmát, igazságosságát óhajtja.

Különös hát, hogy, bár nyilvánvalóan a demokráciát tartja Defoe a legideálisabb kormányzási formának, mégsem tartja azt praktikusnak. Azért, mert korában az emberek még nem órték meg az "egyenlőségre." A természetes tehetség és a szorgalom az, ami különbséget tesz a felsőbbrendű ember és a nem törekvő, lusta ember között; az úr és a szolga között.

Bármennyire idealizálja is Defoe a természeti állapotokat, bármennyire elégedettnek is látszik Crusoe elszigeteltségével, Péntek vallásával és barbár szokásaival, s a szigetlakók azzal, hogy bármiféle kormány kényesszere nélkül élhetnek, mégis nyilvánvaló, hogy a természeti állapot nem a legjobb állapot az ember számára. Az embernek szüksége van a társadalommal való érintkezésre, a civilizációra, kormányra, enélkül nem élhet tartósan biztonságban, s boldogságban.

Crusoe szigete a társadalom fejlődésének kicsinyített, időben s térben összehozsugorított mása, de Defoe csak úgy tudta felépíteni a kis "társadalmat", hogy Crusoe-t elvitte a szigetről. Crusoe hasznos volt Defoe számára, amíg a természeti körülmények között élő magányos embert kellett megjeleníteni, de már akadályozta abban a törekvésében, hogy a társadalom politikai evolúciójáról vallott nézeteit kifejtthesse.

Olyan korban, melyben a társadalmi ellentétek ilyen óriásiak voltak, természetes dolog, hogy társadalmi szinten is felvetődik a jótékonyosság problémája. A jótékony cselekedetek élvezői a szegények voltak, de mivel a szegények nyomorának okairól s erkölestelen életmódjukról oly eltérőek voltak más és más emberek nézetei, a jótékonyosság szükségességét, helyes voltát is sokan kétségbe vonták.

Sokan, s különböző módokon segítették a szegényeket, a bajba jutottakat. Egy gazdag londoni úriú az év bizonyos ünnepein, többek közt születésnapján, pénze s befolyása segítségével rabokat szabadított ki a Newgate-ből.

Mégis megoldatlan volt a jótékonyági iskolák, árva-házak kérdése. Következményeit, vagy lehetséges következményeit a Jack eszredesben és a Singleton Kapitányban már láttuk. Jack problémái alig térnek el Singletonétól. Jack is szülők nélkül nő fel, s szinte semmilyen nevelést, képzést nem kap. A mű előszavában Defoe világosan megfogalmazza javaslatát, melyet már több műből ismerünk, hogy iskolákat és különféle jótékonyági intézményeket kellene nyitni, mert csak így lehet megakadályozni a sok elhagyott gyermek pusztulását. Sem Jack, sem Singleton, sem Moll nem lett volna tolvaj, ha ilyen intézmények lettek volna.

Amikor a jótékonyági iskolákról országos méretű vita folyt, Defoe szükségesnek látta, hogy a jótékonyági mozgalom védelmében egy értekezést jelentessen meg szatirikus stílusban, melynek ugyancsak érdemes a teljes címét adni; A jótékonyág mégis csak a keresztények erénye; avagy részrehajlás nélküli beszámoló Mr. Hendley tiszteletes peréről és elítéléséről, amiért a jótékonyágról mondott imát Chisserhurst-ben. Továbbá Mr. Campman, Mr. Prat, és Mr. Hardingről, amiért eszalatt adományokat gyűjtöttek a gyűlekezettől. A Rochester-ben 1719. július 15-én tartott bírósági tárgyaláson. Alázattal az angol egyház papságának figyelmébe ajánlva. Nyomjuk el a szegény, becsületos embereket, ne kiméeljük az özvegyet, ne tiszteljük az idősök ősz fejét. Brónk legyen az igazság törvénye; mert az, ami gyenge, az értéktelen. /Charity Still a Christian Virtue, 1719/. E műben arról érvel, hogy a művelődés, a tanulás az egyetlen mód a szegények kőborlásának s bűnösésének megszüntetésére. Minden embernek lehetőséget kell nyújtani arra, hogy

képességeit a legjobban kihasználhassa.

A Jack ezredes megírása előtti években a levegő tele lehetett a jótékonyági iskolák ellenszőinek érveivel, mert Defoe, úgy tűnik, nekik válaszol a regényben, amikor a szegények tanítása mellett szól. A koldulás és tolvajlás nem természetes tulajdonsága Jacknek, és a regény bizonyos értelemben a művelődésről szól, mert hőst hatalmas erő hajtja a tanulásra. Büntetéseit teljes ártatlanságban követi el, anélkül, hogy tudatában lenne cselekedetei erkölcsstelenségének. Felnőtt éveiben pedig sokat fáradozik azon, hogy megszerezze azt a műveltséget, amit gyermekkorában nem kaphatott meg. S amint rádöbben cselekedetei erkölcsstelenségére, azonnal felhagy a tolvajlással, és még a szerzett zsákmány egy részét vissza is juttatja gazdájához.

A mi tehát egy olyan gyermek portréja, aki nem kapott sem vallásos, sem világi nevelést, s fokozatosan érez rá a környező valóságra, s annak morális és gazdasági problémáira.

A pestis kezdetekor és folyamán a polgármester és a városatyák sok emberséges, bölcs intézkedést hoztak. Hogy a szegények helyzetén könnyítsenek, a város e józan, s mélyen vallásos vezetői orvosokból és felcserekből álló orvosi kolégiumot állítottak fel, melynek feladata az volt, hogy ol-^{ek-}csó gyógymódokat kísérletezzenek ki és ajánljanak a szegénynek a betegség minden esetére.

A járvány kitörésekor a főpolgármester és a hatóságok - az orvosok tanácsára - rendeletet adtak ki, melynek értelmében valamennyi kutyát és macskát azonnal el kell pusztítani, és a rendelet végrehajtására hatósági személyt neveztek ki.

Defoe elismeréssel szólt a hatóságok józanságáról, döntéseik emberségességéről. Elmeséli, hogyan segítettek a jóérzésű gazdagok a szegényeknek; élelmiszert, gyógyszerrel küldtek nekik, vagy más módon segítettek rajtuk. Naponta nagy összegek érkeztek a polgármesterhez a betegek megsegélyezésére. E jótékony segítség, ha csekély mértékben is, enyhítette a szegények nyomorult helyzetét. E segítség nélkül sokkal többen estek volna a pestis prédájául.

Az Oxfordban tartózkodó királyi udvar keveset törődött a főváros sorsával. Havonta büjtőt tarttattak a városban, s némi segítséget küldtek a szegényeknek.

Annak ellenére, hogy Defoe dicséri a hatóságokat helyes intézkedéseikért, hangot ad azon meggyőződésének is, hogy azért pusztult el olyan rengeteg ember a járványban, mert a hatóságok nem vették komolyan a pestis első jeleit, nem készültek fel a megfelelő védekezésre, s így a későbbi lépések, s intézkedések - bármennyire józanok s jószándékúak is voltak - már nem hozhattak jelentős eredményt, nem fékezhetők meg a járvány elterjedését. Beszámol Defoe arról, hogy a hatóságok már a legelső megbetegedésekről is tudtak, de titokban tartották értesüléseiket, nehogy a lakosság körében pánikot keltsenek.

Míg a pestist elsősorban isteni büntetésnek tartotta Defoe, mint már láttuk, közvetlen előidézőjének a hatóságok túlzott óvatosságát, felelőtlen késlekedését tartotta.

Ha a könyv valóban Defoe nagybátyjának, Henry Foe-nak a naplója, akkor egy ponton következetlen volt Defoe; egy he-

lyűtt ezt írja: "A járvány idején elfogadták szolgálatakat /megjegyzés: a disszenter papokról van szó, akiket átmenetileg engedtek prédikálni az anglikán templomokban/, de amint a vészedelem alábbhagyott, megint csak üldözték őket, s ezt az eljárást még mi, az anglikán egyház hívei is igazságtalannak tartottuk, és helytelenítettük."⁶⁸

Defoe nagybátyja, Henry Foe ugyanis "megrögzött" disszenter volt.

A tizennyolcadik század olyan új jelenséget szült, amit házassági piacnak neveznek. A házasság intézményében változások mentek végé, a házasság politikai tervek, gazdasági érdekek függvénye lett, a fő törekvés a házasságkötésnél: rangot, vagyont szerezni, tovább folytatni az üzletet. A hozomány sohasem lehet nyomorék, vagy púpos, bármilyen is a feleség, vallották a házasodó férfiak. A szerelemnek vajmi kevés szerep jutott a házasságban.

Defoe gyakran bírálta a házasságon belüli erkölcsstelen magatartást. Mi is a házasság? Locke szerint önkéntes szerződés a férfi és a nő között. A Robinson Crusoe további kalandjaiban az öt angol férfi benszülött nőt vesz "feleségül". Egyességük /melyet a kormányzó szentesít/ azonban nem házasság, mert nem egyenlő felek közt jött létre, s nem esett szó kölcsönös kötelezettségekről.

Applebee Lapjában Defoe gyakran panaszkodott, hogy a férfiakat kényszeríteni kellene a házasságkötésre, mert ahogyan a dolgok állnak, az angol nők fele sosem fog különben férjhez menni. A társadalom azonban nem figyelt fel

Defoe kiáltására, hiába parasszolta, hogy a nők tehetsége nem bontakozhat ki, kárba vész, hiába támadta a házassági törvényeket. Rosszallóan jegyzi meg, hogy a szerelmi házasság helyett az angolok ostoba módon képtelen hozományokhoz ragaszkodnak. S lehet, hogy Moll szépsége "férjet lophat számára", Robin nővérének megállapítása mégis sokkal általánosabb érvényű igazságot tár fel: pénz nélkül a nő elveszett. Mivel a házasság volt az egyetlen tiszteletreméltó foglalkozás egy nő számára, a magányos élet vagy cselédsort, vagy éhezést jelentett azok számára, akiknek nem volt önálló jövedelmük. Moll férje, Robin halála után, rádöbben, hogy életét legjobban úgy biztosíthatja be, ha új férjet "vásárol magának". A középosztálybeli státuszt, a nyugodt életet csak így biztosíthatja magának.

Míg Moll a női élet legfőbb céljának az előnyös házasságot tekinti, Roxanát inkább a pénz érdekli. Örömlányból fokozatosan üzletasszony lesz, még hozzá nagy üzletasszony. Nem fogadja el a holland kereskedő házassági ajánlatát, mert fél, hogy vagyona kicsúszik kezéből, ha lecsúszlyed a feleség pozíciójába. Az akkori vagyoni törvények szerint ugyanis házassága esetén Roxana teljes vagyona férje kezére szállt volna át. Roxana szájából Defoe ferradalmi feminizmusa szólal meg. A nők ugyanannyira képesek, mint a férfiak, ez Defoe nézete, melyet bővebben is kifejt az Értekezés a tervozetokról című munkájában.

Roxana még a házasság gondolatától is irtózott. "A feleséggel közönyösen bánnak, a szeretőt szenvedéllyel szeretik, a feleség csak szolgál, a szerető viszont uralkodó;

a feleség lemond mindenéről, elítéli, ha magára gondolva pénzt rak félre, még a gombostűpénz miatt is csak korholás éri; a szerető viszont valóra váltja a mondást, hogy ami a férfié, az az övé is; a feleség ezer sértést nyel le, vissza nem vághat, ha nem akarja, hogy utcára tegyék; a sértett szerető azonban nyomban új férfit talál. Ezek az én érveim a szajhaság mellett ..."⁶⁹ mondja Roxana.

Bár Defoe nem helyeselte a poligámiát, mégsem tekintette a legrosszabb bűnnek. A kalózkodás általános története /A General History of the Pyrates, 1724/ című könyvében megjegyzi, hogy a poligámia gyakorlása a Madagasszkáron élő kalózok körében távolról sincs olyan rossz, mint bizonyos házassági szokások olyan emberek körében, akik civilizáltabbnak tartják magukat.

Gyakori volt az érdek-szülte vérfertőző házasság, melyhez képest az ugyancsak gyakori vadházasság és a prostitúció - Defoe szerint - enyhe bűn volt csak. Mivel a válás nagyon nehéz volt, a vadházasságban élők száma megnőtt. Az "ágyasok", vagy "alantas feleségek" intézménye - jogi státuszuk megállapításának nehézsége miatt - a jogi gyakorlatban is komoly gondokat okozott. S bár Defoe nem mossa el a határt a törvénytelen együttélés és a házasság között, mégis úgy tetszik, hogy az előbbit is teljesen természetes dolognak tartja. Moll Bath-i úriembere nem veheti feleségül Moll-t, mégis szeretete eléri azt a mértéket, amit Defoe az igaz szerelem próbájának tart; csak az ésszerűtlen törvények teszik lehetetlenné, hogy Moll-t feleségül vegye. A törvénytelen házasságról való ilyen vélekedése is

azt bizonyítja, hogy Defoe a természeti törvények specifikus formáit elfogadta.

A házassággal kapcsolatosan a szexuális szabadosságról így ír Erkölcstelenség a házasságban című művében: "A szüzesség egy olyan erény, amelyről sokan beszélnek, s kevesen gyakorolnak."⁷⁰ Erkölcsi nevelés híján a nők is, férfiak is szexuális szenvedélyeik rabjai, mely szenvedélynek a természet törvényei teljes szabadságot biztosítottak az emberiség fajfenntartása érdekében.

Visszatérve Moll házasságaihoz, Moll mindig gazdag férj után áhitozott. A Lancashire-i útonállóval kötött házassága is érdekházasság volt, ami belül ütött ki. A férfi Mollal egy cipőben járt. Gazdagnak tette magát, s valójában semmije sem volt. A két hozományvadász szerencsétlen találkozása mindkettőjüknek csalódást, s szükségszerűen a válást hozta.

A prostitúció elterjedésének egyenes következménye, hogy megnőtt a törvénytelen gyermekek száma. E jelenség különféle kótes üzelmeknek adott tápot. Moll egy olyan bábaasszony házában szüli egyik gyermekét, ahol könnyű úton szabadítják meg a nőt titokban szerzett s nem kívánt gyermeke terhétől. Hogy mennyire virágzó volt ez az üzlet, arra abból következtethetünk, hogy a bábaasszonynak különböző tarifái voltak különböző vagyoni helyzetű "ügyfelei" részére. Volt első osztályú számlája szegény nőknek, és volt a legolcsóbb, másodosztályú, és egy harmadosztályú a gazdagabb vendégeknek. Betegei jó kezekben voltak nála, minden tekintetben jól gondoskodott róluk.

A gazdagabb embernek nem okozott olyan nagy gondot fattyúgyermekének neveltetése, s amilyen könnyűszerrel megoldhatták a nemesurak törvénytelen gyermekeik gondját, oly nagy is volt azok száma. Az egyszerű emberek körében azonban a törvénytelen gyermekek nagy megpróbáltatásokat okozhattak. Vagy a törvényes gyermekek sinylették meg, s ez nagyon természet ellen való, vagy a szerencsétlen anyának kellett szörnyű megpróbáltatásokkal szembenéznie, ha nem volt hajlandó gyermekét némi pénz kíséretében dajka kezére adni, ami sok esetben egyenlő volt a szerencsétlen gyermek halálával.

A bábaasszonyok, nemsokkal születésük után, a gyermeket - ugyancsak bizonyos pénzösszeg kíséretében - úgynevezett "bébi-farmereknek", nevelőknek adták oda, akik pénzért elvállalták a nemkivánt gyermek nevelését. Ezek a "bébi-farmerek" azonban többnyire olyan vidéki emberek voltak, akik a gyermeket azzal a gonosz szándékkal "vásárolták", hogy ingyen dolgoztassák majd őket, ha kicsit már nagyobbacskaak lesznek. Ami első pillanatra tehát jótékony cselekedetnek tűnik, anögött valójában a gyermekmunka alkalmazása, a gyermekek kizsákmányolása bújik meg.

Nem volt ritkaság - épp a gyermekmunka alkalmazásának gyakorlata miatt - a gyermekrablás sem. Bob Singleton-t két éves korában elrabolták, s szülők nélkül nőtt fel, ami meghatározta egész életét. Maga Singleton így szól erről: "Azokban az időkben divott ez a pokeli mesterség, s főként

akkor került rá sor, ha nagyon jól öltözött kisgyerekekre akadtak, vagy olyan nagyobbacskákra, akiket el tudtak adni az ültetvényekre."⁷¹ A gazdag gyermekek elrablása esetén nyilvánvaló a zsarolási szándék.

Jack-et isemberrablók rabolták el gyermekkorában, s a sors iróniája folytán maga Jack - már mint Jack kapitány - is emberrablók közé keveredik. Mikor a katonaságot otthagyja, dezertál, akkor kerül kapcsolatba a "szakmával". Foglyaikat a gyarmatokra vitték, ahol rabszolgának adták el őket.

A kis Bobot egy hajóskapitány karolja fel, aki a magárahagyatott gyermeket azért vette magához, hogy szolgálataiban tartsa, s amennyire csak tudja, kihasználja erejét.

Válaszol-e Defoe a Singleton kapitányban felmerült problémákra? A regény keretein belül semmiképpen sem. Igaz, hogy Defoe mindig is sürgette az árvaházak létesítését, melyek a bölcsőtől a sirig védelmet jelentenének az elhagyott gyermekeknek, azonban ebből a műből túlzás lenne ilyen javaslatot kihámozni. Csak a Defoe-t jobban ismerő olvasó érezheti, hogy e gondolat ott van a mű háttérében, ebben a műben azonban e gondolat nem kap hangot.

Sokkal szorosabb azonban a kapcsolat Defoe javaslatai és a Jack ezredes között. A londoni utcagyerekek leírása a Néhány gondolat a tengerészekről /Some Considerations on Seamen, 1728/ című értekezésében jó példája annak, hogy Defoe ugyanazt az anyagot használja fel a regényírásban, mint társadalmat bíráló értekezéseiben: "... szinte hihetetlen," írja Defoe, "milyen fekete tömeget alkotnak; so-

kan közülük valóban fiatalon pusztulnak el, s nyomorultan halnak meg, mielőtt azt mondhatnánk: bepillantottak az életbe; sokakat az éhség gyötör, sokan fáznak, sokat megfagyva találunk meg az utcán, vagy a mezőn, sokan vízbe fullnak, mielőtt még elérnék azt a kort, hogy felakaszthassák őket.⁷² Ezeknek a gyermekeknek, akik "koldusnak születnek, tolvajnak nevelednek, s bűnözőként halnak meg", az élete ugyanolyan, mint Jack testvéreinek, barátainak, s magának Jack-nek az élete, annyi különbséggel, hogy Jack nem bűnözőként hal meg, mint ahogy a többi Defoe regényhős sem.

Míg Angliában tolvajok, rablók, gyilkosok háborgatták a békés lakosságot, a világ nagy tengerein, s óceánjain kalózok garázdálkodtak, fosztogatták a hajókat.

Defoe-t a kis zsebtolvajok, betörők élete jobbra már csak akkor érdekelte, amikor a tömeg előtt álltak: akasztásuk napján, míg a kalózkodás hatalmas, komplex témája iránt mindig igen eleven érdeklődést tanúsított.

Nemcsak Crusoe-t, sok-sok fiatalit csábított hajóra a kalandvágy, s közülük sokan kalózzá vedlettek át egy idő után. Legtöbbször a könnyű pénzszerzés lehetősége csábította őket erre. Sokévi kalózkodás után azonban - amikor már tevékenységükkel felégették maguk mögött a hidat - már nem térhettek vissza Angliába, mert mindenképpen akasztófán végezték volna. Ha elkövették tehát az első rossz lépést, nem volt visszaút, vállalniuk kellett annak minden következményét, s ha a sors úgy hozta, bűnhődni bűneikért.

A kor talán legnagyobb vagyonnal rendelkező kalóza Avery kapitány volt, akiről Defoe egy életrajzi regényt is írt, de a Singleton kapitány főbb eseményei is Avery kapitány történetén alapulnak.

A kalózhajókon a demokrácia érvényesült, a legjobb matrózt - olykor egy kereskedőhajó vonakodó kapitányát - választották meg a kalózhajó kapitányának.

Singleton kapitány is kalóz. Bár sikerül végül is le-
térnie a kalózkodás tövises üsvényéről, s William-mel, a quakerrel elhagyni kalóztársaikat, elmúlt életének nem tudott végképp hátat fordítani, lelkiismerete mindig háborgott, s még Angliában is rejtőzködve, félelemben kellett élnie élete végéig.

A regény első részében Singleton Afrika felé hajózik. A hajó legénysége fellázad a kapitány ellen, s büntetésül a hajó kapitánya Singleton-t és öt matróztársát partra teszi Madagaszkár szigetén. Később még huszonhárom matróz csatlakozik hozzájuk, mert a kapitány nem engedett kérésüknek, hogy fogadják vissza a hat lázadót, s inkább bilincsben vigyék Angliába őket, de ne hagyják, hogy elpusztuljanak a vadak közt.

Bár Defoe gyakran hangoztatta, hogy minden kalózt fel kellene akasztani, mégis együttérzett minden olyan emberrel, akit a nyomor vitt a bűnbe. Így sokszor kalózsait is együttérzéssel kezeli.

A Singleton kapitány második kötete fosztogatások sorozata. A kalózok életével egészen közelről ismerkedhet meg az olvasó. Van azonban egy olyan epizód a kötetben, amely

a kor újabb szégyenfoltjára vet fényt. Singleton emberei megtámadnak egy hajót, s miután - legnagyobb meglepetésükre - ellenállást nem észlelnek, elfoglalják. Felfedezik, hogy a hajó négerekkel van tele, s a hajón egyetlen fehér ember sem található. A négerek bevallották, hogy ők ülték meg fogvatartóikat.

Ezeket a szerencsétlenséket Afrikából hurcolták el, s az amerikai ültetvényekre akarták vinni, hogy ott rabszolgának adják el őket. Sokszor néger került így az amerikai gyarmatokra, s a rabszolgakereskedelem főleg a kalózok jóvoltából virágzott. Mi sem természetesebb, hogy Singleton-ék is eladják foglyaikat az ültetvényekre érve.

A rabszolgakereskedelmet akkoriban nem ítélték el az emberek, s természetesen Defoe sem. Az üzlet és a lopás, a kereskedelem és a kalózkodás között néha nehéz volt meghúzni a határt. A rabszolgakereskedelmet például teljesen tiszteletreméltó üzletágnak tartották, s bár Defoe bírálta a kegyetlenkedést, ami vele járt, ugyanakkor csodálta a hasznot, amit hozott, s ő lett volna talán a legutolsó ember, aki a rabszolgakereskedelem eltörlése mellett szavazott volna. A hírhedt Dél-tengeri Társaság és a Királyi Afrikai Társaság is foglalkozott rabszolgák szállításával a spanyol gyarmatokra.

A rabszolgakereskedelem elképzelhetetlen volt erőszak nélkül, ezért van az, hogy oly gyakran kalózok is folytatták. A kalózkodás mellett a partizánhajózás is divatos volt, s a kettő között nem könnyű különbséget tenni.

Defoe úgy vélte, s nem teljesen ok nélkül, hogy a legjobb matrózok azért lesznek kalózzokká, mert a haditengerészetnél, vagy a kereskedelmi flottánál rosszak voltak életkörülményeik. A tengerészek sokat szenvedtek a kegyetlen hajóskapitányoktól, a hosszú utaktól, s rossz élelmezés miatt, s a sok túlmunkától. A haditengerészetnél ráadásul a bérek kifizetése néha évekig késlekedett. Ezért azután sok tengerészt elcsábított a kalózkodás s partizánhajózás lazább fegyelme, biztosabb megélhetése.

A spanyolokkal folytatott gyakori háborúk alatt az angol kormány hajók elkobzását engedélyező leveleket adott ki partizánhajóknak, azzal a céllal, hogy azok legálisan zaklathassák a spanyol királyi flotta hajóit. A partizánhajózás, bár legális volt, s a legtöbb nemzet gyakorolta, Defoe szerint mégis inkább a kalózkodásra hasonlított. Csak néhány dolog különböztette meg a kalózkodástól: a hajó rendszerint több részvényes, s nem a legénység tulajdona volt; a kapitánynak nagyobb volt a hatalma; a legénység tagjai pedig jutalókat kaptak a rabolt zsákmányból, míg a kalózhajó matrózai közt a zsákmányt egyenlő arányban osztották szét. Amikor egy háború véget ért, a partizánhajók legénységének többsége nem tért vissza a kereskedőhajókra, ahol szigorú fegyelem, s nehéz munka várt volna rájuk, hanem inkább kalózként folytatták szabad, független életüket. A gyarmatok kormányzóitól olykor még békeidőben is kaptak megbízatásokat partizánakciókra. S bár a partizánhajózás legális színezetét, s a vele járó jogi védettséget sokan élvezték, mégis kevesen vetették

el a lehetőséget, ha a partizánkodás, vagy a kalózkodás között nyílt módjuk választani.

A kalózok az elfogott hajók legénységét kalózkodásra bujtották, akik legtöbbször át is álltak hozzájuk.

A kalóz és az üzletember közt, mint már utaltam rá, a távolság nem volt nagy. Néha tőkéjüket befektetni kívánó részvényesek pénzelték a kalózokat, ahogyan a whig kabinet tette Kidd kapitánnyal, akinek legnagyobb hibájául végül nem azt rótták fel, hogy kalóz lett, hanem hogy nem keresett elég pénzt megbízóinak.

Új utazás a világ körül /A New Voyage Round the World, 1724/ című művében Defoe dramatizálta az üzlet, partizánhajózás és kalózkodás kétes vonatkozásait. Ha a műnek van gazdasági mondanivalója, akkor az az, hogy az üzlet sokkal kifizetődőbb, mint a kalózkodás, vagy a partizánhajózás. Nem azt mondja Defoe, hogy a bűn nem "fizet", hanem hogy az üzlet jobban jövedelmez, több hasznot hoz.

Defoe nemcsak a kalózkodás nagy "történésze" volt, hanem sok kalózkodással kapcsolatos mítosz kitalálója is. Valójában a legtöbb kalóz gyűlölte a harcot. A kalózságot hivatásuknak tekintették, s csak akkor harcoltak, ha egy hajó határozottan ellenállt, amire ritkán volt példa. Ahogy másutt azt állította Defoe, hogy az útonállók nem olyan gonoszak, mint a tőzsdei spekulánsok, éppúgy

A kalózkodás általános története /A General History Of The Pyrates, 1724/ című könyvében szembeállítja a kalózok erényeit a romlott angliai erkölccsel. A kalóz alap-

tipusai jelennek meg a műben, s a színes társaságban ott van White kapitány, aki nőktől és gyermekektől nem hajlandó rabolni, az idealista Misson kapitány, a madagasszkári utópisztikus kommunizmus megalkotója, valamint North Kapitány, akinek becsületessége és igazságérzete mintegy szemrehányás, kihívás volt Walpole miniszterelnök korrumpált kormánya számára. Egyébként a legtöbb kalózkodásról szóló műve tényeken, pontos adatokon alapszik.

Amikor Defoe a Singletont kapitány írásához fogott, már túl volt Avery kapitány élettörténetének megírásán, s többé nem kötötték tollát valós tények és adatok. Érezve a szabadságot, olyan jellemet alkotott meg, aki sokkal inkább megtestesítette ideálját, mint Avery. A XIX. századi kritikusok Singletont teljesen negatív jellemnek tekintették, pedig valószínű, hogy Defoe együttérző bizonyságokig tehetséges fiatal hősévé, aki olyan társadalom áldozata, amely a szegény árva gyermeket csak tehernek tartja. Akár csak Avery, Singleton is "természetéből fakadóan", saját akaratából lesz kalóz, bár környezeti hatások is befolyásolják ebbe az irányba. Mikor útja végéhez közeledve azt álmodja, hogy az ördög eljött hozzá, s megkérdezte mi a foglalkozása, habozás nélkül kiáltva válaszolt: tolvaj, csirkefogó, kalóz és gyilkos, akit fel kellene akasztani. Singleton-ból az emberiség olyan megnyilvánulásai törnek fel időnként, amilyenek Avery-t egyáltalán nem jellemzik.

Amikor Madagasszkár szigetén azt javasolja, lopjanak hajót, hogy hazajuthassanak Angliába, valaki azt válaszolja neki, hogy a hajólopásból kalózkodás, abból pedig akasz-

tófa lesz. Mire Singleton azt válaszolja, hogy inkább akasszák fel kalózságért, minthogy éhezzen. Ezzel érvel az önfenntartás mellett, mely érvet Defoe véglegesnek, s kétségbevonhatatlan érvényűnek tekint.

Afrikába érve láthatjuk, milyen természetes dolognak tartja Jack a négerek megalázását, rabszolgasorba kényszerítését. Ez Crusoe-ra is jellemző, de elmondhatjuk, hogy egyikük sem gonosz rabszolgáival, s nem is érzik a rabszolgaság intézményének erkölcstelenségét.

Defoe olyasfélét sugallt műveiben, hogy a kalózság végsősoron nem is annyira jogi terminus, hanem olyan szó, amellyel bármely kótes üzleti cselekedetet illethetünk. És ha minden üzletembert letartóztatnának, aki megérdemli, hogy kalóznak nevezzék, az egész kereskedelem tönkremenne. A Szemle egyik számában így: "... szomorú szákadék keletkezne a londoni tőzsdén, ha minden kalózt kiemelnénk az ott lévő kereskedők közül, akár a szó szoros értelmében vett, akár képletesen vett kalózokról beszéljünk; akár a Titkos kereskedelmi kalózokra gondolok, akik az itthoni becsületes üzletben kalózkodnak; a Vámcsaló kalózokra, akik a kormányt károsítják meg; a Csempésző kalózokra, akik a gyárakat lopják meg; a partizánhajók kalózáira, akik törvényesen rabolnak; ... akár a szélhámos kalózra gondolunk, aki itthon rabol, akár az Ügynök kalózra, aki külföldön rabol, bármelyik fajta, a madagasszkári embertől a tengeri kalózig - ha mindezeket kiemelnénk a tőzsdéről s randevúra hívnánk össze őket, nem mondhatnánk-e azt róluk ... Istenem, milyen tömeg lenne, ha ezek mind összetalálkoznának!"⁷³

Defoe terjedelmesen foglalkozott a kalózság problémájával, de vajon megjelenik-e egy is ezek közül a "képletes kalózok" vagy "kereskedelmi csalók" közül regényeiben? Talán a kereskedőmorál megsértésének legjobb példáját a Jack ezredesben találjuk, ahol a hős - mivel képtelen megszabadulni legtöbb szenvedélyétől, a kapzsiságtól - illegális kereskedelmet kezd folytatni Mexikóval, hogy tovább növelje vagyonát a közjó rovására. Jack ilyen módon 25.000 fontnyi haszonhoz jut, s ez akkora összeg, amely Defoe szerint elég ahhoz, hogy egy jól-menő üzletember visszavonuljon az üzlettől. Jack most már fényűzően élhetne Angliában, kapzsisága azonban az ésszerűség határain túl hajszolja, s egy olyan utazásba fog, ami esztelen, s Defoe megítélése szerint erkölcsstelen is. Kezdetől fogva balsiker kíséri, s fel is hagy kísérlétével, visszatér Angliába, s megpróbál hátat fordítani eddigi életének, s becsületos útra térni.

Jack-et tehát kapzsisága viszi rá, hogy megsértse a kereskedőmorált. A gazdasági individualizmus útját követi, amikor a "kereskedelem körforgását" megzavarja, hogy hasznot hússon magának a közjó rovására.

Amikor első "kereskedelmi" bosszúját tölti, Jack-nek bizonyos fokig igaza van, ugyanis egy spanyol támadás ártatlan áldozata volt a tengeren. De amikor már Mexikóval kereskedik, akkor már "tolvaj" és a "kereskedelem megszállottja"; olyan kifejezések ezek, melyeket Defoe azokra a kapitalistákra alkalmazott, akik úgy törekedtek mértéktelen gazdagságra, s ezért tenni, hogy megkerülték a kereske-

delem szabályait. Ezért Defoe terveinek összeomlásával, számlizetéssel és köszvénnnyel bünteti hőseit. A büntetés nyilvánvalóan túl enyhe. Jack bűne tulajdonképpen a kor bűne volt, ezért kudarca a merkantilizmus hagyományos és eszményi visszavonultságát hozza csak "büntetésül" ami nem is büntetés tulajdonképpen, s rádöbben, mennyire hasztalan dolog annyi pénzt felhalmozni.

Singleton emberei is hatalmas összegeket zsebelnek be, s azután már óvatosabbak, jobban tartózkodnak a harctól. Inkább pénz kell harc nélkül, mint harc pénz nélkül, vallják. Abba is hagyják a kalózkodást, s kereskedővé vedlenek át.

Singleton és William is "mértéktartó", ahogy Defoe nevezi őket. Mikor már elegendő vagyont harácsolnak össze, abbahagyják a kalózkodást. Defoe azt érezteti az olvasóval, hogy szorgalmuk, ügyességük és bátorságuk miatt megérdemlik, hogy megtarthassák vagyonukat. Nem bocsájtja meg bűneiket, de azt mondja, hogy mégis van valami erény cselekedeteik nyíltságában, s megbánásukban. A két gazember azt ígéri, hogy pénzüket jótékony célokra fogják költeni. Defoe kétségkívül itt is azt hangsúlyozza ki, hogy ezek a kalózek erkölcsileg felsőbbrendűek, mint a tőzsdei szélhámosok, vagy a csaló kereskedők.

Érdemes megvizsgálni, miért is szentelt Defoe oly nagy figyelmet a kalózkodásnak /s többé-kevésbé az útonállásnak, s a bűnözés többi válfajának/?

A következő okokat említhetjük:

- 1./ A kalózok katonai erőt képviseltek, háború idején jelentős flottáiknak nagy szerepe volt.
- 2./ Az emberek fantáziáját foglalkoztatta a kalózok élete, feltételezett gazdagságuk miatt.
- 3./ Defoe mindig résen volt, ha a kereskedelmet veszély fenyegette, s a kalózok potenciális veszélyt jelentettek a kereskedelem számára.
- 4./ Mint az első társadalomtörténészt, s mint aki maga is jól ismerte a Newgate-et, Defoe-t komolyan érdekelték azok a körülmények, melyek miatt oly nagy mértékben megnőtt a bűnözőknek, a társadalom számkivetettjeinek száma. Mondanivalója volt a védtelen londoni nő küszködéséről, a talált gyermekek sorsáról, Afrika nyugati partjának szegénységéről, ami a rabszolga-kereskedelem felvirágzását elősegítette, a tengerészek munkanélküliségéről az Utrechti Béke után, ami oly sokukból kalózt csinált.
- 5./ Mert romantikusan érdeklődött az útonállók és a kalózok kalandjai iránt. Mivel a földrajzot s az utazást annyira szerette, Singleton kapitány hőstetteinek megírása örömet okozott számára.
- 6./ És végül, mert élete utolsó éveiben megnőtt az olvasóközönség érdeklődése a bűnözők élete iránt. A félművelt olvasóközönség gyors növekedésével egy igazán érdekes bűnöző élettörténete best-seller lett, minden más könyvnél kelendőbb volt. Így lett Defoe-ból bűnöző-életrajz író, kalandregényíró.

Defoe-t 1703. július 7-én pellengérré ítélték egy szatirikus írása miatt. A büntetést a mai olvasó túl szigorúnak találhatja. Soha senkit nem állítottak pellengérré sem azelőtt, sem azután Angliában pusztán azért, mert egy gúnyos írásában belondot csinált a tory párt vezetőiből. Ez az ítélet nyilvánvalóan nem büntetni, hanem tönkretenni akarta Defoe-t. A felbőszült toryk haragja, s Nottingham gróf, államtitkár személyes ellenszenve sem elegendő a büntetés súlyosságának megmagyarázására. A végső ok az volt, hogy 1703. július 7-én Defoe egy olyan esküdszékkel ült szemben az Old-Bailey-ben, melynek tagjait korábban kinyomtatott műveiben a legvérforralóbb kifejezésekkel bírálta köz- és magánéletük erkölcstelenségéért.

Az esküdszék többségét a városatyák képezték. A városatyák megbízatása nem egy évre szólt, mint a polgármesteré, a sheriffeké, vagy a minisztereké, ami a királynő kegyétől és a parlament egyetértésétől függött. A városatyák megbízatása egy életre szólt, s ritkán vetett más véget neki, mint a halál. Így azután ezek között a gazdag és nagyhatalmú öregemberek között a személyes privilégiumok és az összetartás erős érzése fejlődött ki. Néha egy-egy rossz szóért képesek voltak hallatlanul szigorú büntetéseket kirotni.

Defoe már a Szemle egyik számában nyíltan a nemzet elé tárta, hogy a bűnben a dzsentri, a papság, a békebírák,

a városatyák vezetnek a pórnap előtt. Ahelyett, hogy jó példával járnának elől, bátorítják életmódjukkal az alsóbb rétegek erkölestelenségét.

Sir Simon Harcourt volt a koronaügyész helyettese, s végtelen gyönyörrel folytatta a Defoe elleni nyomozást. Vallási nézetei nem voltak világosak. Nem az igazság szeretetéről, inkább szónoki képességeiről volt híres, ügyesen fel tudta korbácsolni hallgatósága szenvedélyeit. Defoe korábbi írásaiban Harcourt mint bigott tory és isten-tagadó államférfi jelenik meg. A tárgyalás után Defoe lelkiismeretlen ügyvédnek tünteti fel, aki fenyegetőzéssel és csalással vesi rá a vádlottat a vallomásra. Könyörtelen állami hivatalnoknak mutatja be, aki saját pozíciójának javításáért gondolkodás nélkül feláldoz egy embert. A békéltető /The Pacificator, 1700/ című művében megvetéssel említi nevét együtt azokkal a torykkal, akik ellenesték, hogy Vilmos király állandó hadsereget tartson fenn. Az erkölcs megreformálása /The Reformation of Manners, 1702/ című művében azért támadja, mert nem vallásos. A Himnusz a pellen-gérhez című költeményében Defoe megosztja megaláztatását Harcourt-tal, aki nála is jobban szolgált volna ilyen büntetésre:

"Aztán néhány ügyvédet állíts biróságod⁺ elé,

Hosszú sorban állhatnának ott;

Ott vezekeljenek a bűnért,

S fizessenek a sok vérért, mit nyelvük ontott;

⁺ A költeményekben az aláhúzás dőlt betűs szavakat jelent.

Ezek a nemzet szélhámosai,
A kik nyelvük mozditásával is bünt követhetnek el,
És a semmiséget is a sors ruhájába öltöztetik.
A nemzet szelindekjei,
Gyötrik és lerohanják az ártatlant;
A pokol szellemének motorjai,
Mit ravasszág s csalás borít;
A sátán fenségesei jelsőt használnak,
Mert először kísértének, és azután vádolnak;
Sem eskü, sem ígéret nem kötheti kezüket,
S az engedelmes törvény szófogadóan áll:
Amikor a hatalom együttműködik, és féktelen erő
támogatja,
Órult, aki tisztességet vár.
Ott ült egy nagyhirű férfiú
Akit cselekedetei világosabban bemutatnak, mint neve;
Hiába küzdött, hiába szónokolt,
Hogy a korbácsolást újra divatba hozza:
S lezüllesszen egy mérsékeltebb kormányt
Már beszüntetett büntetésnemekkel.
Nem csoda, hogy a törvényt megveti,
Aki magát Jézus Krisztust is tagadja;"⁷⁴

E részt arra céloz, Harcourt hiába kérte, hogy Defoe ítéletébe a nyilvános korbácsolást is vegyék bele, ami talán az egyetlen lehetséges büntetés volt, amit bírái az ítéletből kihagytak.

Az erkölcs negreformálása című művében Defoe londoni sétára hívja olvasóit, hogy meglássák, milyen szülöttek az ország "igazság-árusai". Hevesen ostorozza mindazokat a papokat, vagy világi embereket, akik a közerkölcs ellen vétettek. Nem csoda hát, hogy a várostatya-biráknak volt néhány szavuk Defoe-hoz, amikor szerencsétlenségére elébük került.

Elégia A tősgyökeres angol szerzőjéről /An Elegy on the Author of the True-Born Englishman, 1704/ című művének utolsó részében olyan költőnek tünteti fel magát, aki halott, mert elhallgattatta a törvény, Harcourt-ot pedig azzal vádolja, hogy ítélete felségárulás volt. Defoe óvatosságra inti költőtársait azokkal szemben, akiknek foglalkozása és szokása a hazudozás. Érvelését Az egyensúlyteremtő /The Consolidator, 1705/ című művében, majd a Szemlében folytatja éveken át. Sok olyan részlet van Defoe műveiben, melyből kiérződik Harcourt s az összes ügyvéd és ügyész elleni haragja.

Mint minden perben, Defoe perében is a végső döntés a várostatya-birákon és az általuk választott bírósági jegyzőn, Sir Salathiel Lovell-en múlt.

A bírák közül kétségkívül Lovell rendelkezett a legnagyobb hatalommal, ő ült a bírói székben, s az ítéleteket is ő hirdette ki. Tizenegy éven át volt London jegyzője, de rossz memóriája miatt az emberek csak így emlegették: "London Feledője", s a jegyzői hivatalt Lovell excentrikus egyéniségével azonosították. Defoe a mindenk számára ismeretes rossz tulajdonságokat szatirikus

írásaiban örökitette meg, de további vádakat is hoz fel Lovell ellen. Azzal vádolja, hogy kegyetlen a szegényekhez, és pénzért árulja az igazságot a gazdagoknak, továbbá azzal, hogy - mint később Jonathan Wild tette - összekötő kapocs volt az alvilág és a rendőrség között, felvásárolta a bűnözőktől a lopott holmit, majd magasabb áron visszajuttatta a jogos tulajdonosoknak, akik mit sem tudtak az alvilággal való kapcsolatáról. Időnként pedig feladott egy-egy bűnözőt, s így gyanún felül állt, ráadásul pénz is ütötte a markát.

Az erkölcs megreformálásában így nyújt teljes jellemrajzot Lovell-ről:

"L/ovel/1, kerítője a bírói szóknek,

Erkölcstelen, beestelen, híján van az észnek;

Helyette viszont van benne előg

Ostobaság, hangosság, pimaszság s büszkeség;

Nelve udvarias, s gördülő stílusa,

Az erkölcsöt megveti, figyelemre sem méltatja.

Olyan elvek szerint nevelték,

Hogy az illemet, mert fárasztó, gyűlöli:

A Város-száj, ékesszólással megáldva,

Hogy szédhithesse a hallgató sokaságot;

Néha lágy szónoklatokra hangolja nyelvét,

Hogy kötekedjen kisemberekkel, s hizelegjen

királyoknak:

És mindest különös, fesztelen eleganciával teszi,

Csilingelő nyelvvel, és üntelt arccal:

Határozott a törvényben, fellebbezést nem ismer,

De mindig szolgálja azt, aki jól megfizeti:
Kereskedik az igazsággal és az emberek lelkével,
S a nyereségért áruba bocsátja őket:
Díjtételeinek nyilvános könyve van,
Melyből minden gazember megtudhatja az élet árát;
S egy fő elve van minden más előtt:
Sosem akaszt gazdagot, s nem ment szegényt.
Istenként bólogat a bírói padon;
Mosolya élet, szemöldökráncolása halál:
Bátran megsérti a menny előjegát;
Mert lélegzetével ül, vagy életet ment.
A bűnözőkkel szövetségben áll,
Palástolja rablásaikat, s osztosik a nyereségben,
A kik hivatásból s engedéllyel lopnak,
De vissza bármit csak fizetség fejében adnak:
Esetlen, megvető képpel és gonosz grimasszal,
Mik egy ronda arc természetes tulajdonságai;
Dülyfős hangon sértegeti a nyomorultat, aki meghalni
készül,
És mulat eljövendő nyomorúságán."⁷⁵

A További reformációnak a tárgyalás előtt írt részében megjegyzi, hogy Lovell megsértődött, s hogy sorsa eleve meg lesz pecsételve, ha valaha is a "londoni jegyző" bírósága elé kerül ügye:

"Hiábavaló lesz hosszan védekezni,
Hiábavaló ártatlanságod hangoztatni;

Lélegzete kimondja a nap ítéletét,

S azonnal öl, mert ez az ő legjobb módszere."⁷⁶

Az erkölcs megreformálásában a bíróságot általában támadja, és különösen néhány régebbi bírót. A hosszú szakasz így kezdődik:

" A bírói szék sem kevésbé szennyes, mint a vádlottak padja:

Milyen nehéz gyógyítani azt a fekélyt, ami idáig terjedt !

Minden rákényszerített tekintélyt elvet,

Mig azok a legbűnösebbek, akiknek elsőként kellene megjavulni.

Ragályos bűn fertőzi a bírói székeket,

És az erény a hatalomtól meghátrál:

Hogyan is viselhetne el egy ilyen társadalmat ?

Ahol megvetik, ott nem lehet biztonságban."⁷⁷

Defoe perében Harcourt képviselte a vádat, s Lovell volt a bíró, ő irányította a tizenkéttagú testület munkáját, s ő hirdette ki Defoe ítéletét.

Powell tanácsnokot így mutatja be a További reformáció tárgyalás után írott részében:

"A Szép P/owe/ll Tunbridge-i sétáin mutatja meg igazi arcát,

Különös szerelmi ügyekről és sokféle tettről beszél;

Kabáthajtókája szerelmes levelektől duzzad,

Gyakori vendég az udvarban, a színházban s a bordélyban;

Folyton pletyka van a nyelvén,
Trágársággal van tele minden dala;
A szajhák mindennapos hityesei, s boldogsága,
Felett egész nap, de nagyon tiszta éjjel.⁷⁸

Defoe perében a városvatyákon kívül a sheriffeeknek, s a polgármesternek is lehetett szava. E gyűlekezetből Defoe gónéhány embert kipellengérezett közéleti vétkeikért, magánéletük erkölcstelenségéért, testi és szellemi gyengeségeikért, s oly gúnyolódó hangon, amit feltehetően egyikük sem tudott elfelejteni, vagy megbocsájtani. Támadta őket, mint magánembereket, mint tisztviselőket, vagy mint valamely párt tagjait. Voltak, akiket nem nevezett nevükön Defoe, csak nevük kezdőbetűit adta meg, ami kezdettől nyilvánvaló, könnyen megfejthető rejtvény volt az akkori olvasónak, nem is beszélve arról a kulcsról, amit az 1710-ben megjelent összegyűjtött írásai elé adtak, s ami még könnyebbé tette a megfejtést. Őket is bűnösnek, gyarlónak mutatja be Defoe. Így aztán valószínű, hogy valamennyiüknek volt valami személyes sérelme, amit vissza akartak fisetni Defoe-nak, nemcsak, mint A legjobb módszer a disszenteriek eltávolítására című röpirat szerzőjének, amiért látszólag perelték, hanem mint szatirikus írónak, aki támadta a valáсталanságot, a hivatallal való visszaélést, s az öregkor gyengeségeit és bűneit.

A közéleti emberekről és a közügyekről szóló írásaiban Defoe politikai reformátor és moralista is volt. Itt szeretnék rámutatni arra, mennyi ponton eltértek nézetei bírói nézeteitől, s milyen szigorúan elítélte bírái különböző cselekedeteit.

A következő dolgokban teljesen nyílt ellentét volt közte és birái között:

1./ Őt mint a vallási türelem szószólóját állították bíróság elé, míg a polgármester, sheriffek, s az idősebb tanácsnokok többsége megrögzött tory volt.

2./ Még a várostatyák közt lévő whigektől és disszenterektől sem várhatott Defoe sok együttérzést. Élete hátralévő éveiben leggyűlölködőbb ellenségei a whigek voltak, akiket azért bírált, mert nem voltak hajlandók alárendelni pártjukat az állam jólétének, és a disszenterek, akiket iróniájával idegenített el magától, s azzal, hogy ellenezte azt a ravasz kibúvót, amely lehetővé tette a feltörni vágyó nonkonformista politikusok számára, hogy az alkalmi konformitás gyakorlásával megkerüljék a törvényt, azaz a hogy Defoe igen találóan megjegyezte: "bújócskázsanak a Mindenhatóval".

Támadta a tőzsdei spekulánsok, uszorások s a Régi Kelet-Indiai Társaság igazgatóinak korrupcióját. Egyik bírása, Dashwood polgármester, a Társaság kormányzója volt egykor, mint ahogy két idősebb várostatya is, Fleet és Cook. Cooknak valóban abban a balszerencsében volt része, hogy bebörtönözték, mert ő is ludas volt abban, hogy a Társaság óriási összeget - mintegy 100.000 fontot - megvesztegetésre fordított, melynek révén a Régi Kelet-Indiai Társaság megújíthatta hajóbérleti szerződését 1695-ben. Ugyanakkor Defoe célzásokat tett az Új Kelet-Indiai Társaságra is, ami azt jelzi, hogy azt is csak a régihez viszonyítva tartotta jónak, illetve jobbnak. Jellemző, hogy Defoe sosem volt elég

óvatos: már azelőtt ellenségesévé tette az egyik vitapartnert, mielőtt megnyerte volna a másikat magának. Ezértült sokszor két szék között a földre...

Sik Francis Child-et /ugyancsak egy a tizenkét városatyja közül/ Defoe gyakran emlegette, mint gazdag, de rossz állampolgárt, aki szándékosan megpróbálta aláásni a nemzet hitelét.

Mindvégig irodalmi pályafutása során, prózában s versben egyaránt, Defoe lelkes támogatója volt az erkölcs megreformálását célzó mozgalomnak, ami III. Vilmos uralkodása alatt vette első lendületét. A körülmények rosszak voltak, s Defoe remélte, hogy megjavulnak. Kedvenc mottóját, melyet már említettem, miszerint "Anglia fejlődő nemzet", az erkölcsre és az emberek törekvésére, szorgalmára is kiterjesztette. Ilyen erkölcsnemesítő célszattal íródott a két szatíra: Az erkölcs megreformálása és a További reformáció.

Most Defoe szatíráinak célpontja a békebírák és a papság züllöttsége volt. Tárgyalása előtt írta a következőket: "Nem is egyéni gyengeségeket támad, vagy személyes bűnűket üldöz e szatíra; azok ellen fordul, akik szinlelik, hogy el akarják fojtani a bűnt, vagy akiket hatalommal is felruháztak e célból, mégis az ország szegényévé válnak, éppen azzal a hatalommal bátorítva a gonosztságot, mellyel el kellene fojtaniuk azt..."⁷⁹.

Ezt még Az erkölcs megreformálásához írott előszavában írta, a pellengér előtt, majd a megszégyenítő büntetés után, a További reformáció előszavában, fogadalmat tesz:

"Elismerem, hogy sosem fogok notórius, botrányos köz-
tisztviselőt, szajhák után járó részeg papot, buja,
szüllött békebirót, istent nyilvánosan cáromló ateistát
láttni anélkül, hogy egyet ne ütnék rajta a magam módján;..."⁸⁰

A Királyi peccsétör, Sir Nathan Wright békebirókat ne-
vezett ki szerte az országban egyedül azért, hogy a vá-
lasztásokon a tory elem erősebb legyen.

Defoe újra és újra hangoztatta, hogy a bűn és a profán
viselkedés ellen hozott törvényeknek az olyan békebirók
nem szerezhethetnek érvényt, akik maguk is bűnösök, közönsé-
gesek. A szegény ember panaszának is ez az alapgondolata.
Elméletét igen keményen Bnti szavakba A tősgyökeres angol-
ban:

"A részeges papság, és a káromkodó bíróság
A reformációnak olyan gyógyszert adott,
Amely, mint attól bölcs emberek joggal tartanak,
A jó erkölcsöt s a vallásosságot fogja kipurgálni."⁸¹

Himnusz a békéhez /A Hymn to Peace, 1706/ című művében
Wright-et azzal vádolja, hogy negyven békebirót nevezett
ki, de köztük egy tisztességes ember sincs:

"Momus maga sem tud megnevezni,
Bár ezt az álmos Momus nem tudja,
Hogy tudna-e, vagy sem,
Negyven békebiró közül egyet, aki olyan, mint az
átlagember.
Néhányuknak oly botrányos az élete,
Történetükben nincsenek negatívumok;

A nyilvánosházából a bíróságra mennek,
S megbírságot adják a k...-kat, akiket ők tettek
azzá."82.

A békebíró lehetett jó tory és magas papi méltóság,
akkor is, ha züllött, istenkáromló részeges alak volt.
Jóllehet a XIX. század elején a főpapok a vallás imáda-
tának s a szent életnek éltek, ellentétben a kispapok
sekélyes opportunizmusával, a XVIII. század elején azon-
ban a főpapság nem szentekből, hanem politikusokból állt.
A botrány oly nyilvánvaló volt, hogy még egy megrögzött
tory, Dr. Charles Davenant is elismerte a tényt, igaz ez-
zel magára haragította az egyházközségi zsinatot. A dol-
gok állását a következőképpen jellemezte: "Nem tudnánk-e
vajon valamennyien megnevezni több személyt is, akit nem
más juttatott magas, bizalmi beosztásokba, gyakran gazdag
javadalmakhoz és méltóságokhoz, mint az a nyílt ellenséges-
ség, amit szinte a bölcsőtől kezdve krisztus istenségével
szemben tanúsítottak?"83.

Az egyház politikai jelentősége azért volt nagy, mert
a választások folyamán a papság nagy hatással volt a hi-
vőkre. A toryk szemében a legnagyobb szálka a püspöki kar
volt a Lordok házában, melynek legtöbb tagja whig volt, s
mint olyan, az "egyházi párt" hagyományos, örökletes jo-
gai ellen szavazott. Még a mélyen vallásos Anna királynő
előtt is elhangzott a "veszélyben az egyház" kiáltás, s
csak azért, mert Anna jobban szerette a köz jólétet, mint
az egyes csoportok érdekeit. Az Alkalmi konformitás ellen
hozott törvényjavaslat sem egy vallásos reformintézkedés

volt, hanem egy olyan próbálkozás, melynek célja egy rivális frakció politikai hatalmának letörése. A disszenterek ugyanis - noha számszerű kisebbségben voltak - a whig pártban jelentős szerepet tölthettek be.

Defoe nem kimélte pusztán pártjuk miatt az erkölcs ellen vétő whig köztisztviselőket sem, mint amilyen Sir Robert Clayton is volt; éppoly könyörtelenül ostromozta őket, mint tory testvéreiket: "Nos, uraim, bevallom nem ismerem toryt vagy whiget a bűnben; a Bűnösök és az Erényesek az a két párt, melyhez közöm van; ha egy bűnös, buja, züllött köztisztviselő történetesen whig, mi van akkor? javítsa meg erkölcsét, s még mindig whig lehet, és ha nem, a többiek szégyenkezhetnek miatta." /További reformáció, előszó/⁸⁴

Defoe dícséretére legyen mondva, hogy megjegyzéseit nem rejtette "véka alá", hogy elkerüljék áldozatai figyelmét. A bírák elleni szatirájának egyes részeit napvilágot láttak a kor egyik legelterjedtebb, legjobban ismert költeményében, A tősgyökeres angol-ban, további részek olyan munkákban, mint Az erkölcs megreformálása, ami ugyancsak kelen-dő olvasmány volt. Későbbi bírálata - amikor már nem volt veszténivalója - már nyiltabb volt, s a Himnusz a pellengérhez című költeményben jelent meg. Bármennyire kevésbé érdekelte is Defoe bírát az irodalom, aligha kerülhették el, hogy megismerkedjenek azzal a képpel, amit Defoe róluk festett.

A rangidős tanácsnok, az egyik leghatalmasabb városatya, aki minden valószínűség szerint a bírák közt ült Defoe tár-

gyalásán, Sir Robert Jeffreys volt, egy kilencvenkilencvenegyéves öregember, aki még mindig ott elnökölt Bridewell-ben, amikor az utcanőket megvesszőzték, mely intézménynak ő volt az elnöke.

Ned Ward, aki nem volt finnyás megfigyelő, 1927-ben írott A londoni kém című könyvében élesen bírálja a félig mestelen nők nyilvános megvesszőzésének erkölcsösségét, amit a következőképpen ír le:

"Egy komoly úriember, akit tiszteletet keltő tekintete tiszteletreméltó polgárnak mutatott, foglalt helyet a bírói székben, egy kalapáccsal felfegyverezve, mint az árverési becsüs Lloyd kávéházában, s egy nő az estor alatt a másik szobában, ahol az összenyitható ajtókat kiktárták, hogy az egész bíróság láthassa, amint a büntetést végrehajtják. Végül leereszkedett a kalapács, s a korbácsolás megszűnt...

Egy egyensapkás megvádolt egy szegény nyomorultat, akinek nem volt barátja, aki szólhatott volna érdekében, ... a ház jószándékára utalták, és kényszerítették, hogy megmutassa lágyabbik felét a magasztos gyülekezet komoly bölcsseinek, akiket annyira megindított szerény viselkedése s bőrének fehérsége, hogy csak csekély büntetést szabtak ki rá."⁸⁵

A tősgyökeres angol-ban is rávilágít Defoe a jó öreg Robert jóhírére. Sir Charles Duncomb, az év egyik sheriffje ezt mondja:

"EGY Brimstone-i szajha se féljen, hogy megkorbácsoltatom,

Ezt a részt Jeffrey testvérrre hagyom."⁸⁶

Az erkölcs megreformálásában Jeffreys-t az első helyre teszi a vétkező városatyák sorában:

"Felsőbbrendű bujaság koronázza köztisztviselőidet,
S a bűn, megöregedve, tiszteletreméltó székeket
bitorol;
Ürök istenkáromlásból, esküdözésből van elég,
S a szenátorok közt gyakorlat a megvesztegetés.
Az öreg, tiszteletreméltó, reszketőarcú Jeph
Ósrégi a bűnben, a bírói szék atyja,
Elhagyták bűnei, amiket oly sokáig szeretett,
Mostmár csak nyelvével vétkezhet;
Mégis gyönyörrel beszél a régi bujaságról,
És szeret az éjszaka bírása lenni:
Sikamlós történetekre szívesen tesz megjegyzéseket,
És kéjelegve mosolyog a bűnökön, melyekért büntet.
Gyenge, tántorgó tisztviselő ő,
Ki kora ellenére kapható lenne a gonoszságra;
Küzd, hogy ellenálljon korának, s a gyengeségnek,
És örömet bűnözne, de a természet nem hajlandó segíteni."⁸⁷

A Himnusz a pellengérhez című költeményben Jeffreys újra megjelenik társaival együtt, mint aki megérdemelné, hogy a pellengérre állítsák:

"Senki se védje azokat a Bridewell-i békebírókat,
A kik elsőként szüllesztik le a szajhákat, akiket
megbüntetnek:
Káromkodók és iszákosak ők,
És kisebb bűnökért büntetnek, mint amit maguk követtek!"⁸⁸

Ezek bizony megérdemlik, hogy kiálljanak
Hatalmak trófeáival két kezükben."88.

Jeffreys után valószínűleg Sir Robert Clayton foglalta el a bírói széket. Bár Clayton volt a legidősebb whig a tanácsnokok közt, Defoe támadta kapzsiságáért, vallástalanságáért, s feleségének botrányos viselkedéséért azon a pompás estélyen, amit polgármestersége évében, 1679-ben adott /Felesége egy "nyílt-szívű", vendégszerető teremtes volt, aki vendégeitől semmit sem tudott megtagadni.../.

Az erkölcs megreformálásában írja:

" C/layto/n fenségesen bölcs és józanéletű,
Mindenkit meg tud javítani, kivéve feleségét:
Passzív a bűnben, kerítője saját sorsának,
Hogy magát lojális köztisztviselőnek mutassa.
Kérdéses, ki züllesztette le a várost jobban,
Az álarc készítője, vagy aki szajhává lett.
Vallása nem kevésbé álarcosbál;
Mindig egy különös, titkos szakmát űzött;
Illő buzgalommal, komolyan megy a templomba,
Hogy dicsérje az istent, kit otthon megtagad.
Szociniánus T/olan/d az ő szeretett lelkiatyja,
Aki megtanította, hogy a vallást elviselje;
Gondosan ügyelt arra, hogy a vallást ne vigye túlzásba,
S így sosem volt a szélsőség rabja;
És mégis sóvárog, mérték és vég nélkül,
Eladja feleségét, gazdáját, vagy barátját;
A végtelen kapzsiság örök rabja,
Kielégithetetlen, mint a halál, s telhetetlen,
mint a sir."89.

Clayton-t, eltekintve végtelen kapzsiságától, s vallás-
talanságától, Defoe szigorúan erkölcsösnek írja le.

Clayton újra és újra felbukkan a Roxanában is, mint
Roxana "kitartó hűséges tanácsadója."

Tizenkét évvel tárgyalása előtt Egy régi cselszövés új
felfedezése /A New Discovery of an Old Intrigue, 1691/ ci-
mű szatirájában Bedingfield-et/aki tárgyalása idején sheriff
volt/ obszcén beszédéért támadja:

"Most, ki lojális városi komédiában leli kedvét,

Hallja, mint kéri Bed/ingfiel/d, hogy nyalja ki a s -"90

Az Elégia A tősgyökeres angol szerzőjéről című költemé-
nyében az 1703-as év másik londoni rendőrfőnökét, Garrard
sheriffet gúnyolja ki:

"G/arrard/ készítheti nagyfontosságú elméjét,

Mert G/arrard/ a birói szék karfája,

Dicsékszik, hogy ő az egyház fő támasza,

Azt hiszem, ezt maga az egyház is meg kellene,

hogy köszönje;

Bár sokan úgy vélik, eszméi egyszerűen csak vadak,

Egy zsidót hozatott, hogy hitre tanítsa gyermekét,

S a zsinagógából elbocsájtott korhely zsidó

Eljött, hogy büntől megtisztítsa az ünnepet,

És keresztapa lett, de elrontotta a tréfát.

Egyesek szerint ezt gyalázatnak,

S az egyház ügyeibe való illetéktelen beavatkozás-
nak tekintették,

De mások azt mondják, a zsidó

Jobb keresztény volt, mint a r/észeg/ apa,..."91.

Az erkölcs megreformálásában Sir Humphry Edwin-t és Sir Thomas Abney-t vallási következetlenségükért ostorozza:

"De kerülj el azok titkos tanácsát, lelkem!

Akik lelkiismeretét érdekeik szabályozhatják;

Akik kétlakiak a vallásban,

S bármit vitathatnak, mégis bármit tehetnek;

Azok a keresztény szélhámosok, akik álruhában

A lehetetlent is összebékítik;

Felváltva konformisták, vagy disszenterek,

S kétszerannyit bűnöznek, mint amennyit megbánnak."⁹².

Ugyanebben a műben rohan ki először a rabszolgakereskedelem ellen, s rámutat, hogy az Afrikai Társaságnak - mely elsőként folytatott rabszolgakereskedelmet - több városatya részvényese.

A legszigorúbb bírálatot Sir Charles Duncomb kapta Defoe-tól. Bár még békebíró sem volt, mégis Duncomb befolyása a főpapok és a városatyák között nagy volt. Anglia leggazdagabb embere volt ugyanis, örök jelölt a polgármesteri tisztre, melyre meg is választották 1700-ban, de rövidesen megfosztották hivatalától.

Duncomb-ot túl gyakran és túl hosszan bírálja Defoe ahhoz, hogy idézni lehetne; megtudjuk, hogy elárulta II. Jakabot és III. Vilmost is; a polgármesteri székre főleg szeretője kedvéért pályázott, aki azt akarta, hogy őt a többi polgár felesége fölé helyezték, s magasztalják; megtudjuk, hogy a vidéki fiú végtelen szegénységből emelkedett az óriási vagyon birtokába, részben úgy, hogy váltókkal manipulált. A következő szakasz csak egy a sok közül, de jellemző a többire is:

"D/uncom/b, a kor modern Júdása,

Többször is hiába próbált feljutni a színre;
Bőkezű ajándékozásban és megvesztegetésben az
istenhez, s az emberhez,

Csak hogy a város hintóján mehessen, s a láncot
viselhesse,

...

Képzeljétek el a gőgös nyomorultat az állami székben,
Egyszerre a város szégyene, s tisztviselője is,
Terített asztalnál, jobb kezénél egy szajha,
Éppoly csúnya, mint akiket ezelőtt tartott;
Ő azért ül ott, hogy igazságot szolgáltatasson, s
megr^eformálja életünket,

S a nő, hogy feleségeink hódolatát fogadja"

/További reformáció/93

Defoe "botrányszállító" és publicista is volt egyszer-
mályben, a pletykarovatnak és a vezércikknek a szerzője.
A Szemlét ritkán jelentette meg anélkül, hogy ki ne egé-
szítette volna pletykarovattal, illetve erkölcsnemesítő
célzatú írásokkal. A rovat címe: "Tanács a Botránnyok Klub-
jából" volt. Már 1702-1703-ban is az újságíró kíváncsisá-
gával azonos jelentőségű volt az erkölcsreformátor komoly
szándéka. S kora olyan kor volt, melyben az újságírás kü-
lönösen kockázatos foglalkozás volt.

Defoe azonban Steele-nél, Dryden-nál, sőt Pope-nál is
jobban szerette a veszélyt, a tüzzel való játékot. Mindig
békés embernek nevezte magát, s feladatának tekintette,
hogy "békecsináló" legyen; hogy mégsem lett az, azért van,

mert szeretett megszűnni embereket, s nem nyelte le, ha visszavágtak neki. Nem csoda, hogy olyan súlyosan bűntette 1703-ban a bíróság, az a csoda, hogy egyáltalán élve megúsza, hisz ellenségei nem voltak híján a provokációnak.

A büntetőbíróságon - életében először - szemtől szembe ült ellenségeivel. Láta a vezető főpapokat, Dashwood-ot, Garrard-ot, és Bedingfielét; látta talán a buja Jeffreys-t, a kapzsi Clayton-t és a részeges Cook-ot, s a hintapolitikus Edwin-t és Abney-t. Láta talán a vén betyár Lovell bírót; s talán látta a vidám öreg gazembert, Powell-t. Talán valamennyien jelen voltak a tárgyaláson, hogy bebiztosítsák Defoe-nak a "megérdemelt" ítéletet, s Defoe tehetetlen volt velük szemben. Sem kardja, sem tolla nem segíthetett.

Mint láttuk tehát, Defoe élesen bírálta az egyén gyengeségeit, a társadalom hibáit, valamint a különböző társadalmi intézményeket, illetve a bűnözés intézményszerű formáit, amilyen a kalózkodás, vagy az emberrablás is volt.

A Szemle 1707. október 16-i számában szenzációs cikket tett közzé, mely mintegy összefoglalja mindazt, amit eddig a kor társadalmáról elmondtam; társadalombírálatának összegzése, melynek alap gondolata: az egész világ a pénz körül forog, minden cselekedetnek a pénz a mozgatórugója, ugyanakkor megronthatja az embert, kifordíthatja jellemét. A pénz szerepét vizsgálja tulajdonképpen Defoe az ember és az emberiség életében, de eközben kitérül előttünk a kor Angliája, hibáival, visszaéléseivel. A cikket, mely be-

pillantást enged Defoe gondolatvilágába, szükségtelen nagyarádni, vagy elemezni, mert minden mondata magáért beszél. Inkább idézem a maga valójában. Címe: A mindenható Pénz /Money All-Powerful/.

"... Ó Pénz, Pénz! Milyen nagy hatással vagy a világ veszekedő, viszálykodó részének, s a legjobban gúrcölő részének is minden dolgára. Nélküled parlamentek ülhetnek össze, királyok tervezhetnek, de mindez céltalan, tanácsaikat és döntéseiket sohasem lehet végrehajtani. Te hadseregeket hozol létre, csatákat vívsz, flottákat szerelsz fel, városokat, királyságokat foglalsz el, s irányítod a háború nagy ügyeit; Minden hatalmat, minden politikát Te támogatasz, még a bűn és az erény is a Te segítségével valósul meg, minden nagy dolgot Te teszel a világban, hőseket csinálsz, és megkoronázod a hatalmasok cselekedeteit; Általad - bizonyos értelemben - királyok uralkodnak, hadseregek hódítanak, fejedelmek nőnek naggyá, s nemzetek virágoznak.

Te hatalmas pártatlan! Te, a világ mindkét oldalának nagy cselédje, hogyan vontál minden dolgot zsarnokságod kötelékébe? Hogy lehet az, hogy Te vagy a háborúnak a hatalmas szava, a nagy kerék a politikai mozgás hatalmas gépezetében, a gondviselés eszköze, nagy szállítóeszköz, mely az emberi ügyek titkos elosztású gyógyszereit szállítja, melynek nagyságától függően a gyógyszer áldás, vagy átok? Találósan hívják a világ istenének; mert jelenlétében és hiányában áll az emberi élet minden mennye vagy pokla; mit meg nem tesznek érted az emberek, milyen

kockázatokat vállalnak, milyen gasságokat követnek el? Érted királyok zsarnokoskodnak, alattvalókat nyomnak el, nemzeteket düntenek romba, apákat gyilkolnak, gyermekeket hagynak el, barátokat árulnak el. Te vagy a varázssige, mely kinyitja a ládikót, és izekre szedi a természetet; érted csúszik-mászik az áruló, hizeleg a parazita, káromkodik az erkölcstelen ember, s imádkozik a képmutató; érted a szüzből prostituált lesz, a tiszteletreméltóból degenerált, a bölcs ember bolonddá lesz, a becsületes csirkefogóvá; a barátból áruló, a testvérből idegen, a keresztényből pogány, és az emberből ördög lesz.

Te vagy a szépség próbája, az ékesség bírása, a képzelet irányítója, a hangulat mutatója, és a vonzalmak sarkcsillaga; A csúnyából szépet csinálsz, a régiből újat, a görbéből egyenest; Tied a szerelem nagy gyógyszere, szemmet tudsz adni a vaknak, a sántának lábat, a lázadónak önmérsékletet, és a botrányosnak jellemet; A gazemberből becsületest csinálsz, a szajhából szüzet, striciből békebirót; Bemásszol minden városunkba, testületünkbe, törvényszékünkbe, igen, és templomainkba is; Te teszel ott különbséget a nagy és a kicsi között, a gazdag és szegény között, és joggal a Te rovásodra írják, amiért skótok vezetnek, tükfejek prédikálnak, gazemberek kormányoznak, és kiválasztott bolondokból városatyák és polgármesterek lesznek.

A hadseregben is csodákat művelsz; a gyávát harcra bírod, a bátrát futásra készíted; Te adsz győzelmet, s aratsz diadalt; minden sapka és toll a Te fejeden van, és

kezében van minden bizottság málása; Te teremted Franciaország marsalljait, a tartományok kormányzóit, és az altábornagyokat; Selyemfiúkból tengernagyokat csinálsz, homoszexuálisokból hadihajók kapitányait, gyávákból hajóskapitányokat, és ügyügyükből vezetőket. Érted vágatja a szegény katona szét a fejét, a tisztek Neked udvarolnak a halál és a félelem minden útján; Érted mozditja a tábornok kezét, szolgál bárkit, senkit és mindenkit; Te készíted haragra a keresztényeket a török ellen, Te béreled fel az Őrdög szolgálait, még magának a moszkvai cárnak is.

Érted indítanak a Föld királyai háborút, s zörrennek űszse tányérok. Te vagy a becsvágy, mert a büszkeség valójában semmi más, mint kapzsiság; Érted adják el a hatalmasok nyugalmaikat, békéjüket és lelkiüket a korona és hódítás után hajszában. Néha beszélnek más csekélységekről, mint szabadság, vallás, s mit tudom mi; de minden Érted történik, nem ismerek csak két kivételt a történelemben, éspedig Gusztáv Adolfot és Vilmos Királyt; Te vagy az emberi cselekvés hatalmas centruma, a nagy kormánylapát, mely a világot kormányozza, az óriási sarokva^s, melyen a földkerekség forog - Ó Pénz, Pénz, ki képes alakítani a Te jellemed!

És mégis, Te szükséges rossz, van valami dicsőítő is benned, és azok, akik legtöbbet szidalmaznak, keresik kegyedet; Segítesz a sértetteknek, hogy lerázzák láncukat, a megtámadottaknak, hogy megvédjék magukat, és az elnyomottaknak, hogy visszanyerjék szabadságukat, és egyformán szükséges vagy az egyiknek is, a másiknak is. Szélsőségeidben, s az ember körülötted tett kirándulásaiban áll minden

botránnyod; Bátorítod az erényt, megjutalmazod a tisztességet, s Te vagy a jutalom, amit az ember munkájáért kap, a Nap alatt; segítséged nélkül sosem döntenék meg a zsarnok trónját, nem főkeznék meg a becsvégyat, nem gyógyítanának meg egyet sem a világ fő betegségei közül.

És hogyan lehet Téged megszerezni? Hogyan járjunk a kedvedben? Igaz úton kell keresnünk, mint ahogy a világon mindenütt tesszik, ahol jelen vagy; ahol törvényesen adnak, ott kell törvényesen követelni Téged; de ahol csalással, elnyomással, vagy erőszakkal halmoznak fel, ott ugyanolyan erőszakkal kell Téged törvényesen elragadni; ilyenek a természet kalózsai, és ki kellene fosztani őket a közjó érdekében, és ha hatalmuk nem győzhető le, Te kétségtávol a legjobb módot választhatod, hogy mint Fogoly Pénz kiesusszanj markuk közül.

És ezzel eljutottam a mához; A Pénz most az üzlet, pénzt teremteni, ez a lényeg, s a hogyan és miként a varázsszó; a válasz kész, ahol a pénzt törvényesen szerzik, törvényesen kell újra megszerezni; A becsületesen dolgozó, tisztességesen birtokló alattvalókat hagyni kell, hogy békében élvezzék azt, amit magukénak mondhatnak; és ez az alapja annak, amit mi törvénynek, szabadságnak és tulajdonnak nevezünk, s ezekhez hasonló, most nagyon divatos modern szavakkal illetünk; ez a parlamentek, alkotmányok, kormányok és az engedelmisség célja; és ez a rend igazi alapja a világon és adassék meg, hogy sokáig módunk legyen fenntartani ezt a rendet."94.

C. DEFOE /MINT TÁRSADALMI REFORMER/ JAVASLATAI

Defoe élesszemű megfigyelő volt. Semmi sem került el figyelmét, az élet minden rezdülésére felfigyelt, s ha úgy érezte, szükséges, reagált. Amikor a társadalom s az egyén hibáit bírálta, nem a kivülálló közömbösségével tette, s nem is az anarchista kiutat nem kereső lázongásával. Benne élt a korban, s a kor hullámai őt is hol földobták, hogy mélyre ejtették. Egy helyen találóan azt írja, hogy "a sors futballt csinál valamennyiünkben". Amikor az egyén és a társadalom problémáira megoldást keresett, saját élete megjobbításán is fáradozott.

Ha a társadalom visszasságait bemutató és ostorozó fejezetet olvassuk, a bíráló, kritizáló Defoe mellett egy másik Defoe-kép is kialakul bennünk, a társadalom- és erkölcsreformátor Defoe képe is. Ahol lehetett, a bírált jelenség bemutatása után törekedtem rámutatni Defoe javaslataira is, arra, hogy műveivel nemcsak bírálni akart, hanem közöszömní azokat a javaslatokat, elgondolásokat, melyekről hitte, hogy a társadalmat jobba, az életet szebbé, igazságosabbá tennék. Szükségtelen tehát ismét felsorolni, melyik műben milyen javaslatokkal hozakodott elő, amennyiben arról már szó esett. Azokra a javaslatokra térek csak ki, melyekről eddig nem volt szó, vagy amelyeket hangsúlyozni szeretnék.

Az Értekezés a tervezetekről című mű legfőbb javaslata a központi bank-és hitelrendszer megteremtése. Az 1694-ben létrehozott Angol Bank tőkéjét legalább 5 millió font

sterlingre kell növelni, és a bank pénzét megfelelően "dolgoztatni", forgatni kell. Hiteleket is nyújtson a bank, s könnyítse meg ezáltal a kereskedők számára az áruvámok kifizetését. A bank mellett zálogházat kell működtetni. Az ország valamennyi bankjának tőkéjét egy központi bank ellenőrizze. A bankok - feltéve, hogy jól igazgatják őket - kétséggel hasznosak lehetnek, különösen egy olyan kereskedőnemzet számára, amilyen az angol. Hasznosságuk többek közt abban állna, hogy a kamatot leszállítva véget vetnének az aranyművesek és az uzsorások zsarnokoskodásának, azok ugyanis a kereskedők szorult helyzetéből húzták nagy hasznukat. A könnyebb pénzkölcsönzés lehetősége arra ösztönözné a kereskedőt, hogy tovább menjen az üzletben, mint ahogy egyébként tenné. A központi bank - háború esetén - hitelt nyújthatna a parlamentnek is.

A mi másik fontos gondolata az országos úthálózat kiépítésének terve. Az utak építésének és karbantartásának már a rómaiak is nagy gondot szenteltek Angliában. Békeidőben katonáik az utak karbantartásán dolgoztak. S most, mikor az országnak jó úthálózatra lenne szüksége, maguk az angolok nem törődnek az utak állapotával. Defoe szerint az utakat rablókkel, halálraítéltekkel és bűnözőkkel ingyen ki lehetne építtetni, de - vállalkozó korról lévén szó - vállalkozókat is lehetne az útépitésre találni, akiknek a parlament kölcsönözne pénzt a vállalkozáshoz. Az úthálózat kiépítése nyilvánvalóan elősegíte-

né az üzletkötéseket, előmozdítaná az ország belkereskedelmét.

A csődről szóló fejezetnek erős önéletrajzi kicsengése van. Defoe korábban is támadta az adó törvényeket, most pedig azt javasolja, hogy vizsgálóbizottságot kellene létrehozni, mely csőd esetén az objektív körülmények mellett a felek emberi magatartását is mérlegelné, s ennek alapján hozna döntést. Megtörténhet ugyanis, hogy a hitelező rosszindulatú, s akár tönkre is teheti "áldozatát".

Az Értekezés-nek körülbelül felét különböző erkölcs-nemesítő gondolatok teszik ki, melyek közvetlenül, vagy közvetve elősegítenék a világbéke létrejöttét. Különböző társaságok létrehozásáról és a nevelés kérdéséről elmélkedik Defoe. Baráti társaságok létrehozását javasolja azonos, vagy hasonló foglalkozású emberek között, például kereskedőknek, tengerészeknek.

Katonai akadémiát kellene létesíteni, mert kevés az angol tiszt, s a franciák elleni háborúban is külföldi tiszteket kellett alkalmazni. A katonákat alaposabb kiképzésben kell részesíteni. S mintha a "Honvédelmi nevelés" XVIII. századi hírnöke lenne, azt mondja, hogy az angol nemzeti sport jellegén is változtatni kellene olyan módon, hogy a változás eredményeképpen jobb "alapanyagot" kapjon a hadsereg.

Sikraszáll Defoe a nők emancipációja mellett is. Bár bár dolog szerinte, hogy Anglia civilizált és keresztény ország, mégis megfosztja a nőket a tanulás lehetőségétől. Ha a tudás csak szükségtelen velejárója /"toldaléka"/

lenne a nemnek, akkor az isten nem adott volna a nőknek képességet, hisz az isten semmi szükségtelen dolgot nem teremtett. Az isten az egész emberiségnek azonos adottságokat és képességeket adott, s egyforma lelket, s a férfiak és a nők különbözősége vagy csak testük véletlenszerű, vagy neveltetésük sajnálatos különbözőségéből fakad. Defoe szerint a nők képességei talán még jobbak is, érzékeik gyorsabbak, mint a férfiaké. A férfiak ezért tartják tudatlanságban őket, mert a tanult, "büles" nő fölélemelkedne a teremtés koronájának ... Javasolja, hozzanak létre meggyéenként egy, Londonban pedig tíz iskolát a nők számára.

Háborúk idején a királyoknak nem volt elég tengerésze. Erre Defoe a következő "receptet" ajánlja: valamennyi tengerészt kötelezni kell, hogy a király szolgálatába álljon, bárki is alkalmazta eddig, s csakis a királytól lehetne bárkinak is tengerészeket "bérelni" és alkalmazni. Mert míg a király szolgálatában huszonnégy, a kereskedőknél negyven-ötven shillinget keres a tengerész, nem csoda, és jogosan teszi, ha a kereskedőt választja. A kisebb kereset mellett a király szolgálatában a tengerész élete is állandó veszélyben van. Ki hát az a bolond, aki inkább a királyt szolgálja? - kérdezi Defoe.

A külkereskedelem fő biztosítója a király legyen, de emellett a baráti társaságok is működhetnek biztosítóként. Míg a király szolgálatában a matrózok gyakran megcsónkulnak, s "szépségpénzt" kapnak életük végéig, a kereskedő szolgálatában ilyen csak elvétve fordul elő /igaz, ez a

kereskedőknek sok értékes hajójukba kerül/. Akik pedig a Matrózok Baráti Társaságának tagjai, biztonságban lennének, mert lenyomorodásuk esetén járadékot kapnának a társaságtól.

Ujabb javaslat az özvegyi biztosítási hivatal felállítására. A nők még férjük életében társulnak, illetve fizetnek be, s férjük halála esetén biztosítást kapnak /tengerész és katonafeleségek nem társulhatnának, számukra másfajta gondoskodást javasolt Defoe/. Ha minden megyében felállítanának egy-egy ilyen hivatalt, megszűnne a szegénység s a koldulás is.

Nyugdíjirodát kellene létrehozni, mely akkor lenne életképes, ha legalább 100.000 ember társulna benne. Ez az iroda a következő "szolgáltatásokat" nyújtaná: törések, ficamok stb. esetén ingyenes orvosi ellátást, betegség esetén ingyenes orvosi kezelést, munkaképtelenség esetén nyugdíjat, szociálisotthon-szerű létesítményekkel könnyítené az öregek sorsát, a matrózok özvegyeinek járadékot biztosítana, azoknak a kereskedőknek pedig, akik az egyházközségi adót fizették, csőjük esetén tényleges bebörtönzésük idejére megélhetési járadékot fizetne. Ezenkívül az iroda alkalmi segélyeket is nyújtana. Az iroda, titkárai és alkalmazottai révén, ügyelne arra, hogy a befizetett pénzt tényleg arra használják fel, amiért a társulás létrejött, s ne a vállalkozó zsebelje be az összeget, mint ahogy az sok vállalkozásnál történt.

Részletesen foglalkozik Defoe azzal, hogyan lehetne az adócsalásokat leleplezni. Minden embert birtokának megfelelően kell adóztatni. A gazdagok között nagyon sok az

adócsaló, leleplezésükre Defoe egy bizottság létrehozását javasolja.

A különböző baráti társaságok között egy olyat is javasol, melyben száz kereskedő a kereskedelem különböző ágazataiból megegyezne, hogy egymástól és csakis egymástól vásárolnak árut, az árakat és a fizetést maguk között rendeznék. Ezáltal mindegyik kereskedőnek garantáltan lenne kilenfévenkilenc vásárlója, nem lenne tehát értékesítési gondja. Ezt a képzelt társaságot a KGST és a Közös Piac ósének tekinthetnénk, ha létrejött volna.

Defoe a nyelv tisztaságán is örökösdi. El kell kerülni a modorosságot, a merevséget, s a nyers szavakat, hirdeti. Érthetően kell beszélni, írni, tartózkodni kell a túlzottan bonyolult mondat szerkezetek használatától.

Defoe javaslatai a legnagyobb mértékben gyakorlatiasak, s világosan mutatják, hogy a társadalom jólétét Defoe az anyagi gyarapodásban, s az erkölcs megreformálásának irányában kereste. Javaslatai sok tekintetben elavultak, mosolyt fakasztanak a mai olvasóból, egy dologban azonban még ma is lehet tanulni Defoe-tól: a nők egyenjogúsításáért sok országban még ma is harc folyik, s hazánkban is alig pár évtizede törődnek e már Defoe által is előrevetített problémával.

IV.

DEFOE TÁRSADALOMBÍRÁLATÁNAK MÓDSZEREI:

FORMULÁK, "TÉMÁK" ALKALMAZÁSA

Defoe regényeinek regény voltát sokan vitatják. Vannak kritikusok, akik műveit inkább csak a regény előfutárának tekintik. Bárhogyan is vélekednek, Defoe legjelentősebb művei a regény műfajához állnak legközelebb.

Milyen műfajok talaján nőtt ki Defoe regénye? A XVII.-XVIII. század számos nem irodalmi értékű írásformáját alkalmassá tette arra, hogy helyet kaphasson a regényben. A napló, a képzelt önéletrajz, a bűnözőéletrajz, az önéletrajz, az útleírás, a pikareszk kalandtörténet és a történelmi elbeszélés azok a formák, melyeket regényeiben egybe-ötvezött. E műfaji transzformációkban a vallásos elemek nagy szerepet kapnak. Defoe kihasználta a hagyományos vallási eszmék pszichológiai lehetőségeit - a féltelmet, büntudatot, a megbánás gyötrelmeit, s a lelkiismerettel való viaskodást.

Defoe egy irodalmi műfaj kezdetén s ugyanakkor egy másik hagyomány - a szatíra - csúcsán alkotott. Ezért kezdetleges még regényeinek formája, ezért vádolható pontatlansággal, következetlenséggel. Hisz milyen nehéz lehetett regényt írni akkor, amikor még nem volt regény? ... Ahogyan hiba műveit kínos gonddal megtervezett, s meghatározott célnak alárendelt írásoknak tekinteni, éppúgy hiba azt hinni, hogy regényei

bármilyenféle terv nélkül írott ködös halmazok. Regényeinek különböző részletei gyakran különböző erkölcsi síkokat jelenítenek meg, azonban ha csak egy művet vizsgálunk kiragadva, a különböző erkölcsi nézetek néha nem elég világosak, sőt gyakran nem összeegyeztethetők. Ezért vallja sok olvasó, hogy Defoe regényeinek nincs szerkezete. Az ál-önéletrajzi forma, s az a sietség, amivel Defoe írt, azt sugallják, hogy műveit inkább mint formakereső műveket kell olvasni, s nem valamely műfaj reprezentatív darabjaiként.

Amikor Defoe erkölcsi nézeteit, ítéleteit vizsgáljuk, mindig gondolni kell arra, hogy a természeti törvények diktálta cselekedeteket Defoe elfogadta.

Ha ezt figyelembe vesszük, sokkal többet, s sokkal mélyebben értünk meg Defoe-ból.

Regényeiben gyakran visszatérő témákkal és sajátos formulákkal találkozunk. Gyakran visszatérő témái közül legszembetűnőbb a "vadember téma", a "házassági téma", s a "gyarmatosítás témája".

Defoe sok művében találkozunk vademberekkel, kannibálokkal, pogányokkal. Műveinek számos részlete dicséri primitív ártatlanságukat, és a természeti törvényekhez való ragaszkodásukat. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy Defoe eltért volna a kereszténység s a civilizáció eszméitől. Erről szó sincs. Defoe vademberei csak akkor nemesek, ha az európai civilizáció valamely korrupst vonására vetnek - ironikus módon - fényt. A vadember-kép

eszköz annak bemutatására, milyen romlottak az európai társadalmak, s milyen mélységekbe zuhanhat alá az emberi természet, amikor megfosztják az európai vallás és kultúra adományaitól. Amikor Crusoe meg akarja ölni a vadakat, Defoe azt magyarázza, hogy pusztán a félelem, amit a vadak láttán érzett, elegendő indok lemészárlásukra, s esetleges lemészárlásukat jogos önvédelemnek tekintené, melyre minden embernek joga van.

A Singleton kapitány-ban William, a quaker, lebeszéli a hajó matrózait, hogy a megmentett négereken bosszút álljanak gazdáik meggyilkolásáért: "William azonban hosszas rábeszéléssel meggyőzte őket, elmondta, hogy ami történt, az olyasmi, amit ha ők lennének a négerek helyzetében, maguk is megtennének, ha mód nyílna rá; a négerekkel ugyanis a lehető legnagyobb igazságtalanság történt, beleegyezésük nélkül eladták őket rabszolgának; s amit ők tettek, azt a természet diktálta nekik; éppen ezért nem szabad őket megölni, s ha megtennék, az előre megfontolt gyilkosság lenne."⁹⁵

A kallódó hajóról kimentett négerek "sokkal ártatlanabbak annál, mintsem, hogy elhallgassanak, vagy más színben tüntessenek fel valamit; a részleteket mind ugyanúgy mondták el, a történet is megegyezett mindnyájuknál, ..." ⁹⁶
Ime, a vadember - primitív ártatlanságában - különb az európai embernél, sugallja Defoe.

Értekezés a hitvesi ágy használatáról és meggyalázásáról című művében a civilizált emberiséget ismét szembeállítja a vademberekkel: "A vadak engedelmeskednek a természet törvé-

nyeinek; ez nem engedelmesség, nem behódolás, ez pusztán életük természetes következménye; ez irányítja természetes erőiket, életük csatornájának folyása; ismerik évszakaikat, s úgy mennek, ahogy a természet vezet ...

De az emberi a féktelen emberi sem isten, sem a természet törvényei nincsenek hatással rá, enged romlott vágyainak és aláveti a természetet, józan eszt és még a vallást is vágyának; röviden szólva egy romlott, sültt váagnak, egy mérges, dühöngő kéjnek ..."⁹⁷

Péntek - Crusoe-val ellentétben - szinte minden jó tulajdonsággal /hála, becsületesség, bátorság/ rendelkezik, maga a tökéletes természeti ember. Mégis hátat fordít a természeti életnek a civilizáció előnyeiért. Attól a pillanattól kezdve, hogy elfogadja Crusoe-t gazdájának, minden barbár szokásával felhagy, még a só iránti ellen-szenve is megszűnik.

Defoe már korai műveiben is utal a vademberek erkölcsi feddhetetlenségére. Amikor az angolokat iszákosságukért támadja, azt mondja, hogy az ivás gyönyöre olyan mélyen el van rejtve, hogy a vad, pogány népek semmit sem tudnak róla, csak a bölcs európaiak fedezhették fel. Hasonló módon azt sugallja, hogy ha a civilizált ember egy olyan természeti állapotba kényszerülne vissza, ahol minden energiáját az élelem megszerzésére kellene fordítania, legalább annyi elégtétele lenne, hogy megszabadulna az ivás szenvedélyétől, s más "civilizált bűnöktől".

A vadember - európai ember kontraszt tehát gyakran használt formulája Defoe-nak. Singleton Afrikában olyan törzssel találkozik, akik még sosem láttak fehér embert. Singleton szerint ezek a legudvariásabb, legbarátságosabb emberek, akikkel valaha is találkozott. Ahogy közeledett azonban csapata a civilizációhoz, annál brutálisabbak voltak a vadak, akikkel találkozott a kis csoport. Már nem féltek úgy fegyvereiktől, s nem adták oda minden élelmüket a fehérek apró csecebecséiért. Mivel gyakran érintkeztek, kereskedtek európaiakkal a tengerparton, nem voltak annyira tudatlanok, és félénkek. Defoe félreérthetetlenül arra céloz, hogy az európai ember a vadakat kapzsivá, kegyetlenné és gyanakvóvá teszi, megrontja "ártatlanságukat".

Defoe gyakran fordul a házasság témájához. Moll Flanders és Roxana többször is házasságot köt, de a házasság témája még a Robinson-ban is előfordul. Ezt a témát Defoe azért alkalmazza gyakran, mert hősei házassága kapcsán elmondhatja véleményét a házasság intézményéről, a házasság törvényéről, amint arról már egy korábbi fejezetben beszámoltam. Moll és Roxana újabb és újabb házasságai megannyi lehetőség arra, hogy Defoe hőseit - mindig új szituációba helyezve - minél több oldalukról bemutathassa, a társadalmi és az egyéni erkölcs minél több hiányosságára világíthasson rá.

A gyarmatosítás témája is sok művében előbukkan. A XVII. század a gazdasági stabilizáció és a gyarmati terjeszkedés időszaka volt Angliában. Mint újságírónak, publicistának,

politikai agitátornak és kémnek, Defoe-nak jelentős szerepe volt Anglia és Skócia egyesülésének előmozdításában, de a gyarmati terjeszkedés érdekében folytatott propagandája nem hozta meg azt az eredményt, amit szeretett volna, tudniillik, hogy Anglia Európa legjelentősebb politikai és gazdasági hatalma legyen. Regényei nemcsak a kor gazdaságát, az ember és a társadalom erkölcsét bírálták, hanem a gyarmati propaganda eszközként is szolgáltak. Defoe új angol gyarmatok létesítését, és a meglévők fejlesztését sürgette Észak-Amerikában és a Nyugat Indiai szigeteken. Szinte valamennyi regénye és sok életrajzszerű írása foglalkozik e területek gyarmatosításának hasznosságával, szükségességével.

Defoe érdeklődése a gyarmatosítás iránt azzal magyarázható, hogy a XVIII. században Anglia túltermelési gondokkal küszködött. Valójában a gyarmatosítás volt Defoe gazdasági optimizmusának alapja. A túltermelést a gyapjúipar vezetőinek fékezhetetlen mohósága okozta, melyet az állam sem volt hajlandó, illetve képes visszafogni. Következésképpen az európai piacok telítődtek, s Angliának nem maradt más hátra, mint új gyarmatokat felkutatni, s újabb népeket venni rá, hogy angol cikkeket vásároljanak. Csak így juthatott az ország új piacokhoz, csak ez csökkenthette a túltermelés okozta gazdasági feszültséget.

Az Összinte beszámoló a Délenszeri kereskedelem tervéről és előnyeiről /A True Account of the Design, and the Advantages of the South-Sea Trade, 1711/ című művében Defoe

a gyarmatok hasznosságát öt pontban foglalta össze: új kincseket adnak Angliának; angol gyapjút és vasat vásárolnak; munkát adnak a szegényeknek; növelik a föld értékét; elősegítik az angol kereskedelmi és haditengerészeti flotta fejlődését. Gyakran hangsúlyozta propagandája hatékonyságának növelése céljából, hogy az új gyarmatokon aranyszerzésre is van kilátás. Defoe a gyarmatosítás egész folyamatát körforgásnak tekintette: a gyárosok munkát adnak a szegénynek, a külkereskedelem támogatja a gyárosokat, s a gyarmati terjeszkedés továbbfejleszti a külkereskedelmet. A körforgás addig folytatható, míg a növekvő gyarmatbirodalomnak s a növekvő népességnek szüksége van angol termékekre.

Defoe az egész nyugati féltekét a gyarmati expanzió lehetséges területének tekintette /Kanada, Kalifornia és főleg Dél-Amerika szerepeltek terveiben/. Ha az Orinoco partjának bennszülötteit felruháznák, az angol gyapjúipar összes felesleges termékével piacot találnának, vélekedik Defoe.

Crusoe is gyarmatosító, de nem jó gyarmatosító. Ezért nem bizonyul gyarmata életképesnek. Akárcsak Karolina birtokosai - akiket Defoe támadott - Crusoe sem rendelkezik azzal a tulajdonsággal, hogy szeretni tudja azokat az embereket, akiket kormányoz. Crusoe kudarca - melynek oka, hogy nem hajlandó népének pátriárkája lenni - mintegy utalás arra, hogy Anglia sem hajlandó gyarmatait jószándékkal s barátsággal kezelni.

Defoe gyarmatosítási terveiben Afrika és Madagaszkár is szerepel. Crusoe kereskedik Aranyparttal, s ott szerezté vagyont Singleton is.

Ha Defoe hősei vagy hősnői jó gyarmatosítók, akkor gazdasági funkciójukat jól teljesítik. Singleton e tekintetben jobban állja a próbát, mint Avery. Crusoe is jól betölti funkcióját egy darabig, de nem akar uralkodni. Egy dolog közös valamennyiükben: mind leendő angol gyarmatokon barangolnak.

Defoe néha félbeszakítja elbeszélését, hogy közvetlen javaslatokat tegyen olvasóinak; máskor a szereplők tesznek célzásokat a talaj termékenységére, a bennszülött lakosság barátságosságára. Bármilyen formában is, Defoe az utazás, külkereskedelem és a gyarmatosítás propagandistája volt.

Azokat, akiket vonzott az új gyarmatok felkutatása, Defoe az aranyszerzés s a kaland lehetőségével kecsegtette. Azoknak pedig, akiket arra akart rávenni, hogy Virginiába és Marylandbe emigráljanak, egy olyan föld viszonylag reális képét adta, melyen a szorgalmat gyakran siker koronázza. Nem mondta, hogy Amerika utcai arannyal vannak kiterakva, azt sem, hogy mindenkinek tetszik majd ott. A Moll Flanders és a Jack ezredes olyan emberekről szól, akik jól boldogultak a gyarmatokon, akiknek az amerikai álom, a siker álma /the American dream of success/ valóra vált. Sikerük azonban semmivel sem volt nagyobb, mint sok más szerencsés XVII. századi gyarmatosítóé. Defoe nem idealizálta tehát a

képet, amit a gyarmatokról festett.

A gyarmatosítás témájának - gazdasági jelentőségén kívül - még egy igen fontos szerepe van Defoe műveiben. Segítségével Defoe megmutatja olvasóinak, hogy a gyarmatokon még az elítélt bűnözőknek, mint Moll és édesanyja, is van egy utolsó esélyük. A gyarmatok mindenkinek azonos lehetőségeket kínálnak.

Defoe leírásaiból azt gondolhatta az olvasó, hogy Virginiát és Marylandet gazdag, megreformált gazemberek, "Newgate-töltelékek" népesítik be. Moll anyja szerint a gyarmatokon kétféle ember él: aki szolgaként jött, s aki elítéltként. Miután büntetési idejüket letöltötték, valamennyien egyenlő esélyekkel, tiszta lappal indulhatnak. Hitelt kapnak a kereskedőtől, földet az államtól, s így sok "Newgate-töltelékből" lett nagy ember. Moll-t meglepi anyja elbeszélése, miszerint "... ebben az országban néha a legkiválóbb emberek is kezükbe égetve viselik a bélyeget, és nem szégyellik bevallani. Ott van X. őrnagy, betörő volt, ott van Ba...er bíró, ő boltokból lopott, és mind a ketten ott viselik a bélyeget a kezükön, de még több hozzájuk hasonlót is meg tudnék nevezni."⁹⁸ Bár Moll anyja állítja, mégis kétséges, hogy valaha is a gyarmati lakosság fele elítélt bűnöző lett volna, tény azonban, hogy az első Stuart királyok idején nagy számban deportáltak bűnözőket a gyarmatokra.

Defoe-t gyakran támadták, amiért így állította be az amerikai gyarmatokat az olvasók előtt, s az effajta beállítás saját gyarmati propagandájának is ártott.

Moll arról beszél Lancashire-i férjének, hogy ha Virginiába kivándorolnak, meggazdagodnak. Moll a gyarmatok gazdasági

lehetőségeit illetően nem is túloz. Volt idő, amikor a bűnözők, vagy szolgák, miután letöltötték idejüket, ingyen kaptak bizonyos földterületet az államtól. 1663-tól azonban ez a gyakorlat megszűnt, csak az kapott földet, akinek kivándorlásakor ezt az állam szerződésben megígérte. Moll sem igéri férjének, hogy ingyen földet kapnak. Pusztán azt állítja, hogy ha néhány száz font értékű angol árut, továbbá néhány szolgát s szerszámokat visznek magukkal, akkor kellő szorgalommal néhány éven belül meggazdagodhatnak.

Jack is szerződött szolgaként került Amerikába. Idővel felügyelő lett, majd szabadult, s meggazdagodott. Az emberablók - mint Jack-kel is történt - gyakran vitték áldozataikat a gyarmatokra, ahol jó pénzért szolgának adták el őket. Az ültetvényeken rengeteg munkáskézre volt szükség. Irtani kellett az erdőket, hogy az ültetvények terjeszkedhessenek, s a már kimerült földeket friss termőfölddel cserélhesse fel az ültetvényes. Ez a munka - s a szerződéses szolgákra ez várt - nagyon nehéz volt, a munkások 50-75 %-a az első évben elpusztult. Nem csoda, hogy Moll Lancashire-i férje inkább az akasztást vállalta volna, mint a deportálást. Ugy gondolta, jobb a gyors halál a majdnem bizonyos lassú halálnál. Mégis - Moll rábeszélésére - belegyezett a deportálásba.

Nyolc év után, amikor büntetésük ideje lejárt, Moll és férje már elegendő jövedelemmel rendelkeztek ahhoz, hogy visszavonuljanak az aktív munkától. Akárcsak Jack ezredes és felesége, ők is visszatérnek Angliába, s jómódú bűnbá-

natban élik le életük hátralévő éveit. Ezt a fajta visszavonulást javasolta Defoe minden idős, gazdag kereskedőnek. Moll és Jack új gazdagságot teremtetek a dohánytermesztéssel; növelték a gyarmatok lakosságát azzal, hogy rabszolgákat importáltak, a szegényeket szerződéses szolgaként alkalmazták, s angol termékeket importáltak, amiket ültetvényeiken használtak fel. Hiba lenne azonban Moll-t, vagy Jack-et, vagy akár Crusoe-t olyan földbirtkosnak tekinteni, akik birtokuktól távol élve "csavarnak ki" pénzt gyarmatukból. Saját munkájukkal megteremtették a jogot birtokukhoz, és Defoe sohasem vonta volna kétségbe haszonyszerzési jogukat. Egyébként is, Defoe szerint a gazdagság /pénz/ állandó körforgásban van, s amit hősei elköltönek Angliában, az előbb-utóbb úgyis visszajut valamilyen formában a gyarmatokra.

Jack és Moll tehát tökéletes gyarmatosítók, akik növelik Anglia gazdagságát, jólétét. Bizonyos értelemben ez az a mérce, amellyel Defoe valamennyi hőst mérnünk kell. Singleton-ban is van gyarmatosító szellem, mégis ő úgy járul Anglia gazdagságának növeléséhez, hogy visszahozza vagyonát Angliába. Crusoe is sikeres ültetvényes Braziliában, de árt Angliának azzal, hogy gyarmatát otthagyja, mely ezzel elvész Anglia számára. Roxana is pénzt hoz Angliába, de miután elvette az angol nemességtől, amit akart, s pénz egy részét kétes vállalkozásokba fektette, Hollandiába távozik.

Jack tehát, mint láttuk, boldogul Amerikában. Boldogulásának titka, hogy miután munkafelügyelő lett, megértően

és jólelkűen bánik a néger rabszolgákkal. Bánásmódja a négereket arra ösztönözte, hogy szorgalmasan dolgozzanak, s ez Jack-nek a sikert jelentette. A kapcsolat, ami szolgái és közte létrejött, távolról sem jelent egyenlőséget úr és szolga közt. Olyan érdekközösségen alapuló partnerkapcsolat ez, amelyet Defoe Anglia gazdagjai és szegényei között szeretett volna tapasztalni.

Defoe gyarmati propagandáját figyelmesen kell olvasni, mert néha kicsit túlzott a gyarmatok lehetőségeit illetően, a lehetőségeket olykor a valóságnál szebb színekkel ecsetelte. Azt azonban sosem állította, hogy a gyarmatokon mindenki meggazdagodik. Jack és Moll azért boldogultak, mert volt némi készpénzüik, s nem féltek a munkától. Defoe csodálta hőseit, akik fenn tudták tartani magukat egy olyan társadalomban, amely nem gondoskodott róluk, de amikor képességeiket arra használták fel, hogy új kereskedelmi útvonalakat, új gyarmatokat fedezzenek fel, s fejlesszék a régiakat, akkor oly módon járultak hozzá Anglia jólétének növeléséhez, amit Defoe egyenesen hőstettnek tekintett.

A bűn és a szükség gyakran előforduló fogalmak Defoe műveiben. Jure Divino /Jure Divino, 1706/ című írásában így írja le a bűn "vad anatómiáját":

"Becsúszás folyik az elfajzott szájban,
Bűszkeség duzzasztja szívét, kapzsiság fejét;
Irigység székel a duzzadó lépben,
És beteges rosszindulat forr belül;
A bujaság alantasabb részében megbújva lapul,

S dühtől, s szenvedélytől szikrázik szeme:

Mozgásszervei engedelmeskednek,

S a szerv szövetségese lesz a zsarnoknak;

A kéz engedelmeskedik az észben lakó Zsarnoknak.

Ha a bujaság irányít, az ész hiába ellenkezik,

Természetellenes forráság önti el a vért,

S egyik órában a fejet uralja, a másikban a farkot;

Önkényes erővel irányítja a tagokat,

A lábát gonoszságra, a kezét vérre;

S a kiszolgáltatott ember aláveti magát

A látkében élő negyvenezer zsarnok irányításának;

Váltakozó rosszindulat hajlítja végzetes szemöldökét,

Ma egy zsarnok uralkodik, holnap kettő;

Ma a szerelm ül, holnap a gyűlölet sebez,

Az öröm bénítja meg, majd a fájdalom zavarja össze;

A harag dühre, örültségre dagasztja a keblet,

Mit eddig az alávaló türelem visszafojtott;

A bátorság végletekig túlfüti a lelkét,

S a következő órában pedig félelmében fölakasztaná
magát;

Ma hangos, kéromkodó hangon sérteget,

Holnap halni akar halálfélelmében."⁹⁹

Mielőtt azt vizsgálnánk, milyen szerepet tulajdonít Defoe műveiben a szükségnek, lássuk, hogyan foglal össze /a Szemle egyik számában/ számos fogalmat egy allegóriában, melyben a szükségét mint az ember politikai és gazdasági

tevékenységének mozgatórugóját /"szülőanyját"/ mutatja be. Defoe származásrendje szerint "Szükség egy régi család törvénytelen gyermeke volt. Apja Büszkeség; anyja Lustaság. Rövid idő alatt elherdálta birtokát, s házasságra lépett Szegénységgel. Ebből a kapcsolatból egy fiú született, Találékonyság, s egy lány, Ész. A férfi ág jobban fejlődött. Találékonyság feleségül vette Tervezetőt, s házasságukból három fiú született: Kitartás, Tehetség és Becsületesség. Az első gyermek, Kitartás földműves lett, s feleségül vette Takarékosságot, gyermekeik: Szántóvető, Marhatenyésztő, Kertész, s egy lány, Fejőlány. Tehetség, Találékonyság második fia, feleségül vette Szorgalmat, s három fiuk lett: Kézműves, akinek fiai Bádogos, Kovács és a többi szakma: Árucseré, aki feleségül vette Becsületesség unokáját, Pontos asszonyságot, s gyermekük Hitel lett; és Gvárinar, aki Üreglányt vette feleségül. S ahogy a tündérmesékben lenni szokott, meggazdagodtak, s boldogan éltek, míg meg nem haltak."¹⁰⁰

Ez az allegória segít megérteni a Robinson Crusoe-t, bár túlzás lenne azt állítani, hogy ez az absztrakció lenne a mű váza. Ez az absztrakció társadalmi, tehát nem vonatkozhat egyetlen emberre. De Crusoe-t is a szükség, s a kényelem szeretete vezeti találékonyságra. Ha nem is a lustaság és büszkeség, de saját hibája juttatja kényszerhelyzetbe; s szorgalma, tehetsége és találékonysága révén elő tudja állítani magának mindast, amit a mezőgazdaság és az ipar hivatott előállítani. Takarékossággal és önmegtartóztatással növelni képes gazdagságát. Crusoe minden tevékenységének

célja, hogy előteremtse mindazt, ami egy európai ember életének elengedhetetlen tartozéka.

A szükség megváltoztatja az ember jellemét, s olyan tettekre sarkallja, amit csak kétségbeesésében képes megtenni. A Szemlé-ben így ír Defoe a szűkségről: "Őn becsületes ember, azt mondja! Mondja, Uram, érzett már valaha is szűkséget? ... Azt mondom, Uram, nemcsak szomszédja kenyerét, de szomszédját magát is megenné, semhogy éhezzen, s minden tisztessége hajótörést szenvedne a szükség viharában."¹⁰¹ Ugyancsak a Szemlé-ben írja a következő, jellemző gondolatait e témáról: "Az a véleményem, hogy általában téves elképzelésünk van a becsületességről, és azok, akiknek sohasem volt alkalmuk kipróbálni tévedhetetlenségüket, túl gyorsan ítélkeznek azok fölött, akiknek volt; Hiszem, hogy vannak alkalmak, amikor a szükség ellenállhatatlan még az emberi természetnek is, támogassa bár a józan ész, erősítse a vallás; másként hogyan hallhatnánk olyan emberekről, akiket arra vitt a kényszer, hogy felfalják egymást, és ünnepélyesen mondanak köszönetet, vagy kérnek áldást a rettenetes lakomára. Ha a világ legbecsületesebb embere olyan helyzetbe kerülne, hogy éhezzen, nemcsak, hogy kölcsönvenné, amit nem tud megfizetni, de lopna, vagy bármit megtenne ... Szilárd meggyőződésem, hogy sosem élt olyan becsületes ember, aki ne lopott volna, hogy elkerülje az éhezést, és ha nem tette, azért nem tette, mert nem volt rá alkalma."¹⁰²

Amikor Defoe szereplőinek bűnösségét akarjuk megítélni, a "természet ítélőszéke" előtt kell meghallgatnunk őket.

Defoe hitte, hogy az Ünfenntartás Üsztöne a legfőbb és megváltoztathatatlan természeti törvény. Az ember nem adta fel az Ünfenntartás jogát, amikor otthagya a természeti állapotokat, s társadalomba lépett. Valamennyi írásában az Ünvédelmet /Ünfenntartást/ Üsztönös és kötelező cselekedetnek tünteti fel.

Mivel ilyen nézeteket vallott, nem csoda, hogy Defoe együttérzett azokkal a becsületes emberekkel, akiket csak a szükség tett gazemberre.

Defoe és kortársai számára a szükség olyan elkeseredett állapotot jelentett, melyben az áldozat vagy elpusztul az éhségtől és a nélkülözéstől, vagy úgy marad életben, hogy felrúgja a társadalom törvényeit, ellentmond a vallásnak, vét az erkölcs, a becsület ellen.

Defoe, többek közt, abban tért el a természeti törvényeket kutató filozófusoktól, hogy nem tett határozott különbséget a szegénység és a szükség között.

William Ames Lelkiismeret című könyve talán egyike volt Defoe tankönyveinek. Míg a legtöbb keresztény filozófus nem fogadta el a szükségét a mások kárára elkövetett cselekedetek elégséges indítékául, vagy mentségül, Ames azt sugallja, hogy Defoe eszmái nem estek távol a puritán gondolkodásmódtól. Ames azt tartotta, hogy az áldozat egy esetben meg kell, hogy bocsásson a tolvajnak: ha az súlyos szükséghelyzetén próbált a lopással segíteni, s mással nem segíthetett magán. Végzettségben minden ember igénybevehető...

Ames, bár elismerte, hogy a szükségnek különböző fokozatai vannak, mégsem próbált határvonalat húzni a végső szükségzettség és az egyszerű szegénység között, amikor egy bűncselek-

mény súlyosságának fokát mérlegelte. Ames tehát, akárcsak Defoe, kevés különbséget látott a szükségét szenvedő tolvaj és a nincstelen koldus között, szerinte mindkettő az emberi jótékonyyságra appellál /Defoe egyébként is, mint közgazdász, megvetette a koldulást, mert improduktív tevékenységnek tartotta/. Jóllehet Ames tanításaiban a szükség problémája nem foglal el sok helyet, megállapításai mégis meghatározó szerepet játszhattak a fiatal Defoe gondolkodásmódjának kialakulásában.

Ifjú kereskedő korában Defoe is - szorult helyzetben - becsstelenül viselkedett egy alkalommal: egyik barátjától egy cibetmacska-farmot kapott kölcsön, s amikor hirtelen pénzre volt szüksége, jogtalanul eladta a más tulajdonát képező "macskaállományt", ráadásul tulajdon anyósának. Az eset súlyosan megbélyegezte Defoe-t, élete végéig harisnyárusnak és cibetmacska-kereskedőnek csúfolták. Később kutatni kezdte az okokat, hogy miért viselkedett akkor olyan becsstelenül. Ezek az önvizsgálódások tették az emberi lélek jó ismerőjévé, amilyennek írásaiban bizonyult.

Defoe-nak a szükségéről vallott nézetei regényeiben teljességgel ki. Nemesak olyan eseteket ír le, amikor egy vagy több szereplő a szükség kényszere alatt átlépi az erkölcs határait, számos társadalmi problémákkal foglalkozó művében a szükség-bűn-bűnbánat háromszöget alkalmazza, mint jellemző formulát.

Ami a szükségét, mintmentséget illeti, sajnos nem minden esetben találjuk elégséges magyarázatnak, indoknak.

Amikor a szükség kísértéséről ír, a Szemlé-ben, vagy különböző pamfletjeiben, s támadja a csőd- és adótörvényeket, tudjuk, hogy saját ügyét védelmezi, saját üzleti bukásaira, s hitelezőivel vívott elkeseredett küzdelemre gondol. Előfordulnak műveiben teljesen elfogadhatatlan mentségek, mint például a sirásók mentsége a Londoni pestis-ben. Ezért, mielőtt felmenthetnénk Defoe hőseit a természet ítélőszéke előtt, meg kell határoznunk a cselekedetüket motiváló szükség valódiságát, mértékét és okát.

A Jack ezredes-ben Jack bünei teljes bocsánatot nyernek. Piataksága, s tudatlansága folytán került olyan helyzetbe, hogy lopni kényszerült. Ártatlan, tudatlan gyermek volt, s már tolvajnak nevezték. Felnőttkorában, amikor visszatekint gyermekéveire, elmondja, hogy amikor bűnös életre adta a fejét, nem is tudta még, mit csinál, nem érezte cselekedeteinek súlyát, erkölcstelenségét, s azt sem tudta, mivel kell majd egyszer mindenért megfizetnie. Gyermekkora szegénységén túl van már, amikor egyszer egy szegény öregasszonyt lop meg. Ekkor eszmél rá eddigi élete becsstelenségére, s felhagy a tolvajlással, becsületes életet kezd.

Defoe hősei és hősnői nem mindig szükségből, gyakran a szükségtől való félelemből cselekednek. A szükségét az éhezéstől való félelemmel azonosítják, s nem a tényleges, érzéssel - a szegénységgel, s nem az éhséggel.

Jack tanítómesterének, aki deportált bűnöző, nincs a Jack-éhez hasonló mentsége, a szükség mentsége pedig nem bizonyul elegendőnek, annak ellenére, hogy Defoe együttérzéssel viszonyul hozzá, s menteni próbálja. Jó neveltetést kapott, s ez súlyosbító körülmény, mert nem hivatkozhat tudatlanságára. Mentsége a gyengébb Jack-énél, s ennek megfelelő boldogulása is: nem tudja megszerezni a nőt, akit szeret, s nem tesz akkora vagyoni szert, mint a főhős. Ami tehát a mentségeket illeti, bizonyos fokig mégis csak disztíngvált Defoe is.

Moll bűnösebb, mint Jack, mert, bár tisztában van bűnei nagyságával, nem hajlandó jóvátenni azokat, sem feladni erköljestelen életmódját. Amikor Defoe elfogadta a szükségletet a tolvajlás mentségéül, a XVII. századi polgári filozófusok nyomdokaiban haladt. Amikor azonban kiterjesztette ezt a tanítást a prostitúcióra, olyat tett, amire még addig nem volt példa /lásd: Moll és Roxana élete/.

Moll-t a szegénység vitte a tolvajlásra, s a szegénységtől való félelem tartotta meg benne, majd vitte a szajhaságra, nem pedig a szegénység, a nyomor valóságos élménye. Bár Defoe talál mentséget a prostitúcióra, hangsúlyozni kell, hogy Moll mentsége kevésbé meggyőző, mint Jack-é.

Roxana felismeri, hogy nem volt teljesen egyértelműen gonosz az élete, amennyiben a szükség szigorú törvényét követte. Ugyanakkor tudja azt is, hogy a természeti törvényeket nem lehet mindig összeegyeztetni a kereszténységgel. Roxana kinsó ünvalomásait nem szabad élete végső ítéletéül elfogadni, nem szabad saját szavaival mondani ítéletet felet-

te, mert Jack-től és Moll-tól eltérően, Roxana a keresztény-bűnbánat gyötrelmei és türelmei közepette meséli el élet-történetét.

Noha a legtöbb Defoe hős keresztény bűnbánó, ritkán érznek megbánást a társadalom törvényeinek megsértéséért. Ennek oka nyilvánvaló.

A természeti törvényeket az ész isteni törvényeinek tekintették, melyek magasabbrendűek, mint a XVIII. századi Európa igazságtalan, gyakran abszurd jogrendszere.

Defoe nem győzte hangsúlyozni, hogy a szükség és a bűn ok és okozati összefüggésben állnak egymással. A szükség-bűn-megbánás /jóvátétel/ háromszög olyan formula, amely számos társadalmi problémákkal foglalkozó művének alapképlete.

Amikor hősei a pénzt hajszolják, vagy valamilyen társadalmi pozíciót akarnak elérni, csapdákkal kirakott ösvényen járnak. A társadalomban való emelkedés komoly erkölcsi kompromisszumokkal jár, ezért van hát Defoe műveiben nagy jelentősége a megbánásnak. Mivel a státuszkeresés és pénzhajszó közepette hősei kilépnek a puritanizmus erkölcsi világából, csak a megbánás útján térhetnek abba vissza, mikor már meggazdagodtak, s új társadalmi helyzetüket megszilárdították. Ez a bűnbánatformula alapvető szerepe Defoe műveiben. Céljuk elérése érdekében Defoe hősei nem lehetnek finomlelkűek, aligha hallgathatnak lelkiismeretükre. Defoe azonban ismerte olvasóit, sok olvasója, hozzá hasonlóan, disszenter elveket vallott, ezért kísérelte meg hát bizonyos módon összeegyeztetni hősei szerzési vágyát a bűnbánat s a feloldozás puritán eszméivel.

Nem is kérdéses, hogy Defoe inkább elfogadta a becsstelenséget, mint a kétségbeesést. Nehéz időkben - érvelt - sok kereskedő tesz olyat, amit később megbán, de jobb cselekedni és megbánni, mint kétségbeesni és elpusztulni.

A bűnbánat tehát a válasz az ember gyarlóságára, s a hittel együtt Defoe keresztény gondolkodásának fontos eleme. Defoe, a kor sok vallásos gondolkodójától eltérően, azt vallotta, hogy, mivel a bűnbánat isten lelki ajándéka, s csak egyszer lehet vele élni, isten a halálos ágyon tanúsított megbánást is a lelkipurítás őszinte aktusaként fogadja. "Fogadni fog bennünket, bármily későn, s bármilyen szükséglettől vagy nyomortól hajtva megyünk elé,"¹⁰³ mondja egyik szereplője, s bár Defoe elismerte, hogy a halálos ágy nem a legmegfelelőbb hely a megbánásra, hajlandó volt az őszinte megbánás bármilyen megnyilvánulását elfogadni.

Crusoe támadja azokat az embereket, akik azt hiszik, hogy alapvetően különböznek az útonállóktól. Minden ember vétkezik, érvel Crusoe, s jobb bűnbe esni, felismerni és megbánni, mint azt hinni, hogy sosem vétkeztünk.

Roxana akkor érez csak bűnbánatt, amikor sorsa rosszára fordul. Érti is, hogy bűnbánatát csak a nyomorúság szülte, ahogy nyomorúsága is bűnös életmódjának következménye. Sok morális oka van, hogy Defoe nem biztosított Roxana számára kiutat. Ezeknél fontosabb azonban, hogy Roxanának két gazdasági vonatkozású bűne van: a kapzsiság és a fényűzés szeretete. S az, hogy kapzsisága nagyobb, mint a többi Defoe hősé, magában véve még megbocsájtható lenne. Csak ezért nem látjuk be, miért kellene jobban bűnhődnie Singleton kapitánynál,

vagy akár Jack ezredesnél. A többi Defoe hőssel szemben azonban Roxanának még egy nagy bűne van: a fényűzés. Bűne akkor érthető meg, ha arra gondolunk, mekkora port vertek fel akkoriban a közgazdászok között a fényűzésről folyó viták.

Amikor Roxana és Amy hajóval Franciaországból Angliába tart, óriási vihar tör ki. Roxana úgy érzi, az ég most fog ítélkezni felette undorítóan erkölcsstelen életéért: "Elborzadtam, visszatekintvén gonosz életemre, és biztosan hittem, hogy a mélységek legmélyére kerülök, midőn a túlvilágon számot kell adnom minden cselekedetemről; s ilyen lelkiállapotban csak elszörnyedhettem, amikor magam elé idéztem romlottságomat, mint mondtam. Csakhogy az én megbánásom nem az igazi forrásból fakadt: romlottságaimat, vétkeimet nem Isten elleni véteteknek, az Ő szent voltát sértő bűnnek, könyörűlete semmibevevésének és jósága megcsúfolásának láttam. Nem szálltam igazán magamba, bűnemet ^{nem} igazi színűben láttam, eszembe sem jutott Megváltóm, nem benne reménykedtem. Ugy szálltam magamba, mint a bűnöző, aki a vesztőhelyre érve bánja, hogy elkövette tettét, de nem azért, mert bünt követett el, hanem csak azért, mert már a nyakán érzi a kötelet." 104

Amikor hajója rettenetes viharba sodródott a nyílt tengeren, Singleton érzései hasonlóak voltak Roxana gondolataihoz: "Ugy hittem, hogy az Ég ítélkezett fölöttem, mégpedig úgy, hogy abban a pillanatban örök megsemmisülésbe taszít, és ráadásul az iszonyatnak ezzel a különleges megnyilvánulásával; mégpedig azért, hogy az ítéletet nem az emberi igazságszolgáltatás megszokott módszereivel hajt-

ják végre, hanem maga az isten vállalta az én ügyem azonnali elintézését, s úgy határozott, hogy ő maga lesa a saját kitételek végrehajtója."105.

Roxana vitatta az úgynevezett "halálos ágyi" megbánás őszinteségét. Szerinte "a halálfélelem sugallta bűnbánat szertofosszik, amint a veszélynek vége; ritkán váltják valóra az olyan fogadalmakat, melyek betegágyban, vagy viharos tengeren hangzanak el."106.

Igy fozlott szerte a félelemmel együtt Roxana és Singleton bűnbánata is. Roxana folytatta korábbi életmódját, Singleton pedig így vallja be gyarlóságát: "túl lévén az első rémületen és megdöbbenésen, s látva, hogy hajónk megint úszik a vizen, egykettőre ugyanaz az istentelen, eldurvult banda lettünk újra, akik voltunk, s közöttük jómagam is." 107.

Singleton-t egy idő után gyötörni kezdi a lelkiismeret. Azt álmodta, hogy eljött érte az Ürdög, s megkérdezte mi a neve. Singleton megmondta, mire az Ürdög a foglalkozása után érdeklődött. A beszélgetés így folytatódott: "A foglakozáson?" ... "Rabló vagyok, hajlamaimnál fogva is gonosztevő, kalóz vagyok és gyilkos, akit fel kellene akasztani." "Bizony, bizony," mondta az Ürdög, "hát ez vagy te, és te vagy pontosan az az ember, akit én keresek, ezért hát gyere csak velem!" 108.

Singleton Japánból hazavihetne néhány angolt, akiket fogolyként tartanak Japánban. Ez a cselekedet bizonyos mértékben jóvátétele lehetne azoknak a gaztetteknek, amiket társaival együtt elkövetett. Egyelőre Singleton még édeskeveset törődött azzal, hogy jóvátégye bűneit.

Később azonban egyre jobban furdalja lelkiismerete. Nem leli örömet a bűnös úton szerzett vagyonban, szeretne megszabadulni tőle. Erről így elmélkedik: "Elhagyni a vagyont, még hozzá itt, annyit jelentene, mint odadobni azoknak, akiknek semmi joguk sincs hozzá, magunkat megfosztanánk tőle, de igazságot mégsem tennénk vele; holott inkább gondosan együtt kellene tartanunk ezt a vagyont, azzal az elhatározással, hogy annyi jót teszünk vele, amennyit csak tudunk; és ki tudhatja, milyen lehetőségeket adhat még a kezünkbe a gondviselés, hogy jót tehessünk legalább néhányval azok közül, akik ellen olyan súlyosan vétkeztünk."¹⁰⁹

Ebből az elmélkedésből már kitűnik Singleton jószándéka. Szeretné vagyonát jótékony célokra költeni. A megbánás csak akkor adhat feloldozást, ha a bűnös jóvá is teszi bűnét, vagy legalábbis bűneinek egy részét. Vagyonával kapcsolatos elképzeléseiről így nyilatkozik Singleton: "Ugy tekintettem rá, mint mások tulajdonára, amit elraboltam ártatlan tulajdonosaitól, s amiért, mindent egybevéve, rászolgáltam arra, hogy akasztófára kerüljek, s utána elkárhozzam. És most aztán igazán őszintén kezdtem gyűlölni magamat, mint egy utolsó kutyát, mint egy nyomorult alakot, aki más sem volt egész életében, mint tolvaj és gyilkos; mint egy nyomorult alakot, aki végül olyan helyzetbe került, amelyben még soha senki sem volt; hiszen sokat raboltam, s bár ott volt nálam a vagyon, mégis lehetetlennek látszott, hogy valaha is jóvátgyem, amit elkövettem, s éppen ezért arra döbbsentem rá, hogy sohasem fogok tudni vezekelni, hiszen a megbánás jóvátétel nélkül nem lehet őszinte; éppen ezért szükségesszerű,

hogy végül elkárhozzak."110.

Hogy Defoe minden jelentősebb hőse bűnbánatra tér, s a lelkiismeret súlyos terheitől fellelegezve éli le élete hátralévő részét, azt mutatja, hogy Defoe olyan életet akart bemutatni a társadalom számkivetettjeinek, melyekből a szegény nyomorultak megértik üzenetét: a bűn nem jól fizet, s míg az ember él, sohasem késő megjavulni.

V.

DEFEE JELENTŐSÉGE, HELYE AZ ANGOL IRODALOMBAN

Igazságtalan és sajnálatos dolog, hogy a nagy angol írók közül Defoe a legkevésbé ismert korunkban. A Robinson Crusoe ma is a világirodalom legolvasottabb darabja, Defoe írásainak számai azonban ismeretlenek, hozzáférhetetlenek. Egyetlen "válogatott írásai" címmel megjelent kiadás sem kínál többet, mint ismert írásainak kis töredékét. Ahogyan hőseit is csak cselekedeteik és indítékaik teljes ismeretében ítélhetjük meg igazságosan, úgy Defoe írásait sem ítélhetjük meg valamelyik gyűjteményes kiadás alapján. Ez éppoly igazságtalan lenne, mintha Shakespeare-t egyetlen szindarabja alapján minősítenénk. Jelenleg az amerikai Southern Illinois University Press foglalkozik ezzel a gondolattal, hogy egy minden eddiginél átfogóbb gyűjteményt bocsásson közszere. Sajnos a gyűjtemény első kötetének megjelenésére is - az egyetemi nyomda tájékoztatása szerint - még mintegy öt-tíz évig kell várakozni a Defoe-t kedvelő, Defoe iránt érdeklődő olvasóknak.

Defoe-t sokan a regényírás naiv, bárdolatlan előfutárának tekintik. Könnyű hibáit hangsúlyozni. Már említett hibáin kívül való igaz például, hogy a Moll Flanders-ben megfelelő helyeken szerzői kommentárt iktathatott volna be, hogy az olvasó is a megfelelő megvilágításban lássa a hősnőt, hogy felhívja a figyelmet javíthatatlan önzésére, bűnbánatának felszínességére. Ez meg is felelt volna didaktikai céljának.

Az ilyen szerzői "beavatkozás" azonban eredeti szándékát borította volna fel, a Moll Flanders-t ugyanis Defoe szó szerinti, autentikus életrajznak szánta. Bármilyen erkölcsi mondanivalója volt tehát a műben, annak a hősnő erkölcsi tudatából kellett fakadni. Így Moll szerepe kettős volt: saját életét kellett elmesélnie, de úgy, hogy a szerző szócsöve is legyen ugyanakkor. Ez asszal járt, hogy egész élettörténetét későbbi bünbánatának perspektívájából kellett elmesélnie. Ez a módszer nehézségekkel is járt; részben, mert Moll szerelmi ügyei a bünbánat szavaival elmesélve nyilvánvalóan sokat veszítettek vonzerejükből; másrészt, mert Moll-nak élesen el kellett különítenie az időben kétféle tudati világát: azt, amely végrehajttatta vele gonosz tetteit, s azt a megreformált tudatot, amely elmesélteti vele az egész történetet.

Hogy Defoe nem helyezte el megfelelő helyeken didaktikai mondanivalóját a történetben, az azt mutatja, hogy Defoe általában nem tudott megbirkózni azokkal a formai problémákkal, melyekre az erkölcsi mondanivaló s az életrajzi elbeszélés kötelezte. Egyik oka ennek, hogy Defoe nem volt eléggé alapos, nem fűrkészte olyan lelkiismeretességgel lehetőségeit, ahogy esetleg tehette volna; másrészt be kell látnunk, hogy olyan problémával állt szemben, ami akkor új volt, s ami talán azóta is a regény központi problémája: egy összefüggő erkölcsi rendszer keretét úgy illeszteni rá egy elbeszélésre, hogy az ne veszítsen semmit hitelességéből, minden szava autentikus maradjon.

Könnyű Defoe szellemi korlátait hangsúlyozni. Elég azonban egy pillantást vetni életműve műfaji változatosságára - szatíra, irodalmi kritika, közgazdaságtan, erkölcs- és politikai filozófia - s máris látjuk, hogy Defoe olvasott ember volt, akit a kor minden lényeges kérdése foglalkoztatott. Nem volt tudós, de nem is élt intellektuális vákumban, kortársai eszméitől érintetlenül, mint ahogy azt Swift szeretne volna elhitetni. Mert míg Swift röpiratait formai csillogásukért olvassuk, Defoe műveitől azt várjuk, hogy megtudjuk az igazságot kora gazdaságáról és kormányairól.

Séan O'Faoláin, egyik amerikai bírálója ezt írja:
"Nagy kár, hogy a regény a tizennyolcadik században keletkezett. Az újságíró Defoe úgy rátette vaskos tenyerét a regényre, hogy ujjlenyomatai még ma is rajta vannak." Szerinte az élet költője: "az élet vékony jég, amin az ember lábujjhegyen jár."¹¹¹

Ez az utalás mintegy elismerése annak, hogy Defoe hatással van a modern irodalomra is, de nem ismeri el e hatás egyik igen fontos okát. Defoe - darabossága ellenére - nagyon is jól érzékelte az élet költőiségét. Mégis legnagyobb érdeme az, hogy művei a realista részletek és epizódok tömegét nyújtják az olvasónak.

Az életszerű részletek megválasztásában egyetlen író sem múlja felül Defoe-t. Nem elég például, hogy Crusoe elmeséli: szitát, vagy csónakot készített; leírja elkészítésének minden mozzanatát. Singleton aprólékosan elmeséli hogyan készülnek azok a csecsebecsék, amelyekért Afrika

szívében a bennszülöttektől élelmet kaptak. Amikor az egyik matrós karja megsérül, leírja, hogyan sérült meg, és hogy miért nem tudta embere soha többé használni karját. Mire a leírással végez, a sérülés igazi, szinte látható az olvasó számára, s ha a sérülés valódi, akkor az ember, aki elszenvedte a sérülést is valós, élő alak.

Defoe legfőbb erőnye a ragyogó epizód. Gyakran megengedi, hogy egy kedvelt szereplő, vagy szituáció "elragadja tollát". Ezért némely könyvének egyes részei jobbak, mint a mű egésze. Az egység és a koncentráció többé-kevésbé véletlenszerű. A legjellemzőbb az, hogy egy mű epizódok sorozata /Moll Flanders, Jack ezredes/, és az epizódok némelyike a legjobb regény magaslatáig szárnyal.

Defoe páratlanul termékeny író volt. Számos írásformát - mely korábban "irodalmon aluli" volt - emelt az irodalmi műfaj rangjára. Ezért inkább alapító volt, mint mester. Miután a sémát megalkotta, már nála kisebb írók is könnyen utánozhatták, sőt felülmúlták a kisebb dolgokban. Steele és Addison javítottak folyóirat-csaszéin; újságírók tucatja multa felül vezércikkeit. A regény műfajban a Vallásos udvarlást /Religious Courtship, 1722/ kiterjesztette és fejlesztette a Pamela és Clarissa írója; a Moll Flanders-mel és Roxannával Flaubert Bovaryné-ja vetekszik; az Egy gavallér emlékezései-t /Memoirs of a Cavalier, 1720/ és a George Carleton kapitány-t /Capt. George Carleton, 1728/ többször is felülmúlták ál-történelmi kalandregényírók.

Nagyon kevés író van a világirodalomban, aki új témát /individualizmus, elidegenedés a társadalomtól/, s annak megfelelő új irodalmi műfajt is teremtett. Defoe mindkettőt tette. S miközben kissé szemellenzősen arra koncentrált, hogy történetei tökéletesen meggyőzőek legyenek, sok mindent nem látott meg. De amit kihagyott műveiből, az az ára annak, amit oly egyedülállóan belevitt műveibe, mint előtte még soha senki.

Defoe jelentősége az angol regény létrejöttében nagyon nagy. Igaz, hogy nem volt mestere a regénynek, de kevés írónak adatik meg, hogy új műfajt fedezzen fel, s máris remekművet írjon benne. A valóság és a fikció gyakran egybeesett Defoe korában, mint ahogy ez gyakran ma is előfordul. Defoe számos hihető, valószínű emberi alakot teremtett, s olyan körülmények között mutatta be őket, melyekben hősei még élvezhették az olvasók hitelét, együttérzését. Műveiben nincs pózolás, vagy tettetés. Stílusa egyszerű, éppen ezért közvetlenül az egyszerű emberekhez szólt, akik minden szavát megérthették, felfoghatták gondolatait, követhették meséi minden lépését. A XVIII. század Dickens-e volt, Dickens színpadi fogásai nélkül, s a kritikus csak gyönyörködhet, és dicsérheti a meglepő mértéktelenséget s önuralmat, amely ilyen élénkséggel és egyszerűséggel rajzolhatta meg a szépitetlen valóságot.

Hogy művei regények-e vagy sem - a szó modern értelmében - ez akadémiai jellegű kérdés. Defoe kijelölte az utat, melyen a későbbi írók - köztük nála sokkal nagyobbak is - jártak. Méltán nevezik az angol regény "atyjának."

Felhasznált irodalom

Idézett művek:

Defoe, Daniel: A londoni pestis. Fordította Vámosi Pál,
Budapest, 1967.

An Essay Upon Projects. London, 1894.

Moll Flanders örömei és viszontagságai.

Fordította Vas István, Budapest, 1977.

Robinson Crusoe yorki tengerész élete és
meglepő kalandjai. Fordította Vajda Endre,
Budapest, 1960.

Roxana, avagy a szerencsés kedves.

Fordította Hernádi Miklós, Budapest, 1969.

Singleton kapitány. Fordította Nemes László,
Budapest, 1966.

Healey, G.H.: The Letters of Daniel Defoe. Oxford, 1955.

Baker, Ernest A.: The History of the English Novel. New York,
1957.

Baugh, Albert C.: A Literary History of England.
New York, 1948.

Legouis, Émile: A Short History of the English Literature.
Oxford, 1956.

Kéry László - Kormos István: Robert Burns válogatott versei.
Budapest, 1952.

Sharrock, Roger: The Pelican Book of English Prose, volume I.
Aylesbury, Bucks, 1970.

Watt, Ian: The Rise of the Novel. London, 1970.

Földényi F. László: Defoe világa, Budapest, 1977.

Moore, J.R.: Defoe in the Pillory and Other Studies.
Bloomington, 1939.

Novak, Maximillian, E.: Defoe and the Nature of Man. Oxford,
1965.

Economics and the Fiction of Daniel
Defoe. Berkeley and Los Angeles, 1962.

Shinagel, Michael: Daniel Defoe and Middle-Class Gentility.
Cambridge, Massachusetts, 1968.

Szentmihályi Szabó Péter: A Robinson írója. Budapest, 1971.

A következő művekből már közvetlenül nem idéztem, de a
tanulmány megírásában segítettek, befolyásolták gondolat-
menetemet:

Defoe, Daniel: The Magician - A mágus. Kétnyelvű kiadás.
Fordította T. András László, Budapest, 1959.
/Részlet a The System of Magic című műből/
Moll Flanders. London, 1958.

Robinson Crusoe /with the Farther Adventures
of Robinson Crusoe/ London, 1972.

Roxana. Intr. by R. Brimley Johnson. London.
The Life, Adventures and Piracies of the
Famous Captain Singleton. London, 1935.

Harvey, Paul: The Oxford Companion to English Literature.
Oxford, 1960.

Byrd, Max: Daniel Defoe. A Collection of Critical Essays.
Englewood Cliffs, N.Y. 1976.

Moore, John Robert: A Checklist of the Writings of Daniel Defoe. Indiana University Press, 1971.
Daniel Defoe and Modern Economic Theory. Indiana University Studies, June, 1935.
Daniel Defoe Citizen of the Modern World. The University of Chicago Press, 1958.

Watson, Francis: Daniel Defoe. London, 1952.

Zimmermann, Everett: Defoe and the Novel. University of California Press, 1975.

U t a l á s o k

- 1./ Review, VIII., előszó, in M. Shinagel: i.m. A szerző fordítása[†]
- 2./ uo. 25. oldal
- 3./ uo. 30. oldal
- 4./ G.H. Healey: i.m. 16-17. oldal.
Fordította Földényi F. László.
- 5./ in A.C. Baugh: i.m. 861. oldal
- 6./ M. Shinagel: i.m. 61. oldal
- 7./ G.H. Healey: i.m. 6. oldal
- 8./ uo. 4. oldal. Fordította Földényi F. László
- 9./ A. C. Baugh: i.m. 852. oldal
- 10./ Szentmihályi Szabó Péter: i.m. 118. oldal
- 11./ G.H. Healey: i.m. 438. oldal
- 12./ E.A. Baker: i.m. III. kötet, 139. oldal

[†] A továbbiakban azok az idézetek, melyeknél a fordító neve nincs feltüntetve, a szerző fordításai.

- 13./ in E. A. Baker: i. m.
- 14./ in Földényi F. László: i. m. 167. oldal
- 15./ in Szentmihályi Szabó Péter: i. m. 212. oldal
- 16./ E. Legouis: i. m. 208. oldal
- 17./ M. Shinagel: i. m. 206. oldal
- 18./ D. Defoe: Moll Flanders Örömei ... 166. oldal
- 19./ in Kéry László, Kormos István: i. m.
Fordította Fodor András.
- 20./ in Ian Watt: i. m. 94. oldal
- 21./ in M. Novak: Economics and 103. oldal
- 22./ in Földényi F. László: i. m. 228. oldal
- 23./ D. Defoe: Moll Flanders Örömei 209-210. oldal
- 24./ uo. 177. oldal
- 25./ uo. 178. oldal
- 26./ D. Defoe: Roxana, avagy 34. oldal
- 27./ uo. 38. oldal
- 28./ uo. 41. oldal
- 29./ uo. 43. oldal
- 30./ uo. 44. oldal
- 31./ in M. Novak: Defoe and 9. oldal
- 32./ uo. 9. oldal
- 33./ uo. 12. oldal
- 34./ uo. 12. oldal

"But since Mankind are all alike so frail
That Crimes with Life come like Estates in tail;
All have an Equal Title to Reproach,
Except some few, who sin a Knot too much:

He that has all his own Mistakes conf^{es}st,
Stands next to him who never has transgresst,
And will be censur'd for a Fool by none,
But they who see no Errors of their own:
For Innocence in Men cannot be meant
Of such as ne're offerd, but as repent."

- 35./ D. Defoe: Roxana, avagy ... 64. oldal
- 36./ uo. 63-64. oldal
- 37./ uo. 81. oldal
- 38./ uo. 156. oldal
- 39./ uo. 181-182. oldal
- 40./ uo. 199. oldal
- 41./ D. Defoe: Moll Flanders örömei ... 127. oldal
- 42./ uo. 73-74. oldal
- 43./ uo. 65. oldal
- 44./ uo. 66. oldal
- 45./ D. Defoe: Roxana, avagy 58. oldal
- 46./ uo. 73. oldal
- 47./ uo. 74. oldal
- 48./ D. Defoe: A londoni pestis. 66-67. oldal
- 49./ D. Defoe: Moll Flanders örömei 255-256. oldal
- 50./ in M. Novak: Economics and 72. oldal
- 51./ D. Defoe: An Essay Upon Projects. 139. oldal
- 52./ in M. Shinagel: i. m. 98. oldal
- 53./ D. Defoe: Roxana, avagy 171. oldal
- 54./ in M. Novak: Defoe and 20. oldal
- 55./ D. Defoe: A londoni pestis. 19. oldal

- 56./ M. Novak: Economics and 137. oldal
57./ D. Defoe: Roxana, avagy 70. oldal
58./ D. Defoe: A londoni pestis. 19. oldal
59./ uo. 85. oldal
60./ uo. 84. oldal
61./ in Szentmihályi Szabó Péter: i.m. 243. oldal
62./ D. Defoe: A londoni pestis. 14. oldal
63./ uo. 17. oldal
64./ D. Defoe: Roxana, avagy 22. oldal
65./ D. Defoe: A londoni pestis. 25. oldal
66./ uo. 26. oldal
67./ uo. 29. oldal
68./ uo. 235. oldal
69./ D. Defoe: Roxana, avagy 130-131. oldal
70./ in M. Novak: Defoe and 94. oldal
71./ D. Defoe: Singleton kapitány. 4. oldal
72./ in. M. Novak: Economics and 78. oldal
73./ uo. 121-122. oldal
74./ in J.R. Moore: Defoe in the Pillory and other Studies.
15. oldal.

"Next bring some Lawyers to thy Bar.⁺

By Inuendo they might all stand there;

There let them expiate that Guilt,

And pay for all that Blood their Tongues ha' spilt;

These are the Mountebanks of State,

Who by the slight of Tongue can Crimes create,

And dress up Trifles in the Robes of Fate,

The Mastives of a Government,

⁺A továbbiakban az aláhúzott szavak dőlt betűvel szedendők nyomtatásban

To worry and run down the Innocent;
The Engines of Infernal Wit
Cover'd with Cunning and Deceit;
Satan's sublimes attribute they use,
First they tempt, and then accuse;
No Vows or Promises can bind their Hands,
Submissive Law obedient stands:
When Power concurs, and lawless Force stands by,
He's Lunatick that looks for Honesty,
There sat a Man of mighty Fame
Whose Actions speak him plainer than his Name;
In vain he struggl'd, he harangu'd in vain,
To bring in Whipping Sentences again:
And to debauch a milder government,
With abdicated kinds of Punishment.
No Wonder he should Law~~y~~ despise,
Who Jesus Christ himself denies;"

75./ uo. 17. oldal

"L/ovel/1, the Pandor of thy Judgment-Seat,
Has neither Manners, Honesty, nor Wit;
Instead of which, he's plenteously supply'd
With Nonsense, Noise, Impertinence, and Pride;
Polite his Language, and his flowing Stile,
Scorns to suppose Good Manners worth his while;
With Principles from Education stor'd,
Th' Drudgery of Decency abhorr'd:
The City-Mouth, with Eloquence endu'd,

To Mountebank the list'ning Multitude;
Sometimes he tunes his tongue to soft Harangues,
To banter Common Halls, and flatter kings:
And all but with an odd indifferent Grace,
With Jingle on his Tongue, and Coxcomb in his Face:
Definitive in Law, without Appeal,
But always serves the Hand who pays him well:
He trades in Justice, and the souls of Men,
And prostitutes them equally to Gain:
He has his Publick Book of Rates to show,
Where every Rogue the Price of Life may know:
And this one Maxim always goes before,
He never hangs the rich, nor saves the Poor,
God-like he nods upon the Bench of State;
His Smiles are Life, and if he Frowns 'tis Fate:
Boldly invading Heaven's Prerogative;
For with his Breath he kills, or saves alive.
Fraternities of Villains he maintains,
Protects their Robberies, and shares the Gains,
Who thieve with Toleration as a Trade,
And then restore according as they're paid:
With awkward scornful Phiz, and vile Grimace,
The genuine Talents of an ugly Face;
With haughty Tone insults the Wretch that dies,
And sports with his approaching Miseries."

76./ no. 18. oldal.

" 'Twill be in vain to make a long Defence,
In vain 'twill be to plead thy Innocence;
His Breath concludes the Sentence of the Day,
He kills at once, for 'tis his shortest way."

77./ no. 18. oldal

"Nor is the Bench less tainted than the Bar:
How hard's that Plague to Cure that's spread so far:
'Twill all prescrib'd Authorities reject,
While they're most guilty who shou'd first correct.
Contagious Vice infects the Judgement-Seats,
And Virtue from Authority retreats:
How should she such Society endure?
Where she's contemn'd she cannot be secure."

78./ no. 19. oldal

"Beau P/owe/ll shows himself in Tunbridge Walks,
Of strange Amours and numerous Actions talks;
His Levee's crowded up with Billet Deux,
He haunts the Court, the Play-house, and the Stews;
Eternal Tattle dwells upon his Tongue,
Eternal Bawdy fills up every Song;
Whores are his daily Consorts and Delight,
Is lewd all day, but very chaste at Night."

79./ in J. R. Moore: Defoe in the Pillory and Other Studies.

24. oldal

80./ no. 24. oldal

81./ no. 25. oldal

"A Drunken Clergy, and a Swearing Bench
Has giv'n the Reformation such a Drench,
As wise Men think there is some cause to doubt,
Will purge good Manners and Religion out."

82./ uo. 25. oldal

"Momus himself can never Name,
Tho' sleepy Momus does not know,
Whether he can or no,
In forty justices, one Man of Common Fame.
Some are so scandalous in Lives,
Their Hist'ry has no Negatives:
Here from the Bawdy-House, to the Bench they go,
And Fine the W - s, they first made so."

83./ uo. 25. oldal

84./ uo. 25. oldal

85./ uo. 26. oldal

86./ uo. 26. oldal

87./ uo. 27. oldal

"Superior Lewdness Crowns thy Magistrates,
And Vice grown grey, usurps the Reverend Seats;
Eternal Blasphemies and Oaths abound,
And Bribes among thy Senators are found.
Old Venerable Jeph, with trembling Air,
Ancient in Sin, and Father of the Chair,
Forsook by Vices he had lov'd so long,
Can now be vicious only with his Tongue;

Yet talks of ancient Lewdness with delight,
And loves to be the Justice of the Night:
On Baudy Tales With pleasure he reflects,
And lewdly smiles at Vices he corrects.
The feeble tottering Magistrate appears,
Willing to Wickedness in spite of Years;
Struggles his Age and Weakness to resist,
And fain would sin, but Nature won't assist."

88./ uc. 27. oldal

"Let none such Bridewell Justices protect,
As first debauch the Whores which they correct:
Such who with Oaths and Drunk'ness sit,
And punish far less Crimes than they Commit:
These certainly deserve to stand
With trophies of Authority in either Hand."

89./ uc. 27. oldal

"C/layto/n superbly wise and grave of Life,
Could every one reform, except his Wife:
Passive in Vice, he Pimps to his own Fate,
To show himself a Loyal Magistrate.
'Tis doubtful who debauch'd the City more,
The Maker of the Masque, or of the Whore.
Nor's his Religion less a Masquerade;
He always drove a strange, mysterious trade;
With decent Zeal to church he'll gravely come,
To praise that God which he denies at Home.

Socinian T/olan/d's his dear Ghostly Priest,
Who taught him all Religion to digest;
Took prudent Care he shou'd not much profess,
And he was ne'er addicted to Excess;
And yet he Covets without Rule or End,
Will sell his Wife, his Master, or his Friend;
To boundless Avarice a constant Slave,
Unsatisfy'd as Death, and greedy as the Grave."

90./ no. 28. oldal

"Now if you'd hear some Loyal City Farce,
Hear Bed/ingfiel/d, hee'l bid you kiss his Ar -"

91./ no. 28. oldal

"G/arrard/ may his weighty Sense prepare,
For G/arrard'/s an Elbow of the City Chair.
He boasts himself the Church's chief Support,
I think the Church her self should thank him for't;
The' most suppose his Notions were but wild,
To fetch the Jew to Gospellize his Child.
The Hebrew Rake from Synagogue dismiss,
Came in to Circumcise the Feast,
And made the Godfather, but spoil'd the Jest.
Some say 'twas look'd upon as a Reproach,
And interloping on the Church:
But others say the Jew was rather
A better Christian than the D/runken/ Father,..."

92./ no. 28-29. oldal

"But shun their secret Councils, O my Soul!
Whose Interest can their Consciences controul;

Those Ambo-Dexters in Religion, who
Can any thing dispute, yet any thing can do:
Those Christian Mountebanks that in disguise
Can reconcile Impossibilities:
Alternately conform, and yet dissent,
And Sin with both Hands, but with one repent."

93./ uo. 3o. oldal

"D/uncom/b, the Modern Judas of the Age,
Has often try'd in vain to mount the Stage;
Profuse in Gifts and Bribes to God and Man,
To ride the City Horse, and wear the Chain,
His Vices, Ostia, thou hast made my own,
In chusing him, thou writ'st thy own Lampoon:
Fancy the haughty Wretch in Chair of State,
At once the City's Shame and Magistrate,
At table set, at his right Hand a Whore,
Ugly as those Which he had kept before;
He to do Justice, and reform our Lives,
And Sheto receive the Homage of our Wives."

94./ in R. Sharrock: i. m. 518-521. oldal

95./ D. Defoe: Singleton kapitány. 36-37. oldal

96./ uo. 47. oldal

97./ in M. Novak: Defoe and 92. oldal

98./ D. Defoe: Moll Flanders örömei84-85. oldal

99./ in M. Novak: Defoe and 130-131. oldal

"Ambition flows in the degen'rate Seed,
Pride swells the Heart, and Avarice the Head;

Envy sits Regent in the Growing Spleen,
And Hypochondrick Malice boils within;
Dust in his baser Part obscurely lies,
And Rage and Passion sparkle in his Eyes;
His Locomotive Faculties obey,
And Organ pays Allegiance to the Tyranny;
The hands obey the Tyrant in the Brain,
Reason when Lust commands, resists in vain;
Unnatural Heat o're all the Blood prevail,
This Hour they Rule the Head, the next the Tail;
With Arbitrary Force the Members guide,
The Feet to Mischief, and the Hands to Blood:
Subjected Man submits to the Controul
Of Forty thousand Tyrants in his Soul;
Alternate Malice bends his fatal Brow,
One Tyrant Reigns to Day, to Morrow Two;
Love kills to Day, to Morrow Hatred Wounds,
Joy strikes him dumb, and then his Grief Confounds;
Anger to Rage and Madness swells the Breast,
By abject Patience then as much supprest;
Courage exalts his Soul above his Sphere,
And the next hour he hangs himself for fear:
To Day insults with High Blaspheming Breath,
To Morrow strives to Die for fear of Death."

100./ in M. Novak: Economics and 50. oldal

101./ in M. Shinagel: i. m. 40. oldal

102./ in M. Novak: Defoe and 66-67. oldal

103./ no. 13. oldal

104./ D. Defoe: Roxana, avagy 127. oldal

105./ D. Defoe: Singleton kapitány. 101. oldal

106./ D. Defoe: Roxana, avagy 127. oldal

107./ D. Defoe: Singleton kapitány. 102. oldal

108./ no. 222. oldal

109./ no. 218. oldal

110./ no. 129. oldal

111./ in J. R. Moore: Defoe in the Pillory and Other
Studies. 188. oldal

